

Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií,
Katedra oboru Občanský sektor

Diplomová práce

Předsudky a multikulturní výchova

**Boj s předsudky vůči Romů
v rámci multikulturního projektu „Czech Kid“**

Praha 2006

Vypracovala: Bc. Eva Látalová
Vedoucí práce: Mgr. Dana Moree

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím literatury uvedené v seznamu literatury.“

„Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.“

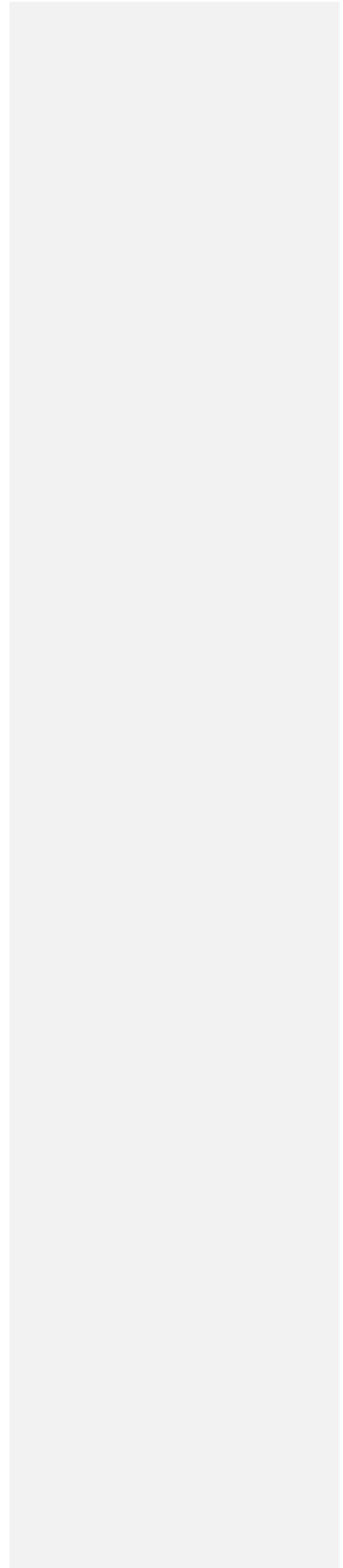
V Praze dne 12.května 2006

Podpis

Ráda bych upřímně poděkovala vedoucí své diplomové práce Daně Moree za čas a vstřícnost, se kterou se mé práci věnovala a za cenné rady i podporu, kterou mi při jejím vytváření poskytla.

Také bych ráda poděkovala své rodině, nejbližším a také „třídnímu kolektivu“ za příjemné společné chvíle v průběhu celého studia.

|

Abstrakt

Práce se zabývá předsudečnými postoji ve společnosti a způsoby, jakými je možné chybným předsudkům předcházet. Mapuje základní východiska a teorii vzniku předsudků, a to jak z psychologické perspektivy (tj. zkoumá procesy jakými jsou předsudky v našem myšlení vytvářeny), tak z pohledu sociálního, společenského, zkoumá tedy konkrétní vazby, jež mezi skupinami existují a jakou formou vytváření a upevňování předsudků napomáhají. Práce se dále věnuje konkrétně romské menšině. Zjišťuje postoje a názory majority na společné soužití i na etnikum jako takové, paralelně pak zkoumá pohled a zkušenosti samotných Romů a definuje hlavní oblasti/témata, ve kterých se předsudky vůči Romům projevují. Následně pak představuje multikulturní výchovu jako způsob práce s těmito předsudky a konkrétní projekt „Czech Kid“, na kterém ukazuje možnosti, jakými lze s těmito tématy pracovat a vést ke změně jednotlivých předsudků. Praktická část práce je doplněna ukázkami textů tohoto projektu, jejichž vznik a finální podoba je blížeji vysvětlena a komentována s ohledem na poznatky, jež byly získány právě z šetření mezi samotnými Romy. V závěru práce jsou pak předestřeny některé další možnosti a perspektivy vztahující se jednak k samotné aplikaci projektu, tak obecně k možnostech využití poznatků této práce.

Klíčové pojmy

- „Czech Kid“
- Multikulturní výchova
- Postoj
- Předsudek
- Rom/Romové
- Stereotyp

Obsah

1. Úvod.....	767
2. Metodologie.....	989
3. Předsudky a teorie.....	141314
3.1. Výzkumné otázky.....	141314
3.2. Vymezení pojmů:.....	141314
3.3. Definice předsudku.....	151415
3.4. Projevy předsudků.....	17161717
3.5. Příčina vzniku předsudků.....	18171818
3.6. Zjevnost a neobvyklost.....	23222323
3.7. Reakce osočované skupiny.....	27262727
3.8. Sociokulturní faktory.....	31303131
3.9. Boj s předsudky?.....	34333434
3.10. Závěr kapitoly.....	40383940
4. Předsudky vůči Romům v české společnosti.....	41404141
4.1. Výzkumné otázky.....	41404141
4.2. Pojmosloví.....	41404141
4.3. Vztah majoritní společnosti k Romům.....	42414242
4.3.1. Postoje majority.....	42414242
4.3.2. Média.....	47464747
4.3.3. Diskriminace a fyzické útoky.....	48474848
4.4. Vztah Romů k majoritě.....	50495050
4.4.1. Postoje.....	50495050
4.4.2. Profily vybraných neziskových organizací.....	53525353
4.5. Závěr kapitoly.....	56555656
5. Jak je možné bojovat s předsudky?.....	59585959
5.1. Výzkumné otázky.....	59585959
5.2. Multikulturní výchova.....	59585959
5.3. Projekt Czech Kid.....	61606161
5.4. Práce/boj s předsudky.....	65646565
5.4.1. Předsudky pocíťované.....	65646565
5.4.1.1. Charakter Roma.....	65646565
5.4.1.2. Chybné stereotypy.....	71707171
5.4.1.3. Nevědomé předsudky.....	76757676
5.4.2. Předsudky projevované.....	79787979
5.4.2.1. Verbální odmítání.....	79787979
5.4.2.2. Diskriminace.....	81808181
5.4.2.3. Fyzické napadání, rasové útoky.....	85848585
5.4.2.4. A jeden dialog navíc.....	87868787
5.5. Závěr kapitoly.....	88878888
6. Závěry / Diskuze.....	90899090
Seznam použité literatury a zdrojů.....	92919292
Slovník důležitých jmen a pojmů.....	97969797
O autorce.....	10099100100
Rejstřík.....	101400101401
Seznam příloh.....	102401102402

1. Úvod

K tématu této práce mě přivedla osobní zkušenost, resp. poznámka představitelky romského sdružení, která jako jeden ze svých největších problémů ve společnosti vnímala svoji stoprocentní nepřehlédnutelnost a z ní vyplývající pocit „všudypřítomných očí, které ji na každém kroku kontrolují a hlídají“.

Představa neustálého dozoru a vyčlenění ze společnosti mi osobně přišla natolik nepřijemná, že mě přiměla ke zkoumání podstaty a důvodů tohoto vyčlenění tj. příčin, které příslušníky většinové společnosti vedou k vymezování se vůči druhým skupinám a k vytváření mnohdy naprosto neopodstatněných soudů o jiných lidech, které navíc mohou zásadním způsobem ovlivnit jejich život. Hlavní otázkou, kterou jsem si pokládala bylo, zda existují možnosti, jak podobné představy a chování ve společnosti potlačovat příp. jej ovlivňovat či usměrňovat.

Ve své práci se proto blížeji zabývám problematikou předsudků, zároveň však také způsobům, jakými je možné s nimi pracovat. Boj s předsudky považuji za boj dlouholetý, pro změnu situace ve společnosti však každopádně nevyhnutelný.

Práce je strukturována do tří základních kapitol. První pojednává o předsudcích jako takových, zkoumá jejich podstatu, příčiny, formy a vliv jaký mají na osoby, které jsou v centru jejich pozornosti. Kapitola také ukazuje některé současné výzkumy, které se věnují problematice bojů s předsudky a stereotypy.

Druhá část je věnována českému prostředí a předsudkům, které se zde objevují ve vztahu k Romům. Cílem kapitoly bylo v první řadě ověřit, zda zde předsudky vůči Romům existují a dále identifikovat některé základní okruhy, témata, do kterých se promítají.

Poslední kapitola se pak názorným příkladem snaží odpovědět na stěžejní otázku práce tj. jakou formou je možné s předsudky bojovat a poukazuje tedy na možnosti práce s předsudky ve společnosti, a to prostřednictvím principů, které hlásá multikulturní výchova a její nástroje. Kapitola uvádí jednak některé z obecných přístupů a metod, které je možné v souvislosti s předsudky využít, zároveň pak ukazuje možnosti zpracování některých témat do konkrétního nástroje, se kterým je pak pracováno. Praktická část této kapitoly je věnována projektu „Czech Kid“, který je v současné chvíli vytvářen a jehož obsah vznikl současně s touto prací a reagoval na její zjištění.

Z metodologického hlediska byla v práci využita především analýza dokumentů, která byla doplněna polostrukturovanými rozhovory, které byly realizovány se zástupci pěti romských organizací.

2. Metodologie

Základní výzkumnou otázkou, na kterou se práce snaží odpovědět, je: „Jakým způsobem je možné překonávat předsudky vůči Romům v rámci multikulturní výchovy?“. Vycházela jsem z předpokladu, že předtím, než je možné odpovědět na otázku „jak“, je nutné nejprve znát ono „co“, tj. přesně definovat skutečný předmět zkoumání. Předmětů se však v hlavní otázce ukazuje hned několik – za prvé je nutné pochopit, co přesně je míněno předsudkem, dále pak co se rozumí předsudkem vůči Romům a konečně také co je multikulturní výchova a zda nabízí možnosti k řešení této otázky.

Vzhledem k odlišnosti těchto předmětů, které se v mé práci objevují, jsem se rozhodla rozčlenit práci do tří - z velké části značně nezávislých - celků (kapitol), které samostatně odpovídají na dílčí podotázky. Až po jejich zodpovězení má totiž smysl pokládat otázku hlavní tj. otázku zkoumající způsob, jak kýženého překonání předsudků či jejich změny docílit.

Hlavním předmětem mého zkoumání se tedy v první kapitole staly předsudky jako takové tj. jejich podstata, charakteristika, vlastnosti i znaky, ale i jejich projevy a důsledky. V druhé části práce se pak má pozornost přesunula na předsudky zaměřené konkrétně na příslušníky romského etnika, na ověření skutečné existence předsudků vůči nim v české společnosti a na jejich formy, výskyt a intenzitu. Poslední oblastí se stala multikulturní výchova a jeden z jejích nástrojů projekt „Czech Kid“. Na něm jsou ukázány možnosti a potenciál multikulturní výchovy, které coby prostředek k překonávání předsudků nabízí.

Vzhledem k rozdílnosti problémů, na které mají jednotlivé oblasti odpovídat obsahuje každá kapitola své vlastní penzum podotázek, které jsou také v závěru každé kapitoly reflektovány.

Odlišné jsou proto v tomto směru také konkrétní výzkumné metody a postupy, které byly k jejich zodpovězení použity.

Obecně jsem vycházela z metod kvalitativního výzkumu a pracovala se zdroji různých vědních oborů, práci je tedy možné považovat za interdisciplinární.

V případě první kapitoly byla mým zdrojem převážně dostupná literatura a odborné práce (v tištěné i elektronické podobě), které jsem podrobila kritické analýze. Kostru mé práce tvoří teorie předsudků definovaná Gordonem W. Allportem, jehož kniha, přestože byla vydána již před půl stoletím (v českém překladu však teprve před dvěma lety), patří základům, ze kterých současná bádání vycházejí, na která navazují a jež dále

rozpracovávají. Z této knihy byla také částečně převzata struktura členění první kapitoly, neboť velice dobře zachycuje hlavní ohniska a problémy, které jsou s teorií předsudků spojeny.

Kromě této základní literatury jsem se snažila doplnit teoretická východiska také o některé soudobé výzkumy a přístupy, které se konkrétně věnují některým aspektům, jež ovlivňují vznik a udržování předsudků ve společnosti. Debata, věnující se těmto specifickým oblastem se v posledních desetiletích odehrává převážně v okruhu odborných časopisů, které se na vydávání a konfrontaci novodobých poznatků a výzkumů zaměřují. Zdroje, ze kterých jsem vycházela pocházejí tedy převážně z článků, které vyšly v těchto časopisech. Konkrétní teoretická zjištění jsem se dále snažila doplnit a ilustrovat některými poznatky či postřehy z českého prostředí. K tomu mi sloužila jednak literatura, související s problematikou Romů na českém území, dále pak různé dílčí studie a šetření, zaměřené primárně na postoje a názory mladých lidí a jejich vztahu k Romům.

V případě druhé výzkumné podotázky zjišťující, zda vůbec existují v českém prostředí předsudky vůči Romům jsem jako metodu sběru dat opět využila analýzu dokumentů, přičemž první část kapitoly, mapující postoje majority vůči Romům, čerpá převážně z dostupných výsledků průzkumů veřejného mínění, konkrétně pak vztahu majority k menšinám nebo přímo k Romům. Výzkumů, které byly na podobné téma realizovány je poměrně značné množství; skutečných dat, které by kromě zjištění samotných postojů blíže zkoumaly také příčiny těchto postojů je však již o poznání méně. Trvalost a komplikovanost vztahů s touto menšinou na druhou stranu umožňuje sledovat dlouhodobější vývoj postojů majority k romské problematice i k menšinám obecně a je možné zachycovat i některé trendy, které se v nich objevují. Pokračující zájem o realizaci podobných výzkumů navíc potvrzuje i skutečnou aktuálnost daného problému a jen pozvolnost změny, kterými společnost ve vztahu k cizincům a minoritám prochází.

Vzhledem ke skutečnosti, že se realizovaný projekt „Czech Kid“ zabývá primárně problematikou mladých lidí a usiluje o změnu předsudků těchto lidí, považovala jsem za relevantní zajistit data, které kromě vztahu kvalifikovaného vzorku obyvatel k Romům, zaznamenávají také obdobné postoje adolescentů, na které je projekt orientován. Průzkumy zaměřené přímo na tuto cílovou skupinu však na celonárodní úrovni téměř neprobíhají, při analýze jsem tedy vycházela převážně z výzkumů či sond, které byly realizovány v rámci diplomových prací, převážně pak na brněnské Masarykově univerzitě.

Při hledání odpovědi na druhou část této podotázky, tj. jakým způsobem vnímají předsudky sami Romové jsem čerpala ze studií a výzkumů, mapující postoje a problémy „úspěšných Romů“¹, ve kterých se velmi silně zrcadlí právě vliv názorů příp. neoprávněných předsudků majority na celkové postoje a život minority v české společnosti. Dalším zdrojem byly oficiální průzkumy, které proběhly v různých oblastech České republiky přímo mezi romskou menšinou. Snažila jsem se tak dát prostor hlasům nejen úzké skupiny integrovaným Romů, ale obecně širšímu spektru romské populace.

Podstatným zdrojem dat i způsobem ověření některých zjištěných poznatků, ze kterých má práce čerpala, byla získána prostřednictvím rozhovorů se zástupci vybraných romských neziskových organizací. Výběr oslovených organizací i rozhovory s jejich zástupci probíhaly v několika fázích a byly z velké míry ovlivněny i vývojem samotného multikulturního projektu. V první fázi došlo k oslovení dvou romských organizací, které dlouhodobě pracují s mladými Romy (se středoškoláky a vysokoškoláky) a které kromě realizace konkrétních projektů a poskytování obecných informací fungují pro mladé lidi také jako určité poradny či místa setkávání. Tento aspekt byl důležitý zejména ohledem na zachycení plurality názorů a zkušeností, která se díky tomu mohla při rozhovorech objevit, stejně jako z důvodů jistých specifík samotného šetření tj. informací, které byly zjišťovány. Cílem bylo prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů získat konkrétní zkušenosti mladých lidí s životem v majoritní společnosti, zaznamenat jejich názory a postoje, ale i problémy se kterými se setkávají. Byl také zjišťován určitý prototyp mladých lidí, kteří se na středních, základních a také vysokých školách objevují, jejich záliby, rodinné zázemí apod.

Z romských organizací byly vybrány dvě pražské organizace – o.s. Athinganoi a Slovo 21, které se právě na výše zmíněnou cílovou skupinu dlouhodobě zaměřují a pohybují se v ní i z velké části neformálně.

V druhé fázi byly vybrány dvě brněnské organizace, jejichž primární zkušenost měla pocházet z práce s osobami žijícími v romské komunitě. Cílem této etapy bylo získat naopak poznatky a data o realitě „tradičnějšího“ způsobu romského života, o zvycích, víře ale i o Romech samotných a jejich postojích. Snahou bylo opět mapovat tento život převážně ve vztahu k mladým Romům, nicméně vzhledem k tomu, že projekt vytváří celkové profily postav včetně rodinného zázemí, byla zaznamenávána i data, vážící se

¹ Tento termín přejímám z práce Jadwigy Šanderové (Šanderová, 2002:s.85).

k celkovým podmínkách života jednotlivých rodin. Vybrány byly organizace Drom a IQ Roma servis, které pracují současně terénním způsobem v romských komunitách, i s mladými lidmi v rámci svých ostatních aktivit.

Tyto čtyři rozhovory byly následně doplněny ještě opakovanou konfrontací se zástupcem páté organizace (Palaestra), která svých zaměření (jedná se o smíšený, romsko-„český“ boxerský klub v Praze, který se prostřednictvím sportu snaží pracovat s mladými lidmi) odpovídá části daného multikulturního projektu (profilaci jedné z postav projektu).

Ve všech případech se s ohledem na charakter získávaných informací jednalo o metodu polostrukturovaných rozhovorů, které se snažily odpovědět na otázku: „Co vnímají Romové jako největší problém ve vztahu k majoritě?“ a „S jakými problémy se vy jako organizace ze strany majority nejčastěji setkáváte?“. První dva rozhovory byly kromě obecných témat zaměřeny na charakteristiku mladých Romů, tj. odpovídaly na otázku: „Jaké charakteristiky byste očekávali že bude mít mladý, studující Rom? Z jaké bude rodiny, jaké budou jeho záliby, jak bude vypadat?“. V případě rozhovorů se zástupcem organizace Palaestra se pak oba realizované rozhovory věnovaly více specifickým tématům (násilí a útoky na Romy), konkrétním zkušenostem a situacím, které v kontaktu s majoritou nastávají i následně samotné jazykové korekci vzniklých projektových textů.

Druhá kapitola je následně doplněna také o profily těchto pěti neziskových organizací, které upozorňují na aktuálnost, současně ale také na problematičnost některých témat, bariér mezi majoritou a Romy.

Metodologie poslední kapitoly, prezentující možné způsoby práce s předsudky vůči Romům, vychází opět částečně z analýzy relevantních dokumentů, zaměřených tentokrát na multikulturní výchovu a některé její podoby. Stěžejní díl kapitoly však převážně množství dat čerpá z poznatků kapitoly druhé tj. nejvíce právě z informací, které byly získány při polostrukturovaných rozhovorech v neziskových organizacích.

Kapitola obsahuje v této hlavní části ukázkou konkrétního „produktu Czech Kid“, multikulturního nástroje, který vznikl paralelně s touto prací a který reflektuje zjištění, vztahující se k předsudkům ve společnosti vůči Romům. Ten je pak doplněn o výklad, komentáře a vysvětlení, které odkazují k důvodům a způsobu demonstrace identifikovaných problémů.

Tomuto postupu odpovídá také celková struktura kapitoly, která je výsledkem výstupů kapitol předchozích. Snahou kapitoly bylo zachytit poznatky nejen zjištěné

v kapitole 2 tj. konkrétní předsudky vůči Romům v českém prostředí, ale vztáhnout jednotlivé rozpracované podoby předsudků také k teoretickým kategoriím, které stanovuje odborná literatura. Při tvorbě těchto kategorií jsem se tedy opírala o klasifikaci projevů předsudků, kterou stanovuje ve své knize Allport (Allport, 2004: s.47, 80), dále jsem ji však rozšířila o některé z forem předsudků, které se v českých podmínkách ukazují jako zásadní, a cesty k jejich zmírnění se zdají být značně rozhodující. Allport na tyto podoby předsudků ve své knize na různých místech sice naráží, vzhledem k jejich obtížné uchopitelnosti je však přímo neklasifikuje. Pro upřesnění procesu, jakým byla struktura závěrečné kapitoly vytvářena a jakým způsobem je s ostatními provázána byly jednotlivé kroky zaznamenány do samotné tabulky (viz. Příloha č.1).

3. Předsudky a teorie

3.1. Výzkumné otázky

V první části mé práce bych se ráda věnovala samotnému pojmu předsudek, resp. pojmu etnický předsudek, a teorii, která se jím zabývá a která jej a jeho průvodní znaky vysvětluje. Ukotvení celého pojmu a problematiky je zásadním krokem k tomu, jak hledat cesty k možné nápravě, jak s předsudkem pracovat a jak jeho vznik či projevy případně mířit. Stěžejním problémem této kapitoly je proto otázka co je vlastně předsudek, jak a proč vzniká a co jeho vznik podporuje. Dále pak zkoumám jeho projevy, reakci postižené skupiny na tyto projevy a v poslední části také některé z dosavadních strategií a metod, jak s předsudky bojovat.

3.2. Vymezení pojmů:

V úvodu k teoretické části práce považuji za nutné se stručně vyjádřit k pojmosloví, které se v souvislosti s etnickými předsudky objevuje.

Přestože je slovo předsudek velice často používáno (a někdy i nadužíváno), jeho vymezení resp. to, co je za předsudek ze strany různých autorů považováno, bývá leckdy odlišné. Problémem je zde spíše než jasné vymezení pojmu jeho zástupnost s některými dalšími výrazy, které se používají, stejně jako stanovení určité hranice toho, co ještě považujeme za důsledek předsudečného chování. Teorie předsudku se totiž v určitých částech prolíná s dalšími teoriemi, jako např. s teorií rasismu; pojem předsudek bývá někdy (ne však vždy) nahrazován slovem stereotyp apod.

Ve své práci jsem se proto rozhodla vyjít z co nejobecnější definice etnického předsudku, která v sobě pojímá v jisté podobě jak soudobé chápání stereotypu jako „zafixovaného obrazu v hlavě, jehož prostřednictvím vnímáme chování či vlastnosti členů společenských skupin v hlavních rysech jako jednotné, neměnné a dané“ (Walter Lippman²). Tak v sobě jako jeden z důsledků předsudečného jednání zahrnuje např. diskriminační chování, které je nejčastěji zmiňováno v souvislosti s teoriemi rasismu.

² <http://www.varianty.cz/notions.php?id=43>

Toto pojetí, které zároveň vychází z přístupu Gordona W. Allporta, jehož kniha „O povaze předsudků“ je doposud nejucelenější publikací na toto téma, tak umožňuje komplexní poznání nejen příčin vzniku etnických předsudků, ale postihuje i všechny možné dopady a důsledky, ke kterým může předsudečné jednání vést.³

3.3. Definice předsudku

Jedna z nejstručnějších definic předsudku říká, že předsudek znamená „smýšlet o ostatních špatně bez náležitého opodstatnění“⁴.

Ve velké většině případů bývá tato definice dostatečně výstižná, jelikož obsahuje dvě základní složky předsudku, tj. odkaz na ničím nepodložený úsudek a citové zabarvení, které dává důraz na subjektivitu, se kterou je daná osoba hodnocena. Předsudek je zde tedy chápán především jako příliš ukvapeně vytvořený soud.

Nedostatek této definice se však projevuje v případě, kdy je zapotřebí pojmenovat předsudek, který nějakou skupinu nepoškozuje, ale naopak jí straní. Četnost kladných předsudků ve vztahu k etnickým skupinám sice není příliš velká, nelze ji však zcela opominout. Stejně jako předsudky negativní totiž zkreslují pohled na určitou skupinu a navádí postupovat při hodnocení osoby podle jiných vzorců než v běžných případech.

V samotném projektu „Czech Kid“ byla navíc s ohledem na specifika vztahu Čechů k některým národnostem i tato forma předsudku zohledněna⁵.

Obecné úskalí jasného vymezení předsudku se skrývá především ve formulaci „bez náležitého opodstatnění“. Jak uvádí Allport, „názor je neopodstatněný, pokud mu chybí faktický základ“ (Allport, 2004:s. 39). Problém se však v této rovině přesouvá spíše do podoby posuzování objektivnosti některých faktů. Člověk obvykle selektivně vybírá z několika mála vlastních vzpomínek, které mohou být zkreslené časovým odstupem či

³ Jediným odchýlením resp. rozšířením, které se váže k pojmosloví, které využívá Allport ve své knize, je chápání pojmu stereotyp, který Allport definuje spíše jako skvrnu, která ulpívá na dané kategorii tj. dodává jí kladné či záporné vyznění. Samotný stereotyp charakterizuje Allport jako „až příliš silné přesvědčení spojené s nějakou kategorií“. „Jeho funkce spočívá v tom, že má ospravedlnit (racionálně vysvětlit) naše chování a postoj vůči této kategorii“ (Allport,2004:s.215). S ohledem na současnou praxi a vnímání tohoto pojmu v našem prostředí jsem se rozhodla používat toto slovo v širším významu, který více odpovídá českému uzusu.

⁴ Allport k této definici uvádí, že pochází od tomistických moralistů, kteří předsudek vnímali jako ukvapený soud.(Allport,2004:s.38)

⁵ „V projektu se jedná o postavu Tima, polovičního Holanďana, který je díky svému otci automaticky přijímán za symbol bohatého Západu, tj.„bohaté“ dítě.

subjektivním vztahem k nim, čerpá ze zprostředkovaných informací, které leckdy mylně považuje za fakta, a z těch následně odvozuje svůj postoj.

Objektivita posouzení situace na základě těchto faktů bývá proto mnohdy problematická.

Samotný vznik předsudku vyplývá do značné míry z nutnosti rychle věci kategorizovat a vytvořit si názor na základě i malého množství zkušeností. Jak uvádí Jakoubek, předsudky jsou v některých případech dobrým a potřebným způsobem, jak se chovat a jak reagovat v neznámých situacích⁶. Předčasné soudy, tzn. rychlé vyhodnocení situace, může být v některých případech (např. v náročných podmínkách) na základě v dané chvíli dostupných informací tím nejlepším řešením, které navíc dokáže člověku značně ušetřit mozkovou kapacitu (Macrae, Hewstone & Griffiths citováni in Fiske, 2000). Tento postup však není možné používat rutinně bez ohledu na další skutečnosti jako hlavní rozhodovací nástroj. Je to právě chybějící reflexe nových skutečností a neschopnost změnit na jejich základě svůj názor, která z předčasného soudu činí skutečný předsudek.

„Předčasné soudy se tak stávají předsudkem pouze tehdy, je-li nezvratný i tváří v tvář novým poznatkům.“ (Allport, 2004:s. 41)

Charakteristickým rysem etnických předsudků je jejich vazba na určitou skupinu. Samotný předsudek bývá často vytvářen nejprve vůči nějaké skupině a až následně vůči konkrétnímu jedinci. V této logice se jedná tedy o *„odmítavý až nepřátelský postoj vůči člověku, který patří do určité skupiny, jen proto, že do této skupiny patří, a má tudíž za to, že má nežádoucí vlastnosti připisované této skupině.“ (Allport, 2004: s.39)*

Posledním důležitým aspektem, který se v definicích předsudků objevuje a který předsudečné jednání či chování provází, je silná emocionalita, která člověka ve chvílích, kdy je přímo konfrontován s novými skutečnostmi, nutí k obranné pozici, a často proto vyvolává neadekvátní, zkratkovité reakce.

⁶ Jakoubek kritizuje kladení přehnaného důrazu na negativní vnímání předsudků, a to kvůli jednostrannému zaměření kritiky předsudků ve vztahu pouze k některým skupinám (nejčastěji samozřejmě minoritám). Odkazuje se na sociální potřebnost předsudku (k tomu blížeji v podkapitole „Boj s předsudky?“) a na historický význam předsudku ve společnosti. Správně sice upozorňuje, že v případě, když bojujeme proti předsudku, bychom měli bojovat proti jeho principu, ne pouze proti jeho používání vůči jedné skupině, současně však přehlíží jeden z atributů předsudků, a to jeho „ztuhlost“ - neměnnost, která mnohdy odolává i skutečným, které předsudek vyvracejí. (Jakoubek, 2004: s.134)

Za jisté komplexní vymezení etnického předsudku, které zahrnuje všechny výše uvedené aspekty, je tedy možné považovat následující definici:

„Etnický předsudek je antipatie, která vychází z chybné a strnulé generalizace. Tuto antipatii lze pociťovat nebo vyjádřit. Může být namířena proti skupině jako celku, anebo proti jedinci, protože je příslušníkem této skupiny.“ (Allport, 2004:s.41)

3.4. Projevy předsudků

Předsudky jsou věcí silně osobního charakteru a postoje, který u mnoha lidí nemusí být vůbec odhalen. S jistou nadsázkou se dá říci, že předsudky mají téměř všichni lidé, neboť všichni jsou zastánci určitých hodnot a názorů, které se jim osobně zdají být příkladné a hodné následování. Vše ostatní, co stojí s těmito postoji v rozporu, se tudíž musí zdát být chybné.

Podle Allporta sdílí předsudky různé síly zhruba 78% lidí, míra jejich veřejných projevů je tedy ještě z velké míry brzděna a neutralizována.

Prvním logickým zdůvodněním této skutečnosti je fakt, že v západní společnosti existuje poměrně silný morální apel, který předsudky jako takové považuje za „společensky nepatřičné“⁷, což samo o sobě dokáže snížit minimálně jejich vnější projevy u lidí, kteří dbají na dobrou pověst. Veřejné projevy předsudků (jako např. diskriminace) činí zároveň tato kultura nezákonnými.

Druhým důvodem nižšího počtu projevovaných předsudků je pak samotná síla předsudku, resp. nenávisti vůči druhé skupině.

U většiny lidí nepřesáhne míra této nenávisti takovou mez, aby byla nucena projevovat se veřejně. Takoví lidé sice nebudou mít danou skupinu rádi, jejich názory na ni budou v jádru trvale stereotypní, navenek však vůči této skupině nebo etniku nikdy veřejně nevystoupí.

Asi nejméně frekventovanějším důsledkem existence předsudku však bývá alespoň občasná projevovaní svých antipatií, většinou opět v závislosti na míře nenávisti, kterou daný člověk vůči skupině pociťuje.

⁷ Není tomu tak však ve všech kulturách. Některé kultury přijímají tuto „pro nás“ chybnou generalizaci za společenské pravidlo, které bývá často odvozeno od stanovených, např. náboženských norem (příkladem může být třeba indický kastovní systém), to však nevylučuje skutečnost, že se zde předsudek vyskytuje.

Nejobvyklejší případy projevů předsudků je možné shrnout do 3 základních skupin: tzv. osočování případně slovní urážky, které mohou být projevovány buďto veřejně, nebo což bývá častější, v okruhu svých známých; dále diskriminaci, včetně segregace, a fyzické napadání. V rozšířeném výčtu je možné za projev předsudků považovat také snahu vyhnout se příslušníkům daného etnika, či formu nejagresivnějšího útoku – vyhlazení etnika, pogrom spáchaný na členy určité skupiny.

Skutečnost, která význam projevů předsudků ve společnosti dále posiluje je ta, že činnost na jedné úrovni (tj. jistý stupeň projevů předsudků) usnadňuje přechod na úroveň vyšší. (Allport,2004: s.47)⁸

Míra předsudků je tedy značně variabilní a v souvislosti s vnějšími okolnostmi, např. se společenským klimatem, je možné jejich intenzitu zvyšovat či zmírňovat.

Tento bod proto zůstává dlouhodobě jedním z výrazných argumentů, proč má smysl a proč je důležité otevřeně vystupovat proti jakémukoliv veřejnému „očerňování“, v dalším stupni pak diskriminaci určité skupiny obyvatelstva. Neboť je-li tento přístup veřejně tolerován, získává nálepkou „společenské přijatelnosti“, a další kroky směřující k marginalizaci skupiny a jejímu „oceňování“ jako skupiny společensky „nevítané“ či dokonce do jisté míry „postradatelné“, se stává o to snazší.

Ač se daný příklad může zdát v tomto bodě extrémní, je nutné říci, že právě v případě romského etnika se čas od času objevují veřejně vyjadřované názory, které dosahují velmi vysoké společenské nebezpečnosti. Jejich otevřené tolerování tak výrazně usnadňuje pokračující beztrestnost dalších podobných výroků.

Mnohé z názorů či i veřejně prezentovaných postojů tak vystavují danou skupinu působení „veřejné nevole“ a mohou urychlit či zintenzívnit míru projevovaných předsudků, resp. sílu předsudků ve společnosti vůbec.

3.5. Příčina vzniku předsudků

Za důvod vzniku etnických předsudků považuje Allport dvě zcela běžné věci, kterým není možné se v životě vyhnout. První z nich je mylná generalizace, druhou pak nepřátelství.

⁸ „Zdá se, že tichý a neviditelný svět rasové diskriminace tvoří jakési předpolí nasvícené scéně rasového násilí“ (Frištenská, 1999:s.256)

Snaha o separaci typově odlišných skupin lidí a vymezení se vůči cizím skupinám je zcela běžnou věcí, ke které dochází na základě lidské přirozenosti tíhnout k lidem „téhož druhu“. Člověk podvědomě vybírá mezi své přátele osoby, které jsou mu blízké, se kterým jej pojí podobné záliby, druh humoru, společenské postavení a mnohdy i etnicita. (Allport, 2004: s.48).

Jakýkoliv kontakt s jinou kulturou nebo jinou společenskou třídou vyžaduje totiž od každého jistou dávku přizpůsobivosti a ústupků, je nutné počítat s určitými střety, nedorozuměními a komplikacemi, které jsou spojené s odlišností daného člověka a jež vznikají v nejrůznějších situacích. Člověku je tím narušován jeho pohodlný, „zaběhnutý“ život a způsob chování, je nucen v kontaktu s těmito osobami vynakládat mnohem větší úsilí, než u osob, které jsou s ním spřízněné.

K podobnému jednání a vyčleňování navíc inklinuje nejen sám příslušník majority, ale i členové minority, pro které bývají důvody separace a uzavřenost mezi „svými“ lidmi mnohdy daleko opodstatněnější, může jím být např. snaha uchovat si svoji identitu apod.

Postoj a vzájemný vztah mezi skupinou „vlastní“ a „cizí“ je již po několik desetiletí předmětem mnoha studií.

Ukazuje se například, že lidé jsou při setkání s druhým člověkem schopni rozpoznat jeho gendrovou, rasovou a věkovou příslušnost v řádu milisekund, a jejich reakce na příslušníky vlastní skupiny bývají mnohem rychlejší a vstřícnější než v případě příslušníků skupiny cizí (Fiske citována in Fiske, 2000). Vnímání obou skupin je také úzce spojeno se silným stereotypním viděním, např. v oblasti jejich charakteru a vlastností. Zatímco vlastní skupině přisuzují lidé spíše abstraktní, většinou však pozitivní vlastnosti jako větší předpoklady k úspěchu nebo lepšímu postavení, chování příslušníků cizích skupin bývá vysvětlováno trvalými dispozicemi k určitému jednání, vrtkavým chování, které se mění v závislosti na aktuálních podmínkách nebo nestálostí jejich snahy (ať již jde o cokoliv) (Hewstone, citován in Fiske, 2000). Cizím skupinám je také přiřazována jistá „esence“, jsou vnímány více než „sociální konstrukty“, jako samostatné, fungující „entity“, s určitými neměnnými sklony. Na vytváření konkrétních předsudků vůči skupinám a na celkovou stereotypizaci jejich jednotlivých příslušníků má pak vliv skutečnost, že lidé mají snahu vidět cizí skupinu jako více homogenní než skupinu vlastní (Brewer, Brown citováni in Fiske, 2000).

Hlavní podstatou vzniku předsudků je pak generalizační proces našeho myšlení, tj. způsob jakým zpracováváme a vyhodnocujeme informace z okolního světa.

Předsudky jsou spojeny s tzv. procesem kategorizace, který je naprosto nezbytnou součástí lidského myšlení, jež určuje naše chování a jednání. Na základě životních zkušeností dochází k formování kategorií, kterými se člověk řídí při každodenních odhadech situace. Množství informací, se kterými se jedinec pravidelně musí vypořádat, je však natolik velké, že při jejich zpracování dochází čas od času k omylům a k chybnému přiřazení. Ve snaze vyřešit problémy co nejrychleji a nejsnadněji navíc převažuje tendence co nejvíce kategorizovat situace a využívat zdůvodnění a postojů, které již byly aplikovány předtím. Jakékoliv další, nové postupy představují komplikaci a časové prodloužení odhadu situace i vhodného jednání. Kategorizační postup umožňuje velice snadno identifikovat a vyhodnotit pomocí jednotlivých znaků situaci a její zařazení a na základě předcházejících zkušeností jí přiřadit odpovídající reakci, chování. Tímto přístupem se však současně otevírá poměrně velký prostor pro chybné zařazení znaků, a to jak při samotném vytváření kategorie, kdy některý znak špatně spojíme s určitou kategorií, tak např. i ve chvíli vyhodnocení, kdy celou situaci špatně odhadneme - některý výrazný znak situace nebo člověka může „převládnout“ a usnadnit chybné zařazení. Těmto chybám napomáhá často také naše paměť, která za určitých podmínek (nejčastěji v každodenních situacích, které nijak výrazně nevybočují z pravidelného řádu⁹) zvýhodňuje představy, které se pojí se zažitými stereotypy a předsudky (Macrae et al. citován in Fiske,2000).

Dalším důvodem, který často usnadňuje vznik předsudku, a tedy nevhodnou kategorizaci, je skutečnost, že samotné kategorie nejsou utvářeny pouze na základě naší přímé zkušenosti, která - jak je uvedeno výše - sama o sobě může být chybná, ale mnohdy také na základě informací získaných nepřímou. Zdroji těchto informací mohou být média, zprávy, ale třeba i přátelé, kteří nám vypráví své zkušenosti apod. I zde se proto nabízí dostatek možností, jak ovlivnit prvotní názor na lidi z jedné etnické skupiny, nebo jak tento názor a mnohdy tedy i chybně vztaženou kategorizaci potvrdit.

Kromě těchto kategorií, které jsou, sic někdy chybně, ale přesto založeny na racionálním přístupu, dochází také ke vzniku kategorií iracionálních, které se pak mohou vázat a odkazovat na další kategorie, které již nějaký rozumový podtext mají. Příkladem mohou být různé pověry, které jsou spojeny s určitým etnikem, jež pomáhají vytvořit si

⁹ Nejsou ničím nespécifické, a tudíž obzvlášť zapamatovatelné.

špatný názor, aniž bychom se s podobnými lidmi předtím setkali. Mohou tak vzniknout i kategorie, jež jsou v přímém rozporu s fakty, přesto se jich však nadále držíme a jsme přesvědčeni o jejich opodstatněnosti. Téměř cíleně pak hledáme případy, které by nám byť jen zdánlivě mohly tuto představu potvrdit.

Jednou z důležitých vlastností, která provází proces kategorizace, je silná emocionalita. Jednotlivé kategorie, zejména pak v oblasti, jakými jsou etnické vztahy, jsou ve velké míře doplňovány emocionálním nábojem; příchutí, která všemu, co je zařazeno pod určitou kategorií, dodá nějaký nádech – ať již kladný či záporný. Tento pocitový prožitek následně dokáže ještě zesílit náš postoj a přesvědčení v případě, že se s danou situací, resp. s člověkem daného etnika osobně setkáme.

Emocionalita se, stejně jako v předchozích uvedených případech, výrazně projevuje také obecně v postoji, který máme shodně ke všem „cizím“ skupinám. Z bližších analýz vyplývá, že sekundární emoce, jakými jsou např. láska, soucit a pochopení jsou nejenom připisovány ve větší míře příslušníkům skupiny vlastní, ale lidé se většinou zdráhají je příslušníkům cizích skupin vůbec přiřazovat¹⁰ (Leyens et al., 2003: s.708). Význam těchto postojů je o to silnější, že přiznání emočních prožitků jiným lidem by nemělo být podmiňováno či ovlivňováno jakýmkoliv jinými společenskými podmínkami (např. sociálním statutem). To, že se však jedná skutečně o meziskupinovou problematiku dokazuje i to, že tyto postoje jsou projevovány příslušníky různých kultur vzájemně, tj. stejně jako si „převažující“ kultura myslí, že je více inteligentní a emočně bohatší, si to myslí sama o sobě také skupina „ovládaná“ (Leyens et al., 2003: s.709).

Dle Allporta je snaha o vytvoření pevné kategorie natolik silná, že trvá velice dlouho, než jsme ochotni ji poupravit. Často bývá tímto impulzem až opravdu silný zážitek, který natolik výrazně nekoresponduje s naší dosavadní představou/kategorií, že pro nás neexistuje jiná možnost, než kategorii změnit nebo úplně opustit.

V ostatních případech, kdy konfrontace není tak silná, dochází spíše k selekci jevů nebo skutečností, které do navrženého schématu zapadají, zatímco zbývající buďto přímo ignorujeme, nebo jsme ochotni je zahrnout mezi „výjimky“, které se na danou kategorii nevztahují. Samotná kategorie tak zůstává díky tomuto postupu téměř nenapadnutelná.

¹⁰ Leyens tento způsob chování označuje jako „nižší míra humanizace“ (infra-humanization), která vychází z teze, že někteří lidé jsou vnímáni jako méně „lidští“ než jiní. Infra-humanizací je pak např. vysvětlována skutečnost, proč jsou lidé schopni sledovat a vnímat všemožné utrpení na světě, aniž by byli výrazně emocionálně rozrušeni. (Leyens et al., 2003: s.712)

„Většinou mám cizince ráda. Jsou zvláštní a jiní než my, a to mě láká je poznat blíž. Ovšem Romové jsou kapitola sama pro sebe. Většinou si neváží toho, že mohou přebývat u nás. Ničí věci ostatním, mlátí každého, koho potkají a kradou nebo lžou. Ale všichni takoví nejsou. Mám kamaráda Roma a řekla bych, že je pravý opak toho, co jsem právě vyjmenovala.“ (Markvart, 2004)

Selekci jevů a informací, které lidé zaznamenávají, potvrzují také současné průzkumy, které ukazují, že lidé se silnými předsudky rádi přehlížejí víceznačné a neutrální informace (Macrae et al. citován in Fiske, 2000).

Lidé, kteří odmítají jednu cizí skupinu, budou mít pravděpodobně sklon odmítat i skupiny jiné a rozšiřovat již vytvořené kategorie na další skupiny, které v nich vyvolávají podobné pocity.

„Předsudek je u mnoha osobností víc než pouhá náhoda; často je řetězovým stehem všit do samého tkaniva osobnosti.“ (Allport, 2004: s.426)

Předsudek je tedy do značné míry „charakteristickým rysem osobnosti“. Vlastní objekt předsudku je už následně spíše nedůležitý, předsudek ovlivňuje celý vnitřní život člověka.

Velký vliv na utváření a na upevňování jednotlivých kategorií má prostředí, přátelé a blízcí lidé. Prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, vytváří většinu jeho hodnotových postojů a názorů na život. Názory nejbližších přátel mívají tedy velmi silný dopad na utváření vlastního názoru či na interpretaci situace. Často se jedná o osoby, které pocházejí ze společenské vrstvy s podobným hodnotovým smýšlením, často také o lidi, kteří pravděpodobně mají podobné zážitky či zkušenosti. Snaha přizpůsobit se jejich postojům či snaha přebírat jejich interpretaci situace je podporována také silnou důvěrou a vztahem, který vůči sobě dotyční mají. Silným důvodem může být také snaha „zapadnout do kruhu přátel“ a nevstupovat do konfliktu v případě, že by se konkrétní názory na některý problém rozcházel.

Allport v této souvislosti zmiňuje teorii skupinových předsudků, jejichž základem je vztah k tzv. referenční a vlastní skupině. V případě vztahu k vlastní skupině jde o vazby, které jsou člověku dány v závislosti na tom, v jaké rodině se narodí, kde vyrůstá apod. Tento vztah není možné měnit. Referenční skupina je naopak skupina, se kterou člověk sounáleží; skupina, jejíž normy a postoje sdílí, se kterou se chce identifikovat. Konkrétním příkladem mohou být např. integrovaní Romové, kteří se již částečně identifikují s majoritou, přijímají některé aspekty jejího kulturního systému, hodnot, norem apod. Oproti tomu však již ztrácejí vztah a silnou vazbu na svou vlastní skupinu, vlastní kulturu, jejíž část si mnohdy chtějí uchovat a chránit.

V případě příslušníků etnických menšin jde tedy vždy o boj mezi mírou „splynutí s referenční skupinou“ (které jim však zároveň není ze strany majoritní společnosti dovoleno) a snahou zůstat členem vlastní skupiny a ponechat si část své vlastní kultury, identity. Postoje jedinců jsou tedy často vázány na postoje celé skupiny, tj. vliv na utváření předsudků je do značné míry dán tím, jak se člověk stává jejím příslušníkem – jak přijímá ji a její hodnoty.

Příslušníci určité skupiny tedy nemají stejnou možnost jako kterýkoliv jiný člen společnosti vybrat si skupinu, do které chtějí patřit, se kterou souzní. Jsou automaticky identifikováni jako jeden ze členů skupiny, která je jim přisouzena a jako na takové je na ně neustále nahlíženo. Tato identifikace jim navíc zůstává na celý život, není z ní útěku.

3.6. Zjevnost a neobvyklost

Představy, které lidé mají o etnických odlišnostech, jen zřídka odpovídají skutečnosti. Jeden z důvodů, proč tomu tak je, spočívá v tom, že charakteristické znaky některých skupin jsou jasně viditelné. Funguje zde symbol, který nám automaticky začlení daného člověka do odpovídající kategorie.

Touto kategorizací, která je z velké míry ovlivněna výraznými vizuálními znaky některých skupin, se obsáhle zabýval ve své knize také Erving Goffman¹¹. Při prvním

¹¹ Goffman ve své knize *Stigma* přibližuje zkušenosti různě postižených osob, které si při kontaktu se společností nesou jisté stigma své fyzické či jiné odlišnosti. Přestože je kniha zaměřena primárně na osoby s fyzickým či jiným postižením, samotné stigma se v tomto kontextu váže na jakékoliv osoby, které se odchylují od společnosti „definovaného a očekávaného normálu“. Postavení daného člověka ve společnosti, stejně jako reakce a chování lidí při osobním setkání s těmito osobami, jsou obdobné - jak v případě osoby fyzicky postižené, tak v případě etnický nápadně odlišného člověka. Daná osoba poutá značnou pozornost

setkání dvou neznámých osob dochází podle něj k vytvoření tzv. *virtuální sociální identity*, tj. naší projekce, představy, která vzniká na základě prvního dojmu z člověka. Reálně dojde k tomu, že je člověku přisouzena určitá charakteristika, kterou očekáváme, že bude mít. Ta se však následkem bližšího poznání dané osoby může dostat do rozporu se *skutečnou sociální identitou*, která je tomuto člověku vlastní (Goffman, 2003:s.10).

V případě lidí, kteří nespádají do jasně identifikovatelné kategorie, se hůře hledá kategorizace, a je proto nutné daného člověka nejprve blíže poznat, odhalit jeho vlastnosti a povahové rysy, abychom byli schopni posoudit, do jaké skupiny člověka zařadíme. Příkladem může být příslušnost k určitému náboženství, která u spousty lidí nemusí být na první pohled zřejmá.

K opačnému případu dochází u kategorií, které dokážeme jasně identifikovat na základě nějakého konkrétní symbolu, na který člověk začne předsudečně reagovat, např. typické oblečení, výrazně nošený křížek, odlišná barva pleti apod. Zde nám předsudečné chování dovolí „rychlé zakódování“ (daného člověka) do kategorie, aniž bychom blíže zkoumali, další „pozorovatelné detaily“ (von Hippel, Sekaquaptewa,& Vargas citováni in Fiske, 2000, překlad vlastní).

Chybí-li podobný symbol, zůstávají naše prvotní reakce stejné jako u jakéhokoliv cizího člověka, se kterým jsme se setkali poprvé, tj. naše hodnocení se odvíjí od standardních kategorií, na základě kterých posuzujeme neznámé osoby. Pozdější zjištění, že daná osoba je např. katolíkem, nám již poté, co jsme ji blíže poznali, nemusí připadat natolik diskreditující, za jaké bychom je považovali na začátku. Daný člověk jednoduše „nespadne“ tak snadno do dané kategorie, resp. dochází zde jednak k časovému odkladu rozhodnutí, zda daný člověk je špatný či ne, zároveň pak k objektivnímu posouzení vlastností dotyčného.

Zařazení osob do konkrétních skupin nenapomáhají pouze vnější symboly, ale např. také slovní označení jednotlivých skupin. Zatímco v případě 30.letého bělocha použijeme výraz „muž“ v případě věkového odlišení od tohoto „normálu“ již použijeme označení „mladík“, v případě rasové odlišnosti pak „černoč“ apod, čímž daného člověka již

ostatních, zároveň je však svojí odlišností přivádí k de facto nepřirozenému chování, které je ovlivněno různými představami, které o dané osobě se stigmatem mají.

Naformátováno: Odsazení: První řádek: 0 cm

automaticky vyčleňujeme ze stanovené „normy“ a urychlujeme kategorizaci. (Eberhardt&Fiske citování in Fiske, 2000)

Počáteční váhavá reakce na všechno cizí je typická pro všechny osoby a je přirozenou obrannou reakcí člověka. Cizost je důvodem pro větší ostražitost, zároveň však může být také příčinou našeho zájmu o danou osobu. Nikdy však nemůže být jediným podnětem pro pocit nenávisť.

Samotný počáteční strach z něčeho nového, cizího, nepřetrvává příliš dlouho a pokud máme zájem, často se pocit neznámého rozplyne s tím, jak se s daným člověkem blíže seznámíme. Skutečný problém představuje často právě předsudečnost, která vede ke zdrženlivému chování¹² či jiným projevům nedůvěry; ne však na základě nejistoty či obav z tohoto, že osobu neznáme, ale na základě toho, že vizuálně odpovídá kategorii, která je vyhodnocena jako „špatná“, tj. spojená s negativními zkušenostmi či představami. Instinktivní strach z cizinců proto není možné zaměňovat za předsudek (Allport, 2004 :s.156).

V této souvislosti je nutné zmínit jeden, často „podprahový“ vjem, který napomáhá vzniku silnějších předsudků vůči některým vizuálně odlišným skupinám. Tímto problémem je častá záměna rasových/antropologických znaků se znaky etnickými. Pokud budeme za rasové znaky (převážně tedy vizuální) považovat znaky získané dědičností, může mít substituce rasových a etnických charakteristik dopad na míru „předurčenosti“, kterou některým znakům skupiny připisujeme. Rasová/antropologická symbolika díky spojitosti s dědičností, tj. neměnností těchto znaků zanechává výrazně determinální náboj, který ovlivňuje a posiluje stereotypizaci všech příslušníků etnika. Pokud tedy dojde k záměně kulturních znaků skupiny s odlišnou barvou kůže, zákonitě dojdeme k přesvědčení, že nejen samotná barva kůže, ale i způsob chování a jednání všech těchto jedinců je od základů neměnný a u všech příslušníků stejný, což může výrazně ovlivnit naše smýšlení a postoj vůči členům tohoto etnika.

Viditelné znamení nejen usnadňuje identifikaci a zařazení do určité skupiny, ale je také samo o sobě znakem, který posiluje negativní či pozitivní vjem celé skupiny. Znamení

¹² Z průzkumů měřících rychlost automatických reakcí na příslušníky ať již vlastní či cizí skupiny vyplývá, že v případě negativních pocitů reaguje člověk pomaleji (Dovidio, Gaertner citování in Fiske,2000).

je často spojováno s vlastnostmi uloženými hlouběji, než tomu skutečně je, vypovídá o „charakteru“ skupiny.

Např. již samotná barva pleti v nás zanechává jistý dojem, resp. si ji člověk asociuje s dalšími vlastnostmi, které barva obvykle mívá. Příkladem tak bývají zkušenosti dětí s tmavší pletí, o kterých si ostatní děti myslí, že se pouze nemýjí, protože tmavá barva je pro ně spojena se špínou. Směšování viditelného znamení za věc jako takovou pak ještě akceleruje chování či postoj k dané skupině.

O podobný znak je navíc velice snadné opřít různé formy diskriminace, kterými, někdy i nevědomky, dochází ke snížení šancí dané osoby. Na základě jedné charakteristiky tak dochází k tomu, že je osobě připisována celá řada nedokonalostí, které jsou odvozeny od znaku původního, který s dalšími kategoriemi naprosto nesouvisí.

„...zcela samozřejmě věříme, že osoba se stigmatem není tak docela člověkem“...

„Vytváříme teorii stigmatu, ideologii, vysvětlující méněcennost osoby se stigmatem a objasňující nebezpečí, jež představuje.“ (Goffman, 2003: s.13)

Naše kritičnost a objektivnost začíná být v důsledku toho značně oslabena a chování, které bychom u příslušníků jiné skupiny lehce přehlédli, se v kontextu neoblíbené skupiny může zdát nesnesitelné. Druhým extrémem může být naopak až přehnaný obdiv k některým členům stigmatizované skupiny v případě, že nás přesvědčí o tom, že i přes svůj „handicap“ či „omezené možnosti“ jsou schopni stejných výkonů jako příslušníci většinové, „normální“ společnosti.

Chování či jednání, které může být u jiných osob považováno za nevýrazné, bude následkem okolností *„hodnoceno jako znak výjimečných nebo pozoruhodných schopností“* (Goffman, 2003: s.13).

„Uvědomila jsem si pak, že stejně jako můj muž, ani ona prostě nevnucuje svým pacientům, že je právě ošetřila cikánka! Ale lidé jako by právě toto po nás (tj. elitě – poznámka autorky) mezi řádky vyžadovali, stejně jako zodpovědnost za vyřešení „romského problému“ u nás, zodpovědnost za dávno minulé i současné hříchy všech Romů.“ (Horváthová,2005:s.191)

Kategorizace bývá často velice silná a dokáže skutečně výrazně ovlivnit naše chování vůči dané osobě. Problémem pak již není konkrétní znak, nýbrž právě kategorie, se kterou je znak spojován. Samotný znak může být totiž přítomen ve více kategoriích, naše chování je však vždy určováno ne skutečností, že daný člověk má tmavší pleť (tj. daným znakem), nýbrž tím, že jej identifikujeme například jako Roma, ne jako Itala¹³.

3.7. Reakce osočované skupiny

Osočovaná skupina se díky svému stigmatu dostává do téměř nepřetržitého tlaku, který je na ní vytvářen. Díky svým charakteristikám i díky obecným postojům vůči skupině ve společnosti je téměř neustále ve středu zájmu, je sledována, hlídána, její příslušníci musejí opakovaně dokazovat, případně vyvracet názory většinové společnosti na sebe sama.

Daný člověk „*od rána do večera uvažuje rasově, nemůže tomu uniknout*“ (Allport, 2004: s.168). Je nucen stále vnímat reakce vnějšího okolí či předvídat skutečnosti, které mohou jeho přítomností v určitém prostředí nastat. U těchto osob tak dochází k vytváření automatické reakce, která směřuje do obrany vlastního ega. Prvním krokem, které ego podniká k vlastní obraně, je tudíž ostražitost. Někdy vzniká citlivost i na imaginární náznak podezření; i sebemenší narážka může vyvolat neadekvátní reakci.

Obrana ega je z velké části individuální, a to jak ve způsobech jakými je projevoována, tak v míře jakou zasáhne daného člověka. Může dojít k příjemným a vyrovnaným vnějším projevům/chování menšiny (např. ve snaze chovat se na veřejnosti velice slušně právě díky tomu, že jsem příslušník určité skupiny) stejně jako k vytváření silně negativních reakcí na okolí.

Jednou z nejsnazších forem jednání je zapírání příslušnosti. Důvodem této reakce může být snaha vyhnout se střetům s většinovou skupinou, ale i asimilační úsilí, touha splynout s majoritní společností, někdy i pohrdání vlastní skupinou. Projevem tohoto přístupu bývá často např. změna vzhledu či výrazného přejmení, které může původ osoby odhalit.

V případě Romů je takovýmto projevem např. zesvětlování či obarvování vlasů¹⁴, aby identifikace s romskou skupinou nebyla tak silná¹⁵, vydávání se za příslušníky jiných

¹³ Tato skutečnost je proto i důvodem, proč se mnozí z Romů často vydávají za příslušníky jiných národností – nejčastěji právě za Italy nebo Španěly.

¹⁴ Ne ve všech případech, kdy jsou vlasy obarvovány, jde samozřejmě o snahu se asimilovat, často se jedná pouze o projev módního trendu.

národů, v některých případech se objevily i snahy měnit si příjmení¹⁶ nebo jej v kontaktu s majoritou co nejvíce eliminovat¹⁷.

Hranice mezi snahou čistě se přizpůsobit a zbytečně nevyčínat oproti vyloženému zapření své původní identity může být i poměrně malá, ve velké většině případů se nemusí ani jednat o záměr, jako spíše o řešení situace přehnaného zájmu nebo přehnaně negativních reakcí okolí na určité etnikum.¹⁸

Dalším ze způsobů, jak se vyrovnat s podobnou situací, může být pasivita jedince, snaha skrýt skutečné pocity v masce naprosté vnější spokojenosti, která dokáže zajistit bezpečnost osobě i jejímu okolí. Člověk pak chybějící seberealizaci řeší únikem do svého vlastního světa, či zvýšenou aktivitou ve své vlastní skupině.

Jednou z reakcí na vnější tlak bývá také posílení vlastních etnických pout uvnitř skupiny a ještě silnější vymezení etnika vůči majoritě. Tyto reakce se často projevují přehnanou snahou zdůrazňovat své odlišnosti, vyčleňovat se dobrovolně z většinové společnosti, potvrzovat svoji výjimečnost a bojovat o své pozice. Postoj samotné skupiny vůči majoritě pak bývá v mnohých případech stejně předsudečným a stereotypním jako v případě pohledu majority na sebe samou.

Profesionálové, kteří obhajují hledisko své vlastní skupiny, se tak mohou stát „obhájci militantními“ – budou „vychvalovat předpokládané zvláštní hodnoty“, budou čekat a hledat chyby v jednání druhých, aby je mohli „usvědčit z chyby“ (Goffman, 2003: s.132)

Podobné snahy je možné i v tomto případě zaznamenat v romském kontextu. Za jednu z forem této obrany osobně považují některé články, které se objevují v romských periodikách, které často až nekriticky opěvují vše, co potvrzuje romskou specifickou naopak neobjektivně odsuzují a napadají jakékoliv snahy dívat se na romskou problematiku jinou perspektivou.¹⁹

¹⁵ Goffman mluví o tzv. zastírání, kdy se dotčený v případě, že nemůže popřít své stigma, snaží alespoň „omezit předvádění vad nejvíce spojovaných se stigmatem“ (Goffman, 2003:s.121).

¹⁶ Tento příklad uvádí např. M. Jakoubek jako účelnou snahu změnit si jméno Horváth na Horvát, aby člověk nebyl identifikován s určitou skupinou/rodinou (Jakoubek, 2004 s.168-169).

¹⁷ Jeden z respondentů studie mezi úspěšnými Romy uvádí, že pokrývačské práce nabízí pod jménem českého manažera, neboť když jej nabízel jménem svým, nikdo neměl zájem.Podobné problémy měl dotazovaný i s umístěním dcery na zdravotní školu (Večerka, 2003:s.113).

¹⁸ „Mnozí z nás původ neskrývají, ale pokud nebije do očí, neupozorňujeme na něj. Takové upozornění totiž spouští vlnu, která téma hovoru urychleně stáčí na jedno jediné téma, jako by snad člověk neměl ani jinou cenu než právě tu, že je Rom“ (Horváthová, 2005:s.191).

¹⁹ Příkladem může být článek Vlado Oláha: Romové a jejich identita (Oláh,2005)

Obranná reakce ega může v některých případech vést také k sebenávistným pocitům, snaze vyčlenit se a oprostít se od části vlastní skupiny, jejímž následkem mohou být boje mezi samotnými příslušníky stejné minority. Druhým důsledkem tohoto postoje může být také naopak zostřená nenávisť vůči všem ostatním skupinám, o kterých panují ještě silnější předsudky. Alespoň jednou se tak diskriminovanému nabízí možnost cítit se jako součást většinové společnosti.

Jako jednu ze standardních obranných reakcí považuje Allport také jistou „mazanost a prohnanosť“, která byla charakteristickým znakem obrany své skupiny již u primitivních národů. Nepoctivost je v tomto smyslu považována za špatnou jen v případě okradení vlastní skupiny, samotné umění přelstít protivníka je naopak velmi oceňováno. Silný tlak vnější společnosti tak napomáhá identifikaci majority jako nepřítele a zesiluje tento způsob jednání.

Tato forma obrany ega tak do jisté míry doplňuje výklad romistů, kteří vyšší kriminalitu Romů vysvětlují postavením Romů ve společnosti a jejich odlišným způsobem života, který právě okrádání cizích skupin považuje za eticky přijatelné.

Pohled na důsledky stereotypního jednání většinové společnosti ještě více upozorňuje na nutnost boje proti všem podobám předsudků ve společnosti. Snaha změnit náš postoj a vnímání menšin by neměla být pouze morálním apelem na rovný přístup k ostatním etnikům a osobním bojem s vlastním strachem a nedůvěrou, ale také racionálním postojem, který může napomoci zmírnit negativní reakce a chování některých příslušníků těchto skupin, což se zase zpětně projeví v lepším obrazu dané skupiny. Jak se ukazuje, existuje zde jistá vazba mezi tím, co si o lidé o skupině myslí, a mezi tím, jak se následně skupina chová.

Dopady podobných změn ve společnosti na chování členů jednotlivých etnik mohou být samozřejmě pouze dílčí. Není možné říci, že krádeže a jiné přestupky spáchané menšinami pramení z čisté frustrace ze života v majoritní společnosti a že za podobné přečiny nese zodpovědnost majorita svým nerovným přístupem a postojem vůči menšinám. Tento přístup, vytvářející z menšin oběti, kterým je nutné ve všech směrech pomáhat, není řešením situace ale opačným extrémem, který ke změně situace těchto skupin rozhodně nepřispěje. Je však dobré si uvědomit, že chování menšin je do značné míry ovlivňováno ještě jinými motivy, než které standardně vnímáme a hodnotíme u příslušníků majority.

Mezi jednotlivými obrannými mechanismy se občas vyskytují i reakce pozitivní. Přináležitost k menšinové skupině, stejně jako pocit vyčlenění ze společnosti a marginalizace, může být impulzem i motivací dokázat víc, než se od dané skupiny očekává. Úsilí těchto lidí bývá však často úmorné právě díky deficitu, který jim jejich etnická příslušnost a z ní pramenící reakce společnosti přináší.

Jednou z variant reakce na pocit diskriminace a odmítnutí bývá také neurotické chování těchto jedinců. Již jednou zmíněný trvalý pocit „být ve střehu“, ať se vyskytují kdekoliv, nutnost bojovat více než ostatní o své postavení a důvěru vede v případě některých osob k přehnaným a neadekvátním reakcím. V této podobě obrany se více než v kterékoliv jiné ztrácí důležitost konkrétní příčiny jednání člověka (tj. zda je osoba pro své okolí „nepřijatelná“ kvůli tomu, že nosí brýle nebo že má jinou barvu pleti). Problém zůstává v pocitu vyčlenění z kolektivu kvůli věci, kterou člověk není schopen změnit. V případě etnické odlišnosti jde o pocit o to silnější, protože se jedná o jev trvalý, který člověka vyčleňuje nejen z jedné určité skupiny, ale díky silné vizuální odlišnosti ze všech skupin, ve kterých se pohybuje. Výsledkem těchto pocitů mohou být vnitřní psychické problémy, stres a neustálé napětí. K. Lewin připodobňuje tento stav pocitu adolescenta, který nikdy neví, zda jej svět dospělých přijme či nikoliv (Lewin citován in Allport, 2004: s.183,184).

„Stigmatizovaný jedinec může pociťovat nejistotu ohledně toho, jakou totožnost mu „my normální“ dáme a jak jej přijmeme.“ (Goffman, 2003: s.23; druhé uvozovky autorka)

Samotné reakce osočované skupiny bývají mnohdy podmíněny nejen způsobem chování majority, ale také tím, jak menšina sama vnímá své postavení v očích majority. Pokud bude příslušník menšiny přesvědčen, že jej většinová společnost nenávidí a jako obranný postoj se začne chovat namyšleně a arogantně, patrně tento pocit v majority skutečně vyvolá a další reakce se již dále budou odvíjet od způsobu chování dotyčného. To však zároveň posílí negativní postoj ze strany majority. Dochází tak opakovanou reakcí k rostoucí distanci mezi oběma skupinami. Allport pro tento druh vzájemného mezilidského ovlivňování osob přejímá výraz „sebenaplňující se proroctví“. (Allport, 2004: s.184). Trvalý pocit sebeuvědomění si svého „handicapu“ a toho, jak člověka na základě něj vnímá vnější prostředí zmiňuje také Goffman. Nejistota osoby „*nepramení jen z toho, že stigmatizovaný jedinec neví, do jaké z mnoha kategorií bude umístěn, ale i*

z toho, že v případě, že bude umístěn příznivě, dobře ví, že v hloubi duše jej druzí mohou definovat na základě jeho stigmatu.“ (Goffman, 2003: s.23)

3.8. Sociokulturní faktory

Vznik předsudků není samozřejmě podmíněn pouze psychologickou stránkou člověka. Silným faktorem, který se podepisuje nejen na vzniku, ale také na udržování předsudků ve společnosti, bývá také sociokulturní prostředí, ve kterém se člověk pohybuje.

Přestože se u některých významných oblastí, jakými jsou např. společenský status, vzdělání člověka nebo společenská třída nepodařilo najít přímou souvislost s mírou tolerance konkrétního člověka, existují jiné faktory, u kterých se zdá, že na vznik předsudků mají jistou vazbu. Jako jedna z důležitých determinant se ukazuje např. tzv. vertikální mobilita, tj. to, jak se mění postavení člověka ve společnosti, nebo např. hustota skupiny v určité lokalitě. Míra nesnášenlivosti, resp. nenávisti, jak v případě snižování sociálního statusu, tak v případě přítomnosti většího počtu příslušníků určité skupiny na jednom místě výrazně vzrůstá (Allport, 2004: s. 245-264)²⁰. Nižší míra nenávisti vůči členům některých skupin se objevuje výrazněji v případech, kdy se určitá rodina dostane mimo svoji vlastní skupinu. Rodina se většinou integruje do majoritní společnosti, která ji je po čase schopna přijmout.

Snadné řešení, které se nabízí a které je již dlouhodobě jedním z doporučovaných způsobů integrace, tj. snaha rozptýlit skupinu pokud možno rovnoměrně mezi členy majority, zde však příliš nefunguje, neboť samy etnické skupiny inklinují k společnému soužití, které odpovídá již zmíněnému přirozenému sklonu cítit se lépe ve stejné sociokulturní skupině, jako je člověk sám.

Sociokulturní faktory dodávají psychologickým zdůvodněním předsudků další perspektivu a dotvářejí skutečný obraz vztahu mezi jednotlivými skupinami. Problém vzniku předsudků nestojí samozřejmě pouze na straně majority a jejího stereotypizovaného strachu z některých skupin, ale často je spojen s reálným konfliktem, který vznikl mezi dvěma skupinami. Tímto konfliktem mohou být např. kulturní odlišnosti, které dokáží

²⁰ Tyto závěry potvrzují také pravidelné výzkumy realizované CVVM v České republice tj. že samotná úroveň vzdělání nemá podstatný vliv na hodnocení soužití s Romy. Jediným výrazným faktorem, který se ukazuje jako relevantní, je životní úroveň dotazovaných neboli sociálně ekonomický status. (Občané o soužití, 2003). Výzkum realizovaný zároveň mezi Romy a majoritou ukazuje, že existuje vztah mezi fyzickou blízkostí a výskytem konfliktů. Sousedé z řad majority, kteří bydlí blízko Romů, častěji vypovídají, že se s nimi dostávají do konfliktů. (Výzkum, 2002: s. 69)

narušit způsob života majority, v mnohých případech jím může být také nižší sociální status menšinové skupiny²¹.

Ten dokáže zapůsobit a ovlivnit postoje veřejnosti dokonce ve dvou rovinách. První rovinou jsou skutečné negativní jevy, které nižší sociální úroveň provází – těmi jsou např. nezaměstnanost, nevzdělanost, větší kriminalita apod. Druhou úrovní, která pak spíše stanovuje intenzitu vnímání těchto jevů a postojů společnosti k nim, jsou priority a celková atmosféra, klima ve společnosti. Hodnoty, které současná západní společnost vzývá, se obrací čím dále více k materiálu, bohatství a luxusu; jimi je posuzována úspěšnost, mnohdy i hodnota člověka.²² Společnost současně stanovuje stále větší nároky na jedince, na jeho zodpovědnost a samostatnost. Je proto logické, že postavení, úcta a pochopení ke skupinám, resp. k jejich příslušníkům, kteří se ve společenském žebříčku vyskytují na nižších pozicích (ať už z jakýchkoliv důvodů) bude o to menší, oč budou výše uvedené hodnoty adorovány.

V případě etnických menšin tak často dochází k splynutí předsudků spojených s lidmi z nižších vrstev a předsudků, které se váží ke konkrétní etnické skupině. Toto spojení skutečného problému, pramenícího ze sociálního postavení a z kulturní odlišnosti, stojí i za vznikem výrazných negativních předsudků a nenávisti vůči Romům, jejichž způsob života i celkový temperament ještě „přilévá do ohně“ již existujících sociálních střetů. Samotné předsudky a následně i stereotypizace jsou v jejich případě navíc poměrně lehce přenositelné díky nápadnému, většinou jasně identifikovatelnému zevnějšku.²³

K dalším sociokulturním znakům, které mohou posílit či ovlivnit míru předsudků ve společnosti, je řazena také nízká informovanost či silné komunikační bariéry mezi dvěma skupinami. Nedostatek informací a chybějící bližší kontakt obecně snižuje celkové povědomí o jednotlivých etnicích, čímž výrazně omezuje prostor pro možná ospravedlnění

²¹ Rozhodně tomu však nemusí být vždy tak. Vznik předsudků a následně diskriminace židovského obyvatelstva byla založena na přesném opaku a napadala kromě náboženské odlišnosti také vyšší sociální status většiny příslušníků dané skupiny.

²² Z výzkumů vyplývá, že Romové považují za nejdůležitější hodnoty, které uznává majorita hodnoty materiální (43,9%), majorita naopak jako nejdůležitější hodnotu pro Romy vnímá jejich rodinu (49,1%) (Výzkum 2002:s. 73)

²³ S ohledem na toto téma rozvířila české vody romistiky zásadní kritika pohledu na romský problém i obecného konceptu řešení situace v romských komunitách, která je antropology M. Jakoubkem a T. Hirtem přičítána především sociálnímu postavení Romů, ne jejich etnicitě, jak bylo doposud činěno. Řešení a východisko hledají tito lidé proto také v odborné sociální pomoci, ne ve snaze pracovat s etnickou součástí problému. Jak tedy uvádí T. Hirt, mnohé z negativních vlastností a chování, které je spojováno s Romy pramení z jejich většinově „podřadného společenského postavení“, je tedy typické pro určitou sociální skupinu, „ne pro etnikum jako takové“ (Hirt)

či vyjasnění některých názorů. A tak, přestože nelze říci, že by zde existovala vazba mezi úrovní znalostí a silou předsudku vůči určitým skupinám, dokáží komunikační bariéry podpořit to, aby se příslušníci skupin stávali oběťmi „septandy, nedůvěry a stereotypů“ (Allport, 2004:s.250).

Ve vztahu k českým podmínkám je možné i tento sociokulturní faktor coby problematický nalézt. Úroveň komunikace a vzájemného dialogu, která existuje mezi majoritní společností a romskou populací, je doposud stále poměrně nízká. Pohybuje se buďto na úrovni vysoké politiky mezi představiteli „romské elity“ a české politické scény, nebo je rozšiřována nejčastěji prostřednictvím neziskovým organizací nebo terénních pracovníků na úroveň samospráv. Kontakty Romů s širší veřejností zůstávají však často i díky způsobu rozmístění obyvatelstva v jednotlivých městech a obcích spíše jevem osamoceným, který zároveň není ani z jedné strany příliš vyhledáván.

Velké množství předsudků je utvářeno v našem dětství a je formováno především postoji našich rodičů či blízkých. Etnocentrické přesvědčení je téměř nezbytnou součástí každé kultury, která se snaží primárně chránit své zvyky a své přesvědčení vůči „konkurenčním“ kulturám.

Do jistého věku přejímáme názory a postoje stejně jako např. etické normy aniž bychom příliš pátrali po důvodech jejich vzniku, platnosti. Nesnažíme se klást otázky či hledat důvody „nepřijatelnosti“ některých osob. Získané informace a názory, které jsou nám sdělovány našimi nejbližšími, jednoduše považujeme za dané, důvěřujeme jejich pravdivosti a identifikujeme se s nimi stejně jako s názory rodičů, kterými se často řídíme. Jisté stereotypy, ustálené kategorie a mnohdy i předsudky jsou také důležitou součástí celkového světonázoru, pomáhají nám orientovat se ve světě, dívat se na něj určitým způsobem, vytváří nám určitou jistotu a stabilitu v chápání života a v hledání našeho místa v něm. Změna názorů bývá proto patrná až v pozdějším období, kdy tváří v tvář novým skutečnostem jsme nuceni převzaté názory poupravit. K této korekci však dochází pouze v některých případech, kdy, jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, dochází ke skutečně zásadnímu narušení představ, které máme. Většina předsudků, které jsme získali v dětství, resp. které nám byly vštípeny, zůstává tedy často výrazně nezměněna až do dospělosti.

Allport uvádí, že jen velmi málo lidí zná skutečný důvod nenávisť k menšinovým skupinám. Výpady a obviňování různých skupin pramení v některých případech

z osobnostních předpokladů, z frustrace samotného příslušníka majority, který může být způsoben různými problémy - pocitem méněcennosti, přílišnými nároky, které jsou na něj z okolí kladeny, mocenským uspořádáním v rodině, které je k dané osobě velmi tvrdé apod. Osobní frustrace se pak často obrací vně a projektuje se na někoho jiného. Poměrně snadným cílem bývají právě v těchto případech etnické menšiny, které považujeme za slabší než sami sebe, obzvláště pak v prostředí, které je k nim obecně nepřátelské a netolerantní. Frustrace je tedy „přemístěna“ na „obětní beránky“ (Allport, 2004, :s.370).

3.9. Boj s předsudky?

Jak ukazují výše uvedené kapitoly, samotný předsudek je možné v současnosti již poměrně dobře definovat, popsat jeho vznik i příčiny tohoto vzniku. Co však společnost stále neumí, je zabránit jeho vzniku.

Většina snah se upíná k možnostem, které mohou alespoň zmírnit míru předsudků u některých lidí. Účelem této podkapitoly není nabídnout ucelený přehled o současném bádání na poli boje proti předsudkům, to je velice obsáhlé a v českých podmínkách co se týče literatury i poměrně nedostupné. Cílem je spíše upozornit na některé využívané strategie, podrobit určité zažitě přístupy kritické analýze či je doplnit o některá současná zjištění, které se v oblasti boje proti předsudkům objevují.

Allport ve své knize uvádí některé základní formy, jakými je možné s předsudky pracovat, popř. je mírnit. Dvě základní strategie jsou dodnes platné, i když byly samozřejmě dále rozpracovávány a bylo na ně navazováno.

Jednou z takovýchto cest jak bojovat s předsudky, která již byla naznačena v předchozí kapitole, je posilování informovanosti o dané etnické skupině. Přestože Allport sám uvádí, že nebyla prokázána přímá úměra mezi množstvím informací, které o skupině známe a mezi tím, jaké předsudky o ní máme, je možné tvrdit, že „lidé, kteří toho o rasách a národech vědí víc, o nich smýšlejí spíš příznivě“. (Allport, 2004 : s.250)

Z průzkumů šetřících míru možného snížení předsudků a stereotypů u jedinců, kteří se zúčastnili anti-rasistického kurzu se ukazuje, že právě tuto znalostní složku předsudku se jako jednu z mála daří různými školeními, kurzy a antirasistickými aktivitami zlepšovat. Poznatky o jednotlivých etnikách, jejich kultuře a historii se totiž daří nejen předávat, ale také udržovat – kontrolní experiment na vzorku účastníků kurzu potvrdil, že obecně

informace o pozadí a kultuře „neoblíbených“ etnik si lidé pamatují (Hill, Augoustinos, 2001:s.258).

Přínosem poskytnutých informací může být schopnost předejít vzniku různých fám nebo pověr, které o dané skupině kolují, resp. je možné je díky správným informacím uvést na pravou míru a demytizovat tak např. různé rasové teorie. Je jimi možné alespoň částečně mírnit prvotní strach z „cizosti“ daných osob, který je spojen se vznikem předsudku, stejně jako logicky zdůvodňovat odlišné jednání menšin, které neodpovídá našim kulturním vzorcům. Zároveň se však ukazuje, že samotné informace nestačí - získáním nových informací o skupině může dojít k úpravě či změně přesvědčení, není ale zákonité, že dochází i ke změně postoje²⁴, tj. získáním nových informací se člověk „nenaučí mít černocho rád“. (Allport,2004:s.290)

Soudobé teorie proto nabízejí alternativu, která kromě předávání pouhých informačních znalostí o jiných kulturách, o kterých mluví Allport, odkazuje také na konkrétní zkušenosti s lidmi z různého kulturního prostředí, které dokáží měnit a přímo ovlivňovat smýšlení či postoje lidí.

Zkušenosti totiž utváří a definují náš pohled na svět, určují naši schopnost jednat správně v rozdílném prostředí. Rozvojem těchto schopností (tj. posílením zkušeností) je v důsledku toho možné postupně zlepšovat postoje lidí vůči ostatním kulturním skupinám resp. dávat pohledu na svět komplexnější obraz.

Benett tuto schopnost rozlišovat a zažívat relevantní kulturní rozdíly nazývá „interkulturní senzitivitou“, schopnost myslet a jednat mezikulturně správným způsobem pak definuje jako „interkulturní kompetenci“ (Hammer, Bennett, Wiseman, 2003:s.422).

Základní úvahou zmíněné teorie je, že s tím, jak se zkušenosti kulturní rozdílností každého z nás stávají stále více komplexní (posiluje se interkulturní senzitivita), roste také celkový potenciál našich kompetencí v interkulturních vztazích (tj. jsme schopni lépe reagovat při dalších setkáních s příslušníky dané skupiny). Rozhodující je tedy určitá rozlišovací schopnost, kterou vnímáme nějakou událost. Čím lepší je tato schopnost rozlišovat, tím ucelenější bude zaznamenání události a tím také bohatší celá zkušenost.

Lidé, kteří vyrůstají a jsou socializováni v převážně monokulturních společnostech, nedokáží diferencovat mezi jejich vlastním vnímáním a percepcí lidí z jiných kultur.

²⁴ Allport v této souvislosti upozorňuje na drobné nuance mezi postojem a přesvědčením, které ve většině případů splývají, v některých aspektech, jakými je např. právě snaha změnit předsudek jsou rozdíly podstatné. Přesvědčení jako např. „Černoši páchnou“ je možné změnit, u postoje jako takového např. „Nemohu vystát černocho“ je tento proces o poznání je náročnější. (Allport,2004:s.45-46)

Podstatou rozvoje interkulturní senzitivity je tedy získávání schopnosti chápat a zažívat kulturní rozdíly komplexnějším způsobem. Tato schopnost se pak ukazuje jako zásadní pro zvyšování pochopení a zlepšování vztahů mezi kulturami. Bennett identifikoval 6 základních směrů, úrovní, po kterých se lidé pohybují při získávání kulturních kompetencí²⁵. Na každé úrovni je člověk nucen řešit trochu jiná dilemata, témata, charakteristická pro daný stupeň, při každé změně či posunu však dochází k posilování jeho rozhledu a spoluvytváření kulturního „světonázoru“.(Hammer, Bennett, Wiseman, 2003).

Větší kontakt a zkušenosti s jinými kulturami tedy umožňují ovlivnit a zasáhnout celkový pohled člověka na svět, proniknout do zákonitostí jiných kultur a zlepšit schopnost vnímat rozdíly mezi nimi. Člověk si tak uvědomí nejen odlišnosti druhé kultury, ale je schopen reflektovat také atributy vlastní civilizace, tj. skutečnost, že hodnoty a kultura mé země nejsou všeobecně platným univerzem.

Dalším způsobem, se kterým pracuje většina interkulturních projektů či programů, je cesta získání co nejosobnějšího příběhu příslušníka etnické skupiny, ať už prostřednictvím kontaktu s konkrétním člověkem nebo získáním jeho autentické výpovědi.

Již Allport naznačuje, že k úspěchům ve snižování předsudků vůči neoblíbeným skupinám dochází často v souvislosti s přímým setkáním nebo díky navázání bližších vztahů se zástupci některé diskriminované skupiny²⁶. Jako neúčinnější se jeví toto pravidlo samozřejmě v případě osob, které s danou skupinou nemají žádnou přímou zkušenost a jejichž postoj je vytvářen a ovlivňován převážně názory nejbližších lidí, případně celospolečenským postojem k danému etniku. Na nižší míru předsudků vůči skupinám, ve kterých máme určité množství známých poukazují také některé starší výzkumy.²⁷ Podpurné názory na tuto tezi je možné zaznamenat i v českém prostředí :

²⁵ Základními kulturními „orientacemi“ jsou „odmítnutí/popření“, „obrana“, „minimalizace“, „přijetí“, „adaptace“ a „integrace“. (Hammer, Bennett, Wiseman, 2003; překlad vlastní)

²⁶ Tato metoda, která se nazývá „kontaktní hypotéza“ a je založena na vzájemném meziskupinovém kontaktu, se objevuje v nejrůznějších formách a patří k nejznámějším sociálně psychologickým metodám boje proti předsudkům (např. Hewstone and Brown, Brewer citováni in Hill, Augoustinos, 2001:s.244)

²⁷ Výzkum, který realizoval Gray a Thompson ukazuje, že lidé mají tendenci přijímat a dobře smýšlet o skupinách, mezi kterými mají větší počet známých. (Gray, Thompson citováni in Allport, 2004:s.286-287)

„Nezáleží na tom, že jsou z jiného státu a že mají jinou barvu pleti nebo jiné zvyky, ale záleží na tom, jak se chovají. Mé dvě kamarádky jsou Romky, ale jsou skvělé a dobře se chovají. Velice se s nimi bavím.

Myslela jsem, že Romové jsou hrozný a nevěděla jsem, jak se chovají a jací jsou. Důležité je, jak se k nim dokážeme chovat a jak oni k nám. Cikáni jsou lidi jako my, a tak bysme se k nim měli chovat slušně.“ (Markvart, 2004)

Důležitost prožitku z kontaktu jako takového, při kterém dojde minimálně k nahlédnutí a odhalení důvodů chování těchto lidí přebývá i jisté riziko, že při osobním setkání dojde k negativní zkušenosti, a vlastně tedy ke ztrátě důvěry.

„Na základě osobní zkušenosti (nejčastěji s Romem) je i v případě, že je tento spoluzák hodnocen obecně negativně, přístup dětí k problémům konkrétnější a většinou i pozitivnější.“ (Šišková, 1998:s.133)

Setkání s představiteli diskriminované skupiny bývá podnětné i pro osoby, které již mají zkušenosti s některými členy dané skupiny. Přínosem může být právě odklon od stereotypního vidění menšiny, které vzniká na základě kontaktu pouze s určitým typem jejich představitelů. Důležitým bodem je zde právě oddělení situace či chování určité osoby od plošného pohledu na skupinu.

Bližší průzkumy a hodnocení úspěšnosti dopadu kurzů či antirasistických aktivit, které jsou spojeny s osobním setkáním se zástupcem určité menšiny však upozorňují na problém spojený s výběrem osoby, se kterou budou dotyční seznámeni a mírou její „typičnosti“ jako představitele daného etnika. V případě, že je daná osoba příliš odlišná od představy, kterou dotyční mají o této skupině, nedochází k identifikaci této osoby s etnikem jako takovým a zkušenost ze setkání, jakkoliv může být pozitivní, nemůže vést k narušení existujícího předsudku tj. „individualizace určitého člena cizí skupiny neznamená generalizaci na celou skupinu“²⁸ (Leyens et al.,2003:s.710).

Problém se zde pak objevuje samozřejmě v náročnosti nalezení člověka, který by splňoval obě charakteristiky – odpovídal částečně představě o daném etniku (která bývá v mnoha případech skutečně silně negativní) a zároveň alespoň v některých aspektech

²⁸ Příkladem podobného neúspěšného projektu bylo např. setkání dětí s „dobrým“ policistou, který však dle závěrečného hodnocení byl natolik vnímavý, hodný a vstřícný, že byl považován více za určitého sociálního pracovníka než za policistu – nedošlo k identifikaci dané osoby s představou dětí. (Hill, Augoustinos, 2001:s.246)

odporoval zažitému stereotypu. (Hill, Augoustinos, 2001:s.259) a také (Leyens et al.,2003:s.710)

Možnosti využití této strategie pro projekty se tedy ukazují jako značně omezující, a to jak z pohledu získání vhodného člověka pro podobné aktivity, tak i z pohledu dopadu celé akce, která dokáže pokrýt jen relativně menší část cílové skupiny. Zástupným řešením, v České republice prozatím velmi oblíbeným, se tak většinou stávají mediální projekty, které představují konkrétní příslušníky daného etnika a umožňují veřejnosti alespoň jisté srovnání s dosavadními zkušenostmi. Tento přístup se zde velice často objevuje právě v souvislosti s romskou menšinou, kdy je celospolečenské vnímání Romů spojeno převážně jen s problematickou částí celé skupiny. Projekty jako Roma raising,²⁹ nebo vládní Projekt tolerance pak ukazují naopak úspěšné reprezentanty daného etnika, ve snaze dosáhnout alespoň částečné vyváženosti obrazu o tomto etniku.

V celkovém dopadu zůstávají však tyto projekty spíše na úrovni informační, mohou dosáhnout tedy změny přesvědčení, ne však samotného postoje.

Způsob, jak je možné prohloubit tyto znalosti a jak zesílit dopad, který podobné aktivity mají, je skryt např. v potenciálu samotných příběhů a ve schopnostech práce s nimi.

Příběh a vyprávění příběhů v sobě má totiž některá specifika, která pomáhají odkrývat a odhalovat morální poselství a důležité obsahy, které se vyskytují v jednotlivých událostech. Nejsou pouze souborem časově zaznamenaných událostí, ale jsou provázány červenou nití, která nás vede k určitému východisku, zobecnění, ze kterého můžeme vyvozovat závěry pro další situace. Tím, jak příběh převyprávíme, si snáze uvědomujeme jeho obsah, snadněji vyplývají napovrch podstatné události a jejich celkový smysl. Narativ dodává událostem legitimitu, morální perspektivu, interpretuje skutečnost. (Tappan, 1991)

Tappan poukazuje na příběhy jako na jeden z centrálních aspektů lidské existence. Vychází z předpokladu, že vyprávění je přirozenou složkou, která koresponduje se založením člověka, a je vhodné pro pochopení jednání druhých. Vyprávění proto představuje základní žánr pro charakterizaci lidského chování. Příběh je tak zároveň vhodným nástrojem pro dialog mezi kulturami, protože tvaruje a uspořádává lidskou zkušenost. Každá kultura má svoje příběhy, které se po generace předávají a které tak

29 www.romarising.com

vytvářejí rámec, do kterého jsou zařazovány „*myšlenky, pocity a události, se kterými se každý den setkáváme*“. (Tappan,1991:s.10, překlad vlastní).³⁰

Kromě uvědomění a poučení se ze svých vlastních zkušeností je možné také zkušenosti a příběhy přebírat od druhých, přejímat je za své. Nejeftektivnějším způsobem jak tohoto dosáhnout je jejich „převyprávěním“, při kterém si příběhy ostatních zpracováváme po svém, uspořádáváme si je do svých kategorií a jsme je pak schopni přijmout za své.

Podobné postupy nabízejí velké možnosti právě v rámci různých forem výchovy a vzdělávání, zejména pak v případě kontaktu s osobami z jiných kultur, neboť procesem příběhů jsme schopni lépe nahlédnout do morálních zásad a hodnot, které tyto kultury nabízejí a které se v příbězích více než v jiných formách odrážejí.

Problém změny předsudků ve společnosti je však z velké míry svázán s jejich „odolností“ vůči jakýmkoliv změnám, čímž dochází k významnému omezení možností, jak je odstraňovat nebo redukovat. Jedním z možných vysvětlení tohoto odporu vůči změně je to, že daná odolnost je přizpůsobivá. Předsudky i stereotypy primárně usilují o usnadnění, ulehčení orientace v nepřehledném množství informací a snaží se dát světu a vnímaným skutečnostem jednotný smysl. Proto je nutné, aby tyto představy byly stabilní a neměnné. (Johnston and Macrae; Macrae et al citováni in Hill, Augoustinos, 2001).Druhým vysvětlením relativně menší účinnosti boje s předsudky je jejich funkce sociální. Předsudky i stereotypy obsahují často „potřebnou“ sociální informaci o povaze vzájemných meziskupinových vztahů, které odůvodňují existující sociální vazby. Jakékoliv změny jsou proto z dlouhodobého hlediska nepříliš funkční, neboť se pro člověka z dlouhodobého pohledu jeho sociální svět a vazby v něm nemění. Informace, které mu předsudky či stereotypy nabízí, se mu tedy stále hodí.

³⁰ Tappan v této souvislosti zdůrazňuje také princip „autorství“ těchto příběhů (reálně však také našich zkušeností a života obecně) neboť jím dosahujeme internalizace poselství, příběhů a hodnot, které mají a posilujeme naši zodpovědnost. Autorství se pak skrze příběhy nejen projevuje, ale také se jimi dále rozvíjí – člověk si uvědomuje a reflektuje svoji zkušenost a je schopen ze z ní o to více poučit.

3.10. Závěr kapitoly

Ze zjištěných poznatků je tedy možné odpovědět na základní otázky této kapitoly – tedy co je vlastně předsudek, jakým způsobem vzniká, jak se projevuje a zda existují cesty jak jej eliminovat, či alespoň redukovat jeho výskyt .

Pokud se vrátíme k podstatě předsudku, ukazuje se, že vzniká z přirozené lidské potřeby zjednodušovat si proces zpracování získaných informací prostřednictvím kategorizace jednotlivých jevů a generalizace zjištěných poznatků. Je tedy možné jej považovat za standardní součást našeho myšlení, které je současně provázáno emocionálními prožitky a paměťovými procesy. Předsudek je však také neodmyslitelnou složkou socializace člověka, neboť se podílí na procesu vytváření pevných představ o světě, pomáhá jej formulovat a definovat. Je tedy také výrazem naší snahy chránit a uchovávat výjimečnost vlastní skupiny, která je vyjádřena upřednostňováním vlastních příslušníků oproti cizím. Předsudek má tedy v životě člověka své místo a opodstatnění, a z toho vyplývá i jeho „vzpurnost“ být měněn, případně ničen.

Předsudek však zároveň představuje jev, který limituje svého nositele v možnostech absorbovat nové názory, přístupy a podněty, rozšířit si své obzory a být otevřen novým zkušenostem. Nahrává tak člověku v jeho snaze „nekomplikovat si život“, čímž mu však současně bere možnost dalšího osobního i lidského rozvoje.

Kromě „osobní újmy“, kterou přináší člověku jako takovému, zároveň svými projevy zásadním způsobem zasahuje a ovlivňuje život těch, proti kterým je namířen. Přestože je tedy možnost jeho samotné eliminace poměrně nedostupná, má cenu vydat se minimálně směrem částečných zlepšení, které jsou dosažitelné prostřednictvím získávání nových zkušeností, informací a prožitků, stejně jako uvědomováním si jeho existence a možnostmi práce s ním i jeho projevy ve společnosti.

4. Předsudky vůči Romům v české společnosti

4.1. Výzkumné otázky

Tématem druhé kapitoly je existence předsudků v české společnosti vůči romské minoritě. Základní otázkou, kterou je nutné si v této souvislosti klást je, zda předsudky, tak jak byly v předchozí kapitole vydefinovány, vůbec v české společnosti vůči romskému etniku existují a v případě že existují, o jaké předsudky se nejčastěji jedná. Existence předsudků ve společnosti má, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, výrazný vliv nejen na chování a postoje majority, ale je zásadním prvkem, který ovlivňuje především život příslušníků skupiny, vůči kterým je namířen. Z tohoto důvodu je druhá část této kapitoly věnována postojům samotných Romům a reflexi toho, jak oni vnímají případné předsudky majoritní většinové společnosti vůči sobě. Kromě zjištění, která vycházejí z různých průzkumů mezi mladými Romy, byly konkrétní poznatky zjišťovány také při osobních rozhovorech se zástupci 5-ti romských organizací. Kapitola je tedy doplněna také o profily těchto organizací.

4.2. Pojmosloví

V souvislosti se zkoumáním existence předsudků vůči romskému etniku považuji za důležité vyjasnit, koho v tomto případě považuji za onoho příslušníka, tj. kdo je v této práci míněn Romem. Definice Roma se právě v posledních letech ukazuje jako značně problematická, příslušníci tohoto etnika se z různých důvodů v oficiálních statistikách za Romy nevydávají³¹, existuje zde i déletrvající debata, napadající příslušnictví k etniku pouze na základě shodných antropologických rysů apod. Teorie předsudků však ukazuje, že faktorem, který rozhoduje o tom, zda si vůči některému člověku vytvoříme předsudek, jež je spojený s určitou skupinou, je to, zda budeme dotyčného vnímat, pokládat za Roma – ať již na základě vnějších znaků nebo jazyka apod. V práci tedy využívám vymezení negativní - tj. Romem je ten, kdo je za něj považován.

³¹ Nejčastěji uváděným vysvětlením jsou špatné historické zkušenosti se s čítáním a vůbec s evidencí Romů ve státních statistikách, která za druhé světové války usnadnila likvidaci Romů na českém území.

4.3. Vztah majoritní společnosti k Romům

4.3.1. Postoje majority

Postoje většinové společnosti vůči Romům jsou dlouhodobě sledovaným ukazatelem, na základě kterého bývá často hodnocena i celková otevřenost, vstřícnost a tolerance Čechů k jiným etnikům. Specifika vztahu majority k Romům jsou ovlivněna mnoha faktory mimo jiné např. nízkým sociálním postavením Romů ve společnosti³² nebo přetrvávající špatnou situací v romských komunitách, která v posledním období zaznamenává spíše zhoršující se tendenci. Romové navíc v naprosté většině nepatří v České republice mezi nově příchozí přistěhovalce, ale jsou z hlediska historie trvalými obyvateli tohoto státu³³.

Průzkumy veřejného mínění ukazují dlouhodobě silně negativní postoje Čechů k Romům. Dle průzkumu veřejného mínění realizovaného CVVM v roce 2003 je soužití Romů a většinové společnosti v celé ČR vnímáno negativně ze strany 78,2% respondentů. Až 75% dotazovaných v průzkumu provedeném stejnou institucí o dva roky později deklaruje, že by za sousedy nechtělo mít Romy³⁴. Za výraz rasové (potažmo etnické nesnášenlivosti) je nutné vnímat také názory na soužití s lidmi „jiné barvy pleti“, vedle těch odmítá žít až 22% dotázaných. (Tolerance, 2005)

Bližší šetření u respondentů, v jejichž blízkosti Romové skutečně žijí, zároveň ukazuje, že je za negativní považuje pouze 50% dotázaných, druhá polovina (resp. 48,4%) hodnotí soužití jako dobré resp. docela dobré (46,1%). (Občané o soužití, 2003). Toto číslo tedy vede k domněnce, že společné soužití s Romy vnímáme jako problematičtější, než ve skutečnosti bývá. Jak vyplývá ze závěrů výzkumu, podobným úvahám nahrávají velice často např. sdělovací prostředky, média.

³² Ze závěrů zprávy o Výzkumu interetnických vztahů však zároveň vyplývá, že oproti postojům z počátku 90.let dochází k nárůstu vlivu etnicko-rasových důvodů v případě odmítavých postojů majority vůči Romům. (Výzkum, 2002: s.80)

³³ Přestože převážná většina Romů žijících v současné době na území České republiky pochází původem ze Slovenska a do Čech přišla až po druhé světové válce, přítomnost romského etnika na našem území je dlouholetá.

³⁴ Romové se zde vyskytují již na čtvrtém místě po alkoholických, lidech závislých na drogách a lidech s kriminální minulostí. Průzkum byl proveden s dvouletým odstupem v letech 2003 a 2005, v roce 2005 byl zaznamenán částečný pokles negativního postoje - došlo k 4 procentnímu snížení odmítavých reakcí. Přijatelnost sousedství s Romy však oproti začátku 90. let výrazně roste (Výzkum, 2002: s.79)

Průzkumy dále prokazují, že kritický pohled na vztah k Romům nevychází vždy jen ze špatné osobní zkušenosti s nimi; negativní názor na společné soužití mají i lidé, kteří se sami se špatnou zkušeností nesetkali. Ke snížení silně negativního hodnocení v obecném měřítku navíc nepřispívají ani všichni ti, kteří své osobní zkušenosti ze soužití hodnotí kladně³⁵.

Netoleranci lidí k Romům deklaruje i sama majorita; tento názor zaznívá od 61% dotázaných.³⁶ Ze strany Romů požaduje majorita především přizpůsobení svého životního stylu a chování normám většinové společnosti (40,4%) a dodržování zákonů (15,3%). Majorita by naopak měla posílit především míru tolerance a trpělivosti (37,4%), na druhém místě je doporučováno si Romů nevšímat (11,4%). Na konkrétní dotazy zjišťující, zda mají Romové horší podmínky pro život ve společnosti, převažoval jasný názor pouze v oblasti zaměstnávání, kde horší podmínky pro Romy deklarovalo 74% dotázaných. V ostatních oblastech (jako např. ve veřejném a občanském životě) vnímala jejich podmínky jako horší polovina dotazovaných, v bydlení či bezpečnosti pak již pouze třetina. Téměř stejný počet dotazovaných však zároveň uváděl existenci dokonce výhodnějších podmínek pro Romy v české společnosti. Oproti stejným průzkumům v předchozích letech je však zaznamenáván procentní nárůst, tj. více lidí si myslí, že s výjimkou podpory kultury mají Romové horší podmínky pro uplatnění v životě než majorita, a to ve všech zjišťovaných oblastech (Tolerance, 2005 a Občané o soužití, 2003).

Zřetelnou sympatii k romské menšině deklarovalo v roce 1998 pouze 5% českých občanů, jen 2% dotazovaných bylo ochotno přijmout Roma nebo Romku do vlastní rodiny nebo do příbuzenstva, za přítele si jej pak dovedlo představit pouze 3% občanů. Naopak až třetina populace Romy jednoznačně odmítá, přijímá je pouze jako cizince, stejné množství lidí by Romy z republiky dokonce vyhostilo. Největší část dotazovaných vyjadřuje k Romům nediferencovaný až lhostejný postoj a považuje Romy za akceptovatelné, pouze však jako občany tohoto státu (Focus, 1998).

Kromě standardních výzkumů veřejného mínění proběhly v posledních letech také výzkumy zaměřené cíleně na adolescenty a na jejich vztah vůči Romům.

³⁵ Podle výzkumu realizovaného na Slovensku, hodnotí vztah mezi Slovákem a Romem jako špatný nejen ti, kteří měli s Romy sami špatné zkušenosti (91%), ale také ti, jejichž osobní zkušenosti jsou dobré, a to v 57%. (Vašečka citován in Doubravová, 2003)

³⁶ Při sledování dlouhodobého vývoje však zároveň dochází k nárůstu kladného hodnocení tj. lidé mají pocit, že tolerantnějších lidí je více – (Tolerance, 2005)

Ačkoliv šetření mezi mladými lidmi vyznívají z hlediska postojů k jiným národnostem výrazně pozitivněji, ve vztahu k Romům převažuje i v tomto případě stanovisko silně negativní.³⁷ Názory mladých lidí tak z velké míry kopírují postoje, které zastává většina společnosti.³⁸

Do kontaktu s Romy přichází až 80% mladých lidí³⁹, příznivý názor na Romy vyjádřila však pouze ¼ dotázaných. U převažující části (70-ti%) se postoj mladých lidí ukázal jako negativní (AISA, 2001).

Z konkrétních šetření vyplývá, že většina mladých vnímá Romy stále jako neznámý element v českém prostředí. Považuje je nejčastěji za cizince (56,3%), kteří by se měli odstěhovat (43%), Romům je opětovně vyslovována nedůvěra (49,4%) a jsou považováni za kriminálníky (37,5%), kteří vyvolávají nepokoje (72,3%). Převážná část dotazovaných mladých lidí se také necítí díky Romům bezpečně (62,5%) (Voříšek, 2002).

Těmto názorům odpovídá také samotná představa, jakou mladí lidé o Romovi mají. Z konkrétního dotazu, jakým způsobem si Roma představují jej až 80% vidí jako nepořádného, o něco nižší procento pak špinavého, zlého a nedůvěryhodného člověka, který je typicky popisován jako „obtloustlý“ má „kapsářské schopnosti“ (Štegmánová, 2000)⁴⁰.

Tento portrét tak potvrzuje již jednou zmíněné směšování etnických charakteristik se znaky sociálními tj. znaky „kultury chudoby“. Obraz Roma odpovídá spíše obrazu níže sociálně postaveného člověka, a to se všemi znaky, které jsou s touto představou spojeny.

Další charakteristikou, která je Romům jednotně přisuzována je jejich identifikace jako jednoho z příslušníků romské komunity⁴¹.

³⁷ „Šokujícím zjištěním je vztah k romské menšině. Stovky dětí vyjádřily pocity odporu, obav, strachu a otevřené nenávisti vůči těm, s nimiž je pojí společné státní občanství.“ (Markvart, 2004)

³⁸ Jediným rozdílem, který se objevil v průzkumu, který byl realizován na dopad protirasistické kampaně je menší vyhraněnost názorů tj. mladí lidé jsou celkově o něco tolerantnější v hodnocení jednotlivých skupin. Větší tolerance se však kromě přístupu k Romům objevuje také v hodnocení např. neonacistů či skinheadů (AISA, 2001).

³⁹ Míra blízkosti kontaktu však není v tomto případě specifikována, dá se tedy předpokládat, že se jedná z větší části pouze o neosobní vztah tj. občasné setkání s Romem na ve městě/ na ulici apod.

⁴⁰ Oproti výše uvedeným průzkumům se v tomto případě jednalo o průzkum mezi studenty vysoké školy, věkový průměr tedy překračoval hranici adolescence.

⁴¹ „Konverzační partneři nevnímají Roma jako jednotlivce, ale jako Roma, který žije v komunitě“ (Štegmánová, 2000)

„Jako jednotlivce vidí (dotazovaní) Roma jen tehdy, pokud s nimi přišli do přímého kontaktu. Jedná se většinou o rodiny v sousedství, které jsou ovšem vnímány jako výjimky.“ (Štegmannová, 2000)⁴²

Přesvědčení mladých lidí o převažujících negativních vlastnostech a relativně malém přínosu Romů do společnosti potvrzují například dotazy směřující k získání pozitivních charakteristik Romů. Dobré vlastnosti, kterých by bylo možné si na Romech vážit, největší část dotazovaných nalézt nedokázala.⁴³ Většina dotazovaných si zároveň nemyslí, že by nás romská kultura mohla v nějakém směru obohatit.⁴⁴

Ochotu připustit zodpovědnost majoritní společnosti za problémy, se kterými se Romové potýkají, přijímá pouze 15% dotazovaných (Voříšek, 2002). Získání bližších informací o Romech, jejich způsobu života a historii považuje však v jiném výzkumu až 45% mladých lidí za zbytečné (Doubravová, 2003).⁴⁵

Kromě výše uvedených dotazů, zkoumajících převážně míru stereotypů mezi mladými lidmi byly do průzkumů zařazovány také dotazy, ověřující míru rasismu založeném na biologické předurčenosti. Ani v tomto případě však hodnocení a postoje adolescentů nevyznívají příliš optimisticky. Na otázku „Přijali byste krev od Roma“ odpovědělo kladně pouze 48% osob, jednoznačně negativně se vyjádřilo 13% a odpověď „nevím“ vybralo 39%, což kromě několika případů faktické biologické neznalosti je možné považovat za skrytý rasismus (Doubravová, 2003).

Až třetina studentů vyjádřila v jiném průzkumu souhlas s tezí, že některé rasy si jsou nadřazený. V případě domácího prostředí považuje českou populaci za nadřazenou romské dokonce většina respondentů.

⁴² Jednotnost a nediferencovanost přístupu k romské populaci vyplynula i z komplexního šetření, které se vztahovalo k problematice soužití majority s menšinou: „Ukázalo se, že prakticky žádné sociální a demografické znaky vůči postojům k sousedství s Romy nediferencují: nehraje tu roli věk, ani pohlaví, vzdělání, obec a kraj bydliště, zaměstnanecká skupina, víra v Boha, rodinný stavJde o nediferencované chápání romské menšiny“ jako jedné skupiny. (Výzkum 2002:s.80)

⁴³ Na tezi „Na Romech se mi líbí“ odpověděla největší část dotazovaných (31%) „Nic“, další část dotazovaných nedokázala na otázku odpovědět (13,1% „nevím“) (Voříšek, 2002). Podobné procento (33% dotazovaných) odpovědělo na tuto otázku stejným způsobem také v jiném výzkumu, který byl proveden opět mezi adolescenty avšak v jiném městě (Doubravová, 2003)

⁴⁴ Souhlas s tezí „jejich kultura může obohatit“ vyjádřila pouze necelá třetina dotazovaných (Voříšek,2002).

⁴⁵ Podobné názory zaznávají i v rámci hloubkového průzkumu, který byl realizován Masarykovou univerzitou v 9ti městech po celé České republice. Zde se k názoru, že Romové nemají kladné vlastnosti přihlásilo 18% dotazovaných, jako dobré vlastnosti byly hodnoceny především soudržnost (21%) a muzikální talent (20%). Jako negativní vlastnost se v průzkumu objevila nepřizpůsobivost (36%) a agresivita a kriminální chování (27%). (Výzkum, 2002: s.74).

V odpovědích mladých lidí zaznávají také mnohdy názory podporující segregaci ve společnosti – vznik samostatných měst a vesnic pro Romy by podpořilo 41% dotázaných, vytvoření oddělených škol „*aby se nemísili s našimi dětmi*“, schvaluje 28,9%.

Třetina dotazovaných souhlasí také s diskriminačním jednáním podnikatele zakazujícím vstup Romům do restaurace; při konkrétním dotazu, jak by se rozhodli v případě, že by se o práci hlásil Rom i Čech se stejnou kvalifikací by, 40% zaměstnalo Čecha, 60% respondentů nevědělo, pouze jeden člověk by preferoval Roma (Voříšek, 2002).

Provedené výzkumy dále ukazují silnou vazbu chování členů majority na fyzickém vzhledu jedince.

„Jako první, co uvádějí konverzační partneři pro Roma jako typické je jeho fyzický vzhled, jeho barva pleti, jeho vlasy, stavba těla, oblečení. První, co tedy zaregistrují, je jeho etnická příslušnost a už ví jak se k němu budou chovat“(Štegmannová, 2000).

V minulých letech proběhly také výzkumy zaměřené na studenty pražských základních a středních škol, které blíže analyzovaly jejich postoje k cizincům, menšinám a obecně k rasismu ve společnosti. Výrazně rasistické postoje vůči romskému etniku zde zaznávají v 8% případů, xenofobní a vůči Romům téměř ve všech případech silně odmítavá vyjádření se objevují u další třetiny dotazovaných. V mnohých komentářích je pak naznačováno řešení romské problematiky formou fyzického útoku na Romy, v případě první skupiny pak i útoků neobyčejně agresivních. Častou příčinou negativních postojů vůči Romům je strach z jejich počtu, agresivity a nezvladatelnosti (Šišková, 1998:s.131-146), objevuje se zde sice i vymezení na „*dobré*“ a „*špatné*“ Romy, to je však částečně přehlušeno všeobecným strachem, frázemi a zažitou nedůvěrou. Na druhou stranu téměř 58% vyjádření, která byla zaznamenána, se stavěla proti rasismu a mnohá Romy a jejich postavení ve společnosti obhajovala⁴⁶ (Šišková, 1998).

V případě středoškolských studentů se negativní postoj k Romům projevil u 63% těch, kteří se k Romům vyjádřili⁴⁷, třetina studentů Romy naopak chápala a obhajovala. Z negativních vlastností zaznívalo, že se jedná o lumpy, kteří kradou, lžou, jsou nevdělavatelni, nedělají nic užitečného a nestarají se o děti. Názory ukazující pochopení se naopak objevily např. v souvislosti s neznalostí jazyka nebo s přílišnou generalizací

⁴⁶ „Když kradе Čech, je špatný jen on, když Cikáni jsou špatní všichni“ (Šišková, 1998:s.141)

⁴⁷ Průzkum byl realizován psaním eseje na téma rasismus a zkušeností s rasami či jinými etniky tj. ne všechny práce zmiňovaly vztah vůči Romům.

v hodnocení Romů ve společnosti. Specifický aspekt, který je v tomto výzkumu popisován a který potvrzují četné zkušenosti na školách, je vztah mladých lidí vůči černochoům, kteří bývají v rozporu s některými rasistickými postoji v české společnosti naopak „oblíbeni až zbožněni“ a jsou často stavěni právě do protikladu vůči Romům (Šišková, 1998, s.133).

Jako negativní byl zmíněn také vliv masmédií, který podporuje předsudky ukazováním pouze špatných příkladů⁴⁸ (Šišková, 1998, s.150,151).⁴⁹

4.3.2. Média

Obraz postojů veřejnosti se velice dobře odráží právě v informacích, které jsou prostřednictvím médií veřejně poskytovány. Závěry, které zmiňují studenti středních škol, jsou , potvrzovány také samostatnými studii, které se zabývají analýzou médií a míry, jakou se v nich objevují předsudky či paušální soudy.

Výzkumy stereotypů prováděné v různých typech masových médií se dopracovávají až velmi často k podobným závěrům, a sice že *„veškeré jevy a skupiny, které se většinou optikou v dané společnosti jeví jako problémové či příznakové a s nimiž se většinová společnost obtížně vyrovnává, jsou v mediálním zpracování často marginalizovány a zřetelně zjednodušovány“*, buďto jsou přehlíženy, nebo je na jejich situaci naopak okázale poukazováno bez znalosti nebo zájmu o danou problematiku (Jiráček, 2003:s.10).

Z průzkumu realizovaného na přelomu roku 2000 a 2001 vyplývá, že podíl článků, které se zabývají Romy je v tištěných médiích velice malý a je možné jej vnímat spíše jako *„výjimečné příspěvky než soustavné a systematické zpracování problému“*.(Sedláková, 2004) Velká část mediálních výstupů zaznamenává pouze názory a pohled na konkrétní situaci ze strany příslušníků majority⁵⁰, vybrané příspěvky vykazují znaky přehnaného zjednodušování romských problémů a přispívají k poskytování jednotvárných, stereotypy zatížených informací a témat jakými jsou kriminální činy (páchané jak Romy, tak na Romech), případně otázky spojené s romskou emigrací či naopak imigrací slovenských Romů na české území. Vyjádření Romů k problematice se pak téměř ve všech případech týká přímo vztahu k vlastní etnické skupině, pouze výjimečně pak ke vztahu k majoritě (Sedláková, 2004).

⁴⁸ „Slušní Romové jsou zastíněni pověstí těch druhých“ (Šišková, 1998:s.141)

⁴⁹ „Nacházíme zde rozpor mezi osobní zkušeností s romským kamarádem a obecným negativním hodnocením Romů, které je evidentně přejímané z rodiny, od kamarádů, z médií apod.“ (Šišková, 1998:s.133)

⁵⁰ Z realizovaného výzkumu chybělo vyjádření zástupce romské menšiny ve čtvrtině reportáží nebo článků (Sedláková,2004)

Dle dlouhodobé analýzy informací, jež se v českých médiích objevují o romské menšině, se až 90% článků věnuje sociálnímu postavení Romů a reakcím na něj (Wagner,2003). Chybějící zájem jak novinářů, tak veřejnosti o objektivní obraz Roma se také odráží v minimálních znalostech romské kultury, historie či zvyků⁵¹.

Druhou oblastí, které bývá v médiích věnována zvýšená pozornost, jsou rasově motivované útoky na Romy. Ty jsou však často prezentovány pouze ve vztahu Romové kontra Hnutí skinheads, a to jako „*dvou nepřátelských skupin, které mají spolu neustále konflikty*“, jež se „*majority až tak úplně netýkají*“. (Homoláč, Karhanová, Nekvapil, 2003:s.98). Události, kdy se Romové stávají obětí trestného činu, se pak stávají spíše příležitostí k opakovanému otevírání problému romské kriminality a dalších, s případem často nesouvisejících témat. (Homoláč, Karhanová, Nekvapil, 2003:s.98)

4.3.3. Diskriminace a fyzické útoky

Negativní vztah příslušníků majority k Romům bývá v některých případech projevován také agresivnějším způsobem. Případy otevřených útoků, které jsou spojeny ať již se slovním či fyzickým útokem na příslušníky různých menšin (nejčastěji pak Romů⁵²), se ročně počítají v řádech stovek.

Jen z hlediska statistik případů, které byly ohlášeny policii a byly klasifikovány jako případy s extremistickým podtextem, bylo za rok 2004 zaevidováno 366 případů, v roce 2005 pak došlo k jejich snížení na 253 případů.

Ve srovnání s předchozími lety nedosahuje sice uvedený počet hodnot nejvyšších (ten je evidovaný v letech 2001 a 2002, kdy bylo nahlášeno ještě téměř o 100 případů více), z hlediska dlouhodobých statistik je však nárůst počtu takto označených případů oproti druhé polovině 90-tých let znatelný (např. v roce 1998 jich bylo hlášeno pouze 133). Vypovídající je také procentuální podíl těchto činů na celkové kriminalitě v republice - v tomto srovnání dosahuje rok 2004 hodnoty 0,1, což je stejná úroveň jako v letech 2001 a

⁵¹ Průzkum znalostí romských realit mezi „vzdělanci“ a veřejně působícími osobami realizovala Společnost přátel časopisu Džaniben v roce 2003. Znalosti se ukázaly i u těchto osob vyjma některých mediálně známých kauz velmi slabé. (Anketa,2003)

⁵² Dle typologie útoků podle obětí dochází v případech rasově motivované činnosti k nejčastějším útokům proti Romům nebo proti jejich majetku.

2002, tj. v letech, kdy byl absolutní počet případů nejvyšší. Další statistiky ukazují, že se v relativně velkém počtu jedná o recidivisty.⁵³

Statistiky pravomocného odsouzení za rok 2004 uvádějí prokázání nejvíce přečinů za § 260,261 trestního zákona, tj. za „*podporu a propagaci hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka*“ (50 případů), dále za § 198 a 198a, „*hanobení národa, etnické skupiny, rasy a přesvědčení*“ (37 případů), za § 196, „*násilí proti skupině obyvatelů a jednotlivci*“ (22 případů) a § 221, odst.2, „*ublížení na zdraví s rasovým kontextem*“ (16 případů) (Extremismus,2004).

Romové se v české společnosti setkávají s ohledem na svou etnickou příslušnost také s diskriminací. V oblasti trhu práce, poskytování služeb a v posledním době také v oblasti bydlení převažuje diskriminace přímá⁵⁴, tj. „*vědomá a úmyslná*“, existují však také další oblasti, ve kterých Romové narážejí na tzv. diskriminaci strukturální⁵⁵ neboli nepřímou – ta se ukazuje zejména v oblasti školství či v souvislosti s nabýváním a pozbýváním státního občanství (zákon 40/1993 Sb.) (Frišetská, 1999:s.258)

⁵³ V případě klasifikace „hanobení národa, etnické skupin, rasy a přesvědčení“ se jednalo téměř o polovinu případů.

⁵⁴ Přímou diskriminací se dle definice připravovaného antidiskriminačního zákona rozumí takové jednání (včetně opomenutí), kdy je, bylo nebo by bylo s jednou osobou zacházeno ve srovnatelné situaci méně výhodným způsobem než s osobou jinou z důvodu rasy nebo etnického původu, pohlaví, sexuální orientace, věku, nepříznivého zdravotního stavu, náboženství či víry, nebo proto, že je bez vyznání. Za diskriminaci z důvodu rasy nebo etnického původu se považuje také diskriminace z důvodu vztahu k osobě určité rasy nebo etnického původu. O přímou diskriminaci se nejedná, pokud je rozdílné zacházení věcně odůvodněno oprávněným účelem a prostředky k jeho dosahování jsou přiměřené a nezbytné. (<http://www.diskriminace.cz/dt-zakon/#odkaz3>)

⁵⁵ Směrnice č. 2000/43/ES, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ definuje nepřímou diskriminaci v čl. 2 odst. 2 jako „případ, kdy viditelně neutrální ustanovení, kritérium nebo zvyklost vyvolalo pro osoby určitého rasy nebo etnického původu určitou nevýhodu v porovnání s jinými osobami, ledaže toto ustanovení, kritérium nebo zvyklost je objektivně odůvodněno legitimním cílem a ledaže prostředky k dosažení tohoto cíle jsou přiměřené a nezbytné.“ (<http://www.diskriminace.cz/dt-vyzkum/#odkaz12>)

4.4. Vztah Romů k majoritě

4.4.1. Postoje

Postavení Romů ve společnosti a jejich postoje vůči majoritě je do velké míry ovlivňováno právě postoji, který k nim zaujímá majorita jako k celku. Pro vytvoření komplexního obrazu existence předsudků vůči této etnické skupině považují za nutné zaznamenat alespoň některé z názorů, které se v této souvislosti ze strany Romů objevují v různých výzkumech. Zjištění jsou zároveň doplněna o konkrétní šetření, polostrukturované rozhovory, které se uskutečnily v celkem pěti romských neziskových organizacích (o.s. Athinganoi, Slovo 21, Drom, IQ Roma servis a Palestra) s 8-mi zástupci těchto organizací. Hlavními otázkami, které byly těmto zástupcům kladeny, byly: „Co vnímají Romové jako největší problém ve vztahu k majoritě? “ a „ S jakými problémy se vy jako organizace z jejich strany nejčastěji setkáváte?“. Doplnujícími otázkami byly v případě prvních dvou rozhovorů (o.s. Athinganoi, Slovo 21) dotazy směřující k získání bližších charakteristik mladého romského studenta, tj. odpovídaly na otázku: „Jaké charakteristiky byste očekávali že bude mít mladý, studující Rom? Z jaké bude rodiny, jaké budou jeho záliby, jak bude vypadat?“. Jednotlivé organizace, ve kterých byly uskutečněny zmíněné rozhovory, nabízejí svým profilem navíc zajímavý obraz o celé problematice romsko-českých vztahů a vypovídají o postoji Romů k řešení podobných problémů. Součástí kapitoly jsou tedy také stručné informace o těchto organizacích, jejich aktivitách a posláních.

Výhrady k chování majority vůči Romům konstatují 2/3 Romů. Nejčastěji uváděnou výtkou je pocit nadřazenosti majority, předsudků a podezřívání (zhruba 36% respondentů), na druhém místě se objevují urážky, nadávky a hrubé chování, které takto vnímá více než 20% dotazovaných. Mezi dalšími výhradami jsou uvedeny diskriminace (v restauracích či zaměstnání) a rasismus (vyhrožování, fyzické napadání) (Romská komunita ve městě, 2003:s.262). Výtky ve směru rasismu a nenávisti, která je Romům projevována, či diskriminace a pocitu nevítanosti, jsou uváděny také v dalších výzkumech⁵⁶ (Výzkum,2002).

⁵⁶ Bližší analýza však zároveň ukazuje, že některé z projevů majoritní společnosti, které Romové považují za výraz nesnášenlivosti, jsou ze strany majority vnímány jako reakce či diskuze o konkrétních problémech – např. nepořádek, hluk apod. (Výzkum,2002:s.71).

Opakované osobní zkušenosti s pracovní diskriminací vzhledem ke své etnické příslušnosti deklaruje až 61% Romů, 11% uvádí, že tuto zkušenost zažili jednou⁵⁷ (Romská komunita ve městě, 2003:s.260). Přímou zkušenost s násilím nebo jeho hrozbou zažilo několikrát 21,3% Romů, jednou 13,5% Romů.⁵⁸ (Výzkum, 2002: s.62). Pocit obecného ohrožení a chybějícího pocitu bezpečí deklaruje však až 38% Romů. (Romská komunita ve městě, 2003).

Důvodem pro pocit vyčlenění ze společnosti ale nebývá v mnoha případech diskriminace či fyzické útoky, ale spíše těžce vyjádřitelný pocit nechtěnosti, který bývá charakterizován jako „*prakticky nepostížitelná všudypřítomná permanentní averze*“. Romové „*pocítují, že jsou považováni za primárně podezřelé a rizikové a tento postoj je jim dáván najevo okázalým dohledem v obchodech, kontrolami nákupů bezpečnostními pracovníky, kontrolami v dopravě, bezdůvodnými perlustracemi policisty apod.*“ (Frištenská,Víšek,2003:s.9).

Při rozhovorech bylo na tento způsob projevu averze velice často naráženo. Jedním ze zmiňovaných prožitků byl neustávající pocit sledování, obecně pak pocit vyčlenění a odstup od člověka s ohledem na jeho nepřehlédnutelnou vizuální odlišnost (Rozhovor 1) či trvalý pocit „*být ve středu pozornosti*“ (Rozhovor 2). Tyto pocity jsou zažívány na jakýchkoliv veřejných místech – v dopravních prostředcích, v podnicích apod (Rozhovor 1, Rozhovor 4).

Mladí Romové, kteří se snaží vymanit z demotivujícího prostředí romských komunit, či kteří usilují o úplné začlenění do majoritní společnosti, nejčastěji poukazují na to,že Rom „*musí znova a znova dokazovat, že svými schopnostmi a životem neodpovídá stereotypu, který má majorita o jeho etniku*“ a zároveň že k tomu, aby byl přijímán a hodnocen stejně jako příslušníci majoritní společnosti Romovi „*nestačí pouze plnit běžné normy a očekávání jako oni, musí je plnit daleko důkladněji.*“ (Šanderová,2003:s.22)

Jsou to tudíž paradoxně nejvíce ti, kteří jsou na cestě k integraci, jež na zdrženlivost v postoji většinové společnosti doplácují, kterým nejvíce škodí.

⁵⁷ Výzkum, probíhající v několika městech po České republice uvádí setkání s diskriminací nižší, deklaruje jej 1/3 Romů. (Výzkum,2002)

⁵⁸ Majorita se v opačném případě setkala s násilím či jeho hrozbou ze strany Romů vícekrát v 8,7%, jednou 9,5%. (Výzkum, 2002: s.62)

Romové usilující o podobnou změnu se současně potýkají s chybějící podporou také ze strany členů vlastní komunity a dostávají se tak do schizofrenního postavení, kdy je odmítá vlastní komunita a zároveň nepřijímá majorita⁵⁹. „Rom, který se rozhodně prosadit v majoritní společnosti, se v první řadě musí vyrovnat s permanentní nedůvěrou, a to nejen ze strany Neromů, ale často i ze strany své původní komunity..... to velmi často znamená rozvolnit či zcela rozvázat vztahy s širší rodinou nebo mít pocit vykořeněnosti – nepatřit nikam“ (Šanderová, 2003:s.23)

Častý důvod podobného vyloučení představuje např. samotné vzdělání a touha v něm pokračovat; už ta vyvádí člověka z rodinných i komunitních vztahů, odcizuje jej. (Rozhovor 5) Člověk je jím totiž mnohdy tlačěn do úrovně, kdy je nucen rozdělovat role, často i způsob mluvy a chování s ohledem na prostředí, ve kterém se pohybuje. (Rozhovor 4)

Jako jedna z podmínek, která je pro úspěšné přijetí do majoritní společnosti Romům kladena, se ukazuje nutnost „odepřít si vše romské“. V osobním rozhovoru se jako jeden z předpokladů vstřícného přístupu ze strany většinové společnosti objevila např. skutečnost, že by člověk neměl mít romský přízvuk (tím je směšný), k dalším, „hodnoceným“ znakům patří např. nošení zlata, ozdob apod (Rozhovor 4). Rom se tedy nejprve musí nejprve svým chováním „vymanit“ ze zažitého předsudku o tom, jací jsou Romové a tedy i z typického obrazu Roma, jak jej vnímá majorita.

Z osobních rozhovorů i z dalších výzkumů prováděných vyplývá, že je to především otázka osobního postoje, charisma a přesvědčivosti individua, který s odstupem času dokáže „získat“ zástupce majority na „svou stranu“, dlouhodobý pocit jistého odcizení však přetrvává i ve vztazích přátelství⁶⁰. Romové mluví o jistých hranicích, za které vědí, že je příslušník majority nepustí, za které oni sami nemohou jít. (Rozhovor 4)

Jako tři zásadní faktory, které dokáží ovlivnit a motivovat osoby, které se snaží zlepšit své postavení ve společnosti, usilují o „sociální vzestup“, se ukazují rodina, jednotlivec sám o sobě a neromské okolí, resp. jeho přístup k jednotlivci. (Frištsenská, 2003:s.16).

⁵⁹ „Já i má rodina jsme vnímáni u některých Romů jakože už nejsme jedni z nich a u majoritní společnosti jsme stále jen cikáni“ (Šanderová, 2003:s.100)

⁶⁰ Goffman ale ve své knize uvádí, že ani bližší seznámení se s danou osobou nemusí vždy „vést k poklesu opovržení“. Některá stigmata nebo charakteristiky osob nás i nadále drží v zajetí předsudků. I s osobami, se kterými máme dlouhodobější vztah „jsou zcela jistě přítomny nejrozličnější následky celé škály virtuálních domněnek, jež jsme si o daném jedinci utvořili“ (Goffman, 2003:s.67)

Romy, kterým se podobný vzestup podařil a jejichž začlenění do společnosti se ukazuje jako úspěšné, je možné dle průzkumu J.Šanderové⁶¹ rozdělit do tří základních skupin: část z nich je nazývána „asimilovanými Romy“, tj. Romy, kteří jsou plně začleněni do společnosti a sami dobrovolně opustili část svých specifík, aby odpovídali požadavkům majority. Další část lze zařadit do kategorie „integrovaní Romové“, tj. ti, kteří si uchovali své „romství“, ale zároveň jsou včleněni do společnosti a akceptují její standardy. Poslední skupinu charakterizuje Šanderová jako „Romy s dvojí identitou“, kterými jsou míněni rozpolčení Romové, kteří se ocitají na půli cesty mezi tím, jak být součástí majoritní společnosti a mezi tím, jak komunikovat s ostatními Romy, kteří o to stejné neusilují. Jednou z hlavních charakteristik, která od sebe skupiny odlišuje, je právě jejich postoj vůči majoritě, který je do značné míry ovlivněn jak jejich osobními zkušenostmi, tak rodinnou vazbou na komunitu a osobními hodnotami, které vyznávají.

Z poznatků, které byly získány z průzkumu realizovaného na různých místech České republiky vyplývá, že u Romů všeobecně převažuje tendence začlenit se do majoritní společnosti a snaha žít společně. Souvisí s tím mimo jiné i otevřenost používat český jazyk (napůl romsky a česky mluví doma 28,4%, převážně nebo pouze česky pak již 43%), dále preference společného vzdělávání dětí (tu podporuje až 60% dotázaných) a schopnost přijmout příslušníka majority jako životního partnera svého dítěte (42,9%). Většina Romů se navíc hlásí k české národnosti, přestože si jsou vědomi svých kořenů a příslušnosti k rodu, stejně jako je většina Romů (64,3%) přesvědčena, že by samotní Romové měli zlepšit své postavení. (Výzkum, 2002:s.79).

4.4.2. Profily vybraných neziskových organizací

Na dokreslení situace i možných problémů, které Romové ať již ve vztahu k sobě samotným nebo ve vztahu k postojům majority řeší a na které narážejí, přikládám profilaci 5ti organizací, se kterými byly vedeny rozhovory a které byly pro tuto práci vybrány jako relevantní subjekty.

⁶¹ (Šanderová, 2003)

Neziskové organizace představují projev svobodné občanské iniciativy, reagující zpravidla na nedostatky v systému zajišťovaném státem nebo firmami⁶² a bývají tedy jistým měřítkem, ukazatelem problémů ve společnosti. Nejinak je tomu i v případě romských organizací⁶³. Svým charakterem, zaměřením a náplní činnosti odrážejí nejpalčivější problémy, které jsou s postavením Romů spojeny a současně upozorňují na některé bariéry ze strany majority, které jim ve větší integraci brání.

Romská organizace **o.s. Athinganoi** je občanským sdružením především romských studentů a absolventů, jehož posláním je pomoci Romům v úspěšné integraci do většinové společnosti. Organizace je věnuje především vzdělávacím projektům ve snaze zlepšit celkovou vzdělanost romské menšiny (dlouholetý projekt Romaverzitas CZ), zároveň pak organizuje aktivity, kterými se snaží vylepšit informovanost většinové společnosti o romském etniku a docílit tak zlepšení vztahů mezi romskou menšinou a většinovou společností. Organizace se dlouhodobě věnuje pořádání školení a přednášek na nejrůznější témata (romské tradice a kultura), v minulosti realizovala také školení spojená přímo s neziskovým sektorem (tvorba projektů, fundraising apod). Dlouhodobě se zaměřuje také na projekty podporující zvýšení politického povědomí a participaci Romů, a to nejen v České republice (zapojení se do přípravy Dekády romské inkluze 2005 – 2015)⁶⁴.

Občanské sdružení **Slovo 21** bylo založeno v roce 1999 v Praze a v současné době realizuje především romské projekty a projekty týkající se integrace cizinců žijících v České republice. K hlavním cílům sdružení patří boj proti rasismu a xenofobii, problematika ochrany lidských práv a budování tolerance vůči minoritám obzvláště pak vůči romské menšině.⁶⁵ Organizace dlouhodobě pořádá kulturní projekty prezentující romskou kulturu z celého světa (festival Khamoro) a založilo romskou ženskou skupinu Manushe. Dále pořádá nejrůznější formy vzdělávacích akcí a v uplynulých letech podporovalo např. přípravu romských středoškoláků na vysoké školy.

⁶² Občanský sektor je chápán jako prostor mezi státem, státními institucemi, trhem, ziskovými soukromými společnostmi a jednotlivými občany nebo skupinami občanů, prostor mezi občanem nebo rodinou a společností. (Dohnalová, Malina, Müller, 2003:s.57)

⁶³ Jedním z ukazatelů může být např. již samotný vysoký počet existujících romských a proromských NNO.

⁶⁴<http://www.athinganoi.cz/index.php?action=10&actjump=1&jump=1&lang=cz&id=0&hide=0&gallery=&image>

⁶⁵<http://www.slovo21.cz/index.php?id=kdojsme>

Občanské sdružení **IQ Roma Servis** působí v Brně od roku 1997. Prvotní podnětem pro vznik sdružení byla snaha o podporu „možností a vůle sociálně slabých občanů k jejich sociokulturnímu vzestupu“. Organizace se tedy z dlouhodobého hlediska zaměřuje na vytváření podmínek, vedoucích ke zlepšení sociálních, kulturních, či ekonomických možností jednotlivců a rodin ohrožených sociálním vyloučením⁶⁶. Organizace již několik let poskytuje služby komunitní a terénní sociální práce, pomáhá Romům při vzdělávání a zaměstnanosti, vede nízkoprahový poradenský a informační servis a zakládá vzdělávací centra pro mládež a dospělé. Organizace se také aktivně podílí na vytváření koncepcí a strategií sociálního začleňování, poskytuje antidiskriminační servis. V rámci aktivit zaměřených přímo na mladé lidi provozuje organizace např. poradnu pro volbu školy či poradenství v obtížných životních situacích, které jsou spojeny s řešením složitých životních situací mladých lidí v rodinném, školním nebo skupinovém prostředí apod.

Romské středisko **Drom**, působící v Brně a je příspěvkovou organizací zřízenou Statutárním městem Brno - městskou částí Brno-sever, které dlouhodobě (od roku 1989) „napomáhá zmírnování procesu sociálního vylučování v romských komunitách“⁶⁷. Organizace tohoto cíle dosahuje především prostřednictvím realizace velkého spektra aktivit v sociálně vyloučených lokalitách – nabízí volnočasové aktivity, poskytuje sociálně-právní služby, podporuje výchovu a vzdělávání, pořádá kulturní akce. Organizace provozuje také nízkoprahovou klubovnu a v současné době zakládá pracovní poradenské středisko, které by mělo být zprostředkovatelskou agenturou zlepšující možnosti zaměstnávání příslušníků romských komunit. Drom, romské středisko úzce spolupracuje s obecně prospěšnou společností Drom o.p.s., k jejímž hlavním aktivitám patří dvoustupňové vzdělávání terénních sociálních pracovníků.

Palaestra je občanské sdružení, založené roku 1999 z iniciativy boxera Jana Baloga, juniorského mistra republiky z roku 1985. Myšlenkou organizace je nabídnout mladým lidem prostor „bojiště, na kterém se odehrává zápas, podle předem jasně daných pravidel tj. palaestra“. Hlavním cílem sportovního klubu je umožnit smysluplné trávení času dětem ze sociálně slabých rodin, které nemají možnosti platit svým dětem zájmovou činnost. Sdružení klade velký důraz nejen na sport samotný, ale také na přístup a podstatu podobného boje tj. na „sebekontrolu, pocit rovnocennosti, cílevědomost, smysl pro fair

⁶⁶ <http://www.iqrs.cz/cz/organizace.phtml?kid=6&cid=35>

⁶⁷ <http://rs.drom.cz/cs/zrizovaci-listina.php>

play, vytrvalost a odvahu vystupovat sám za sebe⁶⁸. Ty považuje za vlastnosti, které lidem ze sociálně slabých rodin chybí a které mohou uplatnit také v jiném prostředí než v boxovém ringu.

4.5. Závěr kapitoly

Prvotním cílem této kapitoly bylo prokázat/zjistit, zda se v české společnosti vyskytují předsudky vůči Romům.

S ohledem na definici předsudku jak byla nastavena je nutné v tomto směru sledovat tři základní znaky předsudků. Prvním znakem je „chybná a neměnná generalizace“, druhým její trvalé zaměření na „určitou skupinu či příslušníky této skupiny“ a posledním prvkem je také způsob projevu této antipatie, tj. to, že může být jak „vyjádřena, tak pocítěna“.

Ze zjištěných informací je patrné, že výše zmíněná antipatie k Romům v českém prostředí existuje, silně převažující negativní postoj a pocit nadřazenosti, který v mnohých vyjádřeních vede ke snaze Romy z České republiky vyhostit, segregovat či otevřeně diskriminovat toto prokazuje. Stereotypnost a neoprávněná generalizace se ukazuje z bližšího šetření těchto postojů, kdy mnohé z nich nejsou založeny na žádné konkrétní špatné zkušenosti (některé pak dokonce na zkušenosti pozitivní). Nepodloženost některých postojů naznačuje i srovnání názorů na soužití s Romy, které je hůře vnímáno ze strany těch, kteří s Romy nežijí než ze strany těch, u kterých tomu tak je. Míru negativních postojů pak dokresluje naprosto minimální počet osob, kteří si jsou schopni Roma být jen představit jako svého přítele.

Výjimečnost a skutečně silné negativní přesvědčení, které je nesměřováno konkrétně vůči Romům zde stojí zejména u mladých lidí v ostrém kontrastu k jinak vstřícných postojů vůči ostatním cizincům. Ze samotné charakteristiky Roma je zřejmá identifikace Roma jen jako člena romské komunity, do něhož jsou promítnuty tradiční stereotypy spojené navíc více než se znaky etnickými se znaky sociálními resp. sociální chudoby.

Ze výzkumů dále vyplývá, že negativní hodnocení Romů je kromě sociální problematičnosti v postavení etnika podporováno rasovými předsudky, které se projevují v neochotě bydlet blízko lidí s odlišnou barvou pleti či v odmítavém postoji k transfuzím

⁶⁸ <http://www.palaestra.ecn.cz/o%20nas.htm>

krve od Romů. Odlišnost barvy pleti, která je deklarována jako jeden z hlavních identifikačních znaků romského etnika pak Romy do skupiny „rasově“ odlišných a tedy odmítaných jednoznačně zařazuje.

Existenci předsudků, jak byla výše popsána, následně ilustrují také konkrétní zkušenosti Romů samotných, kteří vnímají chování majority jako nediferencované, postrádající respekt k osobním charakteristikám daného člověka. Nutnost vymanit se z tradiční představy Roma jako nedůvěryhodného a neschopného člověka se odráží ve standardně vyšších nárocích, které jsou na Romy kladeny v jejich snaze zapojit se do života majority. Zajímavým aspektem, který se v této souvislosti objevuje je nezbytnost prokázat svým chováním nejen svůj charakter, ale důraz majority na eliminaci typických „romských“ znaků, jak je vnímá majorita, které daného člověka identifikují se zbytkem etnika tj. s negativní představou Roma.

V tomto aspektu se zároveň zrcadlí projevy předsudků společnosti vůči Romům, které jsou jak v rovině myšlenkové tj. přetrvávající odstup majority i k osobám, se kterými mají jinak přátelský vztah, tak ve formě otevřených projevů diskriminace (které v oblasti pracovního trhu přiznává i sama majorita) či fyzického napadání.

Zřetelné nedostatky, které Romové ze strany majority pocítují se projevují v nejrůznějších oblastech společenského života a odráží se i v potřebě zakládat neziskové organizace, které s těmito nedostatky nebo nerovnostmi systému bojují. Rozsah aktivit, které jsou poskytovány se ukázal i na vybraném vzorku jako velmi široký, zahrnující kromě cílené pomoci samotným Romům také velké množství aktivit orientovaných na společnost majoritní.

Na základě dostupných informací byly tedy potvrzeny všechny tři aspekty existence předsudků vůči romskému etniku, stejně jako jejich existence jak u reprezentativního vzorku společnosti, tak u mladých lidí, adolescentů, u kterých byly oproti celospolečenským šetřením zaznamenány ve vztahu k Romům pouze minimální rozdíly.

Druhým cílem této kapitoly bylo odhalit některé konkrétní oblasti/témata, ve kterých se předsudky vůči Romům projevují a se kterými bude v následující kapitole dále pracováno.

Ze zjištěných poznatků je totiž možné ve vztahu k Romům vysledovat dvě základní skupiny předsudků. První oblastí jsou jisté obecné názory a představy, které sdílí velká část obyvatel České republiky o Romech jako takových, druhou pak některé konkrétní způsoby jak se proti Romům někteří členové majoritní společnosti vymezují a jak je vyčleňují.

S ohledem na komplikovanost daného tématu a rozmanitost jednotlivých forem předsudků jsem se rozhodla opřít o možné členění předsudků dle intenzity jejich projevů.

V první případě se jedná jistou podobu předsudků, které se objevují ve skryté formě - v myšlení, obecných názorech a postojích majority, které sice nedosahují takové míry, aby byly veřejně projevovány, jsou však ze strany Romů jasně zaznamenávány. Kategorii jsem se rozhodla pojmenovat jako „Předsudky pocíťované“. Zahrnuji do nich např. problém „charakteru Roma“, který se v českém prostředí ukazuje jako silně stereotypně zatížený, tak např. také některé předsudky, které se podílejí na vytváření „negativního obrazu Roma“ přestože jsou při bližším zkoumání od skutečnosti naprosto odlišné tedy tzv. „chybné stereotypy“. Do stejné kategorie je možné zahrnout také třeba oblast „nevědomého používání stereotypů“, jež vytváření některých obrazů a charakteristik podporuje resp. nás v zažitých představách utvrzuje, aniž bychom si tento proces fakticky uvědomovali.

Druhou skupinou jsou pak tzv. „Předsudky projevované“, které ve svém členění vycházejí ze tří základních skupin, které stanovuje Allport (Allport, 2004: s.80) tj. na „verbální odmítání (osočování)“, „diskriminaci (včetně segregace)“ a „fyzické napadání (intenzity všech stupňů)“. Všechny tyto tři základní skupiny projevů jsou v České republice formou předsudků, se kterou se Romové ze strany majority setkávají, v myšlenkové rovině jsou pak tyto projevy mnohdy důsledkem obecných přesvědčení tj. „předsudků pocíťovaných“.

5. Jak je možné bojovat s předsudky?

5.1. Výzkumné otázky

Závěrečná kapitola by měla odpovědět na stěžejní otázku mé práce tedy „jak je možné pracovat s předsudky ve společnosti“ a prostřednictvím jakých nástrojů. V první části proto krátce představím multikulturní výchovu s jejími cíly a následně konkrétní projekt, který vychází z principů multikulturní výchovy a snaží se v českém prostředí poukázat právě na existující předsudky vůči některým etnickým skupinám. V poslední části se pak zaměřím na několik zásadních oblastí, které byly identifikovány v předchozí kapitole a ukážu způsoby jakými na ně projekt reaguje, jak se je snaží změnit.

5.2. Multikulturní výchova

Jednou z cest, po které je možné se vydat ve snaze překonávat předsudky ve společnosti vůči jiným etnikům je fenomén „multikulturní výchovy“.

Multikulturní výchova se začala rozvíjet v 80tých letech 20. století jako jedna ze snah udržet pluralitní dědictví západní společnosti a ideály rovnosti, které hlásá.

Její vznik je spojen se snahami o znovuoživení etnických kořenů a vzdělání, které začalo být chápáno poprvé v souvislosti se svými kulturními následky. Multikulturní výchova je představitelem kulturního pluralismu tj. teorií prosazujících koncepci soužití jednotlivých kultur paralelně vedle sebe v procesu vzájemného ovlivňování a obohacování. Uznává jednotlivé kultury jako samostatné entity, které mají nárok na nezávislou existenci. V tomto ohledu stojí tato koncepce (nazývaná někdy jako „salad bowl“) v rozporu s přístupem asimilačním, ve kterém dochází k vzájemnému prolnutí všech existujících kultur v jednu („melting pot“). (Webster,1997:s.16,21)

V současné době je multikulturní výchova silným a různorodým proudem, který se snaží poukazovat na kulturní diverzitu soudobé společnosti a hledat alternativní cesty ve výchově a vzdělávání, které by tuto diverzitu refletovaly. Definic multikulturní výchovy je proto mnoho s ohledem na úhel pohledu, kterým se na ni díváme a s ohledem na cíle či výsledky, které za její aplikací vidíme.

Multikulturní výchova může být tedy chápána jako nástroj jak otevřít svět kulturní rozmanitosti a jak odstranit předsudky vůči jiným etnikům, jež s námi žijí v jednom státě. V tomto smyslu je multikulturní výchova „procesem, kterým si individua rozvíjejí způsoby vnímání, hodnocení a chování se v jednotlivých kulturních systémech, odlišných od jeho vlastního“ (Gibson in Hernandez, 1989:s.4.překlad vlastní). Jiní autoři tento přístup rozšiřují a hledají spíše způsoby, jak pomoci přímo samotné znevýhodněné skupině. Multikulturní výchova pak v tomto směru zahrnuje „ideu, že všichni studenti – bez ohledu na jejich pohlaví a sociální třídu, etnické, rasové nebo kulturní charakteristiky – mají rovné příležitosti v procesu učení na školách.“ (Banks, McGee Banks, 1989:s.2). Je tak dáván „hlas těm, kteří doposud mlčeli“ (Banks in Webster,1997:s.21), čímž se daří nejen podpořit jiná etnika a nabídnout jim lepší možnosti jak se vzdělávat, ale také upozornit na nešvary etnocentrického vzdělávání, které odpovídá pouze standardům západního kulturního prostředí. Snahou je tedy vytvořit takové podmínky, které budou respektovat požadavky a nároky dalších etnik ve škole. V tomto směru se také často vyzdvihuje úloha multikulturní výchovy jako snahy stimulovat studenty z jiných etnik ke studiu a zvýšit jejich motivaci a výsledky tím, že budou vnímány jejich odlišné předpoklady a nároky.⁶⁹ (Webster, 1997:s.20)

Multikulturní výchova proto ve svém důsledku vždy usiluje o nabourání předsudků a generalizací, které jsou zacíleny na odlišná etnika. Jedním z hlavních cílů multikulturní výchovy je pochopení těchto odlišností, porozumění jejich příčinám, přínosům i problémům, které může přinést. Multikulturní výchova však zároveň ukazuje konkrétního člověka, individuum, které je sice do určité míry determinováno svým původem, kulturou a prostředím, ve kterém žije, které však stále zůstává především samo sebou; člověkem, který má buďto dobré či špatné vlastnosti.

Způsoby jakými multikulturní výchova pracuje, aby dosáhla svých cílů je mnoho.

Silný důraz a důležitost je v tomto ohledu připisována učitelům jako takovým, neb ti jsou v konečném stadiu osobami, které multikulturní výchovu či její principy využívají a v pravém slova smyslu uplatňují. Z jistého pohledu proto není ani tak zásadní, co vše je multikulturní výchovou teoreticky myšleno, ale co učitelé ve jménu multikulturní výchovy

⁶⁹ Tato část multikulturní výchovy je však stále více napadána s ohledem na „pozitivní diskriminaci studentů“, která je ze strany většinové společnosti vnímána jako přehnané upřednostňování menšin na úkor bílých v daném případě třeba i „chytřejších“ dětí.

dělají, což je reálně vždy odvislé jen od jejich osobního postoje, přístupu a pohledu. (Hernandez,1989:s.4)

Multikulturní výchova je současně nejen teoretickým přístupem, ale také praktickým prostředkem pro vytváření vzdělávacích programů a nástrojů, které jsou určeny k výuce na školách. Většina z nich otvírá témata vztahů mezi kulturami, etnicity, rasismu, ale např. také sociálního „třídního“ uspořádání (Hernandez, 1998;s.6) a snaží se prostřednictvím diskuze pojmenovat pocity a postoje, které děti vůči jiným etnikům mají. Současně jim pak nabízí určité alternativy jak se na danou skutečnost dívat, jak ji řešit a jak určité postoje či chování členů minorit pochopit.

Jedním z podobných projektů, který sdílí tyto aspirace, je projekt „Czech Kid“, který je zaměřen na uchopení a následnou práci s neopodstatněnými předsudky, které lidé sdílí vůči menšinám a cizincům v české společnosti.

5.3. Projekt „Czech Kid“

Projekt „Czech Kid“ je vlastně jakýmsi „pátým dílem“ projektu Eurokid, který volně propojuje jeho jinak samostatně fungující „děti“ v jednotlivých zemích. Jedná se o původně britský projekt, který vznikl jako vzdělávací nástroj o rasismu a o boji proti rasismu, jehož snahou je přiblížit studentům život etnický, národnostně nebo rasově odlišných lidí a seznámit je s problémy, které tito lidé mají nebo mohou mít v západní společnosti.

Přestože by se mohlo zdát, že britské podmínky nabízejí pro podobné téma mnohem větší prostor z hlediska osobních zážitků či vztahů s lidmi z odlišné kultury, jež ovlivňují dlouholeté historické zkušenosti s životem v multikulturní společnosti, projekt i zde vznikl s cílem oslovit primárně osoby, které nemají příliš velké znalosti a zkušenosti s etnickými minoritami.. I těch je totiž ve Velké Británii mnoho. Jakékoliv snahy o výuku boje proti rasismu narážejí v oblastech s převažujícím zastoupením majoritního obyvatelstva na problém s nutností pracovat z velké části s „abstrakcí“⁷⁰. Cílem bylo tedy „vytvořit zdroj, kterému by učitelé věřili, mladí lidé s ním rádi pracovali a který by zároveň přinesl zkušenosti, pohledy a perspektivy nepřítomných menšin“ (Gaine, Weiner 2005:s.8,překlad vlastní)

⁷⁰ „Téma je abstraktní díky tomu, že je k dispozici pouze velmi málo přímých zkušeností s rasismem. S tím souvisí i chybějící možnost vést dialog, ve kterém by byl dán prostor samotným menšinám“ (Gaine, Weiner 2005:s.8,překlad vlastní)

V převážně etnicky homogenním prostředí, které nabízí často i české školy, jsou totiž názory dětí na osoby jiné barvy pleti či jiné národnosti vytvářeny mnohdy právě na základě stereotypů a předsudků, které jim předávají rodinní příslušníci, kamarádi nebo média. Jedním z cílů projektu je proto seznámit své uživatele se základními poznatky o etnických či národnostních skupinách, aby byli schopni utvořit si svůj vlastní názor, příp. demytizovat některá klišé, která jsou s těmito skupinami nejčastěji spojována.

Téma rasismu a boje proti němu je do velké míry kontroverzní, a i proto je k němu ze strany učitelů přistupováno často velice opatrně, někdy až vyhýbavě.⁷¹

Je nutné při něm totiž pracovat více než se znalostmi s individuálními postoji, což ze své podstaty nutí učitele k vedení dialogu, který od nich vyžaduje téměř mediační schopnosti – v první řadě umění správně reagovat a usměrňovat diskusi, zároveň pak velkou dávkou důvěry ke studentům i sobě samotnému. Je tedy zapotřebí mít k dispozici materiál, který bude citlivost tématu reflektovat tj. bude dostatečně otevřený, aby umožnil diskusi a třibení názorů, současně však dá do rukou učitelů jasné podpůrné argumenty, které jim pomohou dojít se studenty k nějakému závěru, zamyšlení i poučení.

Jednou z dalších pomocných metod jak usnadnit práci s emociálně silným tématem byla volba formátu projektu. Snahou bylo vytvořit co nejvíce vstřícný nástroj pro mladé lidi, který by dokázal zaujmout, vzbudit touhu zamýšlet se nad podobnými problémy zároveň však umožnil rychlou aktualizaci, doplnění či úpravu některých témat. Tyto důvody vedly nakonec k vytvoření internetové stránky, která umožňuje jak značnou flexibilitu při její konstrukci a úpravách, tak zajišťuje dostatečnou atraktivitu pro ty, kteří ji budou využívat.

Stránka je tedy více masmédiem než konvenčním studijním materiálem. Vybraná forma tak činí téma lépe vstřebatelné, dokáže navíc pracovat i s určitou iluzí přítomnosti konkrétních menšin, čímž dává prostor zaznít „jejich hlasu“. Z hlediska předsudků pak přímo útočí na postoje, které si vůči konkrétním lidem či skupinám vytváříme a snaží se s nimi dále pracovat.

⁷¹ „U kulturní a mediální politiky rasismu existuje pro učitele stálé dilema jaké pozice by vlastně měli hájit, zda stát na některé straně nebo zda dodržovat neutralitu.“ (Gaine, Weiner 2005:s.7) (překlad vlastní)
Zejména v českém prostředí je totiž právě tato stránka věcí tj. strach, že dojde k narušení autority učitele často hlavním důvodem proč nejsou tato témata raději vůbec začínána.

Projekt jako takový vznikl s cílem pokrýt a otevřít konkrétní témata spojená s rasismem ve společnosti. Reaguje tedy primárně na některé problémy, které jsou s životem etnik spojeny a jež současně odrážejí mnohé z předsudků, které se k jednotlivým skupinám váží.

Snaží se tedy zaznamenat především určité oblasti či zkušenosti etnicky odlišných lidí, ne přímo popisovat jednotlivé příslušníky etnik a vytvářet něco jako prototypy těchto osob.

Tomuto přístupu odpovídá také způsob, jak je na příslušníky jednotlivých etnik nahlíženo. Projekt není vytvářen s cílem přehnaně vyzdvihovat jejich odlišnost a vyčleňovat je tím z „party“ ostatních. Naopak, představuje je jako osoby, které jsou z velké části naprosto stejní jako příslušníci majority a etnická odlišnost se tak stává pouze jedním z aspektů, který jejich život do určité míry (často i právě díky chování majority) ovlivňuje a definuje.

Samotná stránka „Czech Kid“ představuje konkrétně 10 postavíček, které zčásti zastupují příslušníky některé z menšin a etnik, žijících na českém území, reálně jsou však chápáni především jako nositelé výše zmiňovaných témat. Projekt je určen mladým lidem, studentům, proto i samotné postavy jsou zařazeny do tohoto věkového pásma (postavy jsou o něco málo starší než cílová skupina návštěvníků stránek). Výhod, které věková spřízněnost v tomto případě přináší je několik. V první řadě je život všech mladých lidí do značné míry velice podobný - mívají podobné zájmy, obdobné zkušenosti ze školy, leckdy naráží na stejné problémy apod. Díky této podobnosti se proto dokáží snadněji identifikovat s vytvořenými postavíčkami i dosáhnout větší míry pochopení situace příp. konfliktů se kterými se cizinci či minority setkávají. Současně to návštěvníkům stránek umožňuje dojít k mnohem větší sebereflexi a i zamyšlení nad podstatou a příčinami některých jevů či chování lidí.

Z metodologického hlediska jsou důležitou součástí nástroje dialogy, které tyto postavy vedou mezi sebou a které jsou vlastně stěžejním místem pro nastolení některých témat a problémů, se kterými by se návštěvníci měli seznámit. Princip dialogů zůstává vždy v rovině nastínění tématu, příp. je volen způsob, kdy je ze strany některé z postav vyřčen určitý názor, o kterém je následně s ostatními polemizováno. Dialogy by měly částečně odrážet různé zkušenosti a názory na kontroverzní témata, která mají jednotlivé postavy – ať již z pozice kulturních vzorců skupin, které „zastupují“ nebo z pozice sebe

jako individua. Rozřešení příp. polemika nad jednotlivými názory je vždy pouze naznačena a měla by poskytovat dostatek prostoru právě pro učitele a pro návštěvníky stránek k tomu, aby si nejen reakce některých postav zdůvodňovali, ale aby se také sami postavili na jednu či druhou stranu. Na závěr dialogu je proto ponechána vždy konkrétní otázka, která vede k vytvoření diskuse. Alternativou je stanovení určitého úkolu, který nutí uživatele ověřit, případně zjistit pravdivost či podloženost některého tvrzení.

Jednotlivé dialogy jsou následně doplněny odkazem na tzv. materiály pro učitele⁷², které dále rozvádějí a specifikují problematiku, která je v dialogu diskutována. Ta je pak důležitým podkladovým materiálem a i argumentačním zdrojem především pro učitele, často pak pro ty, kteří se chtějí o tématice dozvědět více.

Jedním z problematických míst projektu je jistá míra stereotypizace, kterou sám v sobě nese. Jak již bylo zmíněno výše, samotné postavy nemají být v první řadě jen zástupcem svého etnika, ale spíše nositeli určitých charakteristik a z nich vyplývajících problémů. Tento přístup však naráží ve skutečnosti na mnoho bariér. Přestože postava by měla být především individualitou sama o sobě – v souladu s přístupem, který celý projekt hlásá – je díky tématům a problémům, které přináší a které jako osoba otevírá i v tomto projektu paradoxně svázána se svojí etnicitou⁷³. Stejně jako ve skutečném světě je od ní ze strany návštěvníků stránek očekávána jistá role, předpokládají se od ní nějaké postoje a reakce, se kterými se můžeme setkat při kontaktu s příslušníky dané skupiny.

Do střetu se zde tak dostávají dvě roviny projektu. První rovinou je otázka znalostní. Postava jako taková by měla předat jisté informace o etniku, jejímž je příslušníkem, měla by vysvětlit odlišnosti, které jsou pro ni z důvodu etnicity specifické, měla by být do jisté míry „věrná“ těmto odlišnostem a z nich vyplývajících zkušeností. Je tedy důležité, aby charakteristiky, reálie v některém případě i záliby a postoje daných postav odpovídaly většinovým zkušenostem se zástupci jednotlivých skupin, aby nevytvářely „netypický obraz o etnických minoritách a jejich životě v dané zemi“. (Gaine, Weiner 2005:s.65,překlad vlastní)

Na druhou stranu by však projekt rozhodně neměl „uvíznout“ ve spárách vlastní stereotypizace. Tedy, jednotlivé postavy by zároveň měly být dostatečnými individualitami, které mají své odlišnosti, jež neodpovídají většinové představě o daném

⁷² Ukázka materiálu pro učitele na téma Stereotypy a předsudky k dialogu „Blondýny jsou hloupé, šprtky brejlatý“ viz. Příloha 4.

⁷³ Autor britského modelu projektu Chris Gaine nazývá v tu vazbu reprezentačním „břemenem“ (Gaine, Weiner 2005:s.65,překlad vlastní)

etniku ani třeba poměrnému výskytu daného jevu v určité skupině (příkladem zde může být např. to, že nikdo z Romů nezpívá ani není nikde explicitně uvedeno, že by hrál na nějaký hudební nástroj). Při vytváření postav byla proto rozhodující jistá vyváženost mezi charakteristikami, které bývají „typické“ resp. jejichž četnost je v dané skupině větší a mezi tím, aby postava nevytvářela příp. nekopírovala další stereotypy. Míra osobitosti postav je zároveň důležitým prvkem pro uvědomění si jedinečnosti každého člověka a skutečnosti, že stejně jako není možné paušalizovat příslušníky konkrétní skupiny, není možné paušalizovat zkušenosti jednotlivých příslušníků s majoritou tj. předjímat, že zážitky a postoje, které zastává postava v projektu budou zastávat také ostatní příslušníci této skupiny.

5.4. Práce/boj s předsudky

V předcházející kapitole jsem se snažila nejen prokázat existenci předsudků vůči Romům ve v české společnosti, ale nalézt zároveň jednotlivé předsudky, na které Romové narážejí ze všeho nejvíce. V této kapitole bych se k ni ráda vrátila a pokusila se ukázat jak jsou tyto problémy reflektovány v multikulturním projektu „Czech Kid“ a jak je s nimi možné v rámci tohoto nástroje dále pracovat.

5.4.1. Předsudky pociťované

První skupinou předsudků, která byla v českém prostředí vůči Romům identifikována jsou předsudky, které jsem souborně nazvala jako „pociťované“. Konkrétně se jedná o předsudky, které nejsou veřejně deklarovány (resp. nejsou cíleně před příslušníky dané menšiny projevovány), existují však v názorech a postojích majority a jako takové jsou i ze strany minorit vnímány „pociťovány“.

5.4.1.1. Charakter Roma

Tématem, který se objevuje téměř ve všech výzkumech, zkoumajících názory majority na Romů je negace Romů jako takových, jejich vlastností a nátury, která se následně promítá do celkového „negativně zafixovaného“ obrazu Roma. Tento negativní postoj, resp. obecný předsudek vůči charakteru všech příslušníků romského etnika bývá následně navázán na další předsudky, které se od něj odvíjejí, současně jej ale také podporují a rozvíjejí. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, naprostá většina Čechů

není schopna představit si Roma jako svého přítele a není schopna o Romech ani v pozitivním smyslu uvažovat tj. najít nějaké kladné vlastnosti případně jim přiznat alespoň částečný přínos do společnosti. Výzkumy zároveň ukazují, že tento negativní obraz, který sdílí mladí lidé o Romech přebíjí všechny další charakteristiky a dokáže na sebe „nabalovat“ stále větší počet ve společnosti nepříjemných s ve vztahu k Romům neopodstatněných vlastností např. že Romové jsou zlí, neupřímní, nedá se jim důvěřovat apod. (Doubravová,2003). Tato tradiční představa, předsudek je z velké míry ovlivňována nedostatkem pozitivních zkušeností a informací, které se o Romech objevují. Jednou z forem jak je tedy možné bojovat či alespoň částečně vyvažovat tyto postoje je poskytování dobrých příkladů, jež se ve společnosti vyskytují, bývají však často skryty, zaznamenány nanejvýš blízkým okolím daného člověka.

Boj s tímto předsudkem se proto odráží nejvíce v konstrukci samotných postav, které mají prezentovat příklady Romů, odlišných od tohoto „zažitého“ obrazu. Postavy Romů tedy ukazují příklady částečně integrovaných jedinců, kteří mají určité ambice (v jakémkoliv směru) a touží něčeho dosáhnout. Zejména v prostředí, které je částečně přesvědčeno i o jisté determinaci špatných vlastností některých skupin (zděděná lenost a hloupost) je důležité upozornit na příklady, které tomuto přesvědčení odporují či jej přímo vyvracejí. Snahou přitom není měnit původní obraz Roma v představu novou, která bude co nejvíce „politicky korektní“ tj. pozitivní Ani ta by totiž nebyla pravdivá. Cílem je pouze poukázat na chybnost paušálního pohledu a vnímání Romů jako téměř kompaktní skupiny, která sdílí stejné (negativní) charakteristiky.

Právě diverzifikace pohledu, vlastností i charakteru postav byla jedním z důvodů proč byly v projektu vytvořeny (oproti ostatním menšinám jako jediné) dvě postavy Romů. Projekt zachycuje jejich rozdílnost v názorech, zážitcích i ambicích, které se u příslušníků etnik vyskytují stejně jako u každého jedince. Vzhledem k prostředí, ze kterého pocházejí a podmínkám, ve kterých vyrůstají jsou velmi odlišní, s jinými představami o budoucnosti, částečně i s jinými hodnotami. Kontrast v životních zkušenostech a rodinném zázemí se následně mimo jiné výrazně promítá do vztahu, který dva Romové mezi sebou mají. Ve většině dialogů stojí tedy paradoxně spíše proti sobě, protože se každý na danou situaci či problém dívá z jiného úhlu pohledu. Jedním z poselství postav má být tedy i skutečnost, že vzájemný kamarádský vztah je více vázán a ovlivňován povahou člověka než jeho etnicitou.

Diverzifikací romských postaviček (tedy nejen jejich povahou, ale i rodinným a sociálním zázemím, ze kterého pocházejí) jsou zároveň zdůrazňovány rozpory, které se i mezi samotnými Romy vyskytují poměrně často, i tak však bývají ze strany majority mnohdy přehlíženy (např. při sestěhování rozdílných rodin a lidí různého sociálního postavení do jednolitých ghett).

Postava prvního Roma, resp. Romky byla vytvářena se snahou ukázat pravý opak „typických“ Romů, který je sice v poměru k celkovému počtu spíše mizivou částí romské populace, je však přesto případem, který je zastoupen a který stojí v přímém kontrastu s názory a zažitými představami o Romech.

Andrea je postavou, která žije v bezproblémové rodině, mimo romskou komunitu a kromě občasných střetů v prostředí, které její rodinu nezná a částečně přehnané ambicióznosti svých rodičů, nemá v životě výraznější problémy. Je stejnou gymnazistkou jako všichni její spolužáci, spíše naopak ještě o něco pilnější a aktivnější studentkou, protože je na ni vytvářen poměrně velký tlak jak ze strany vlastní rodiny, tak i z okolí, které od ní očekává víc než od všech ostatních.

Chtěla bych jít studovat kulturologii nebo romistiku, to by mě fakt bavilo. Přejde mi důležitý vědět, proč se nějaký věci dělaj tak nebo onak, proč třeba tady v Evropě mluví na tak malým kousku země každěj jinym jazykem a všechny jsou tak různý.

.....

Určitě bych se chtěla dovědět víc o historii Romů, o našich původních tradicích a zvycích. Chtěla bych nějak přispět k tomu, aby se zlepšilo mínění Čechů o Romech a zároveň aby se Romům pomohlo líp tady žít. Museli jsme se vzdát velký části svý kultury a svýho způsobu života a myslím, že spousta Romů nedokázala dodnes najít cestu jak v tomhle jiným světě dál žít.⁷⁴ (viz .Příloha 2)

Druhou romskou postavou je Daniel. Kluk, který více odpovídá tradiční představě Roma tj. pochází a žije v romské komunitě, kde má i kamarády, není typem „vzornáka“, ale spíše „dítětem ulice“. Jeho otec pracuje, matka však nikoliv (i když práci sháněla), sám Daniel má sice určité ambice, ne ale až tak vysoké a ne vázané primárně na vzdělání. Přestože je nositelem některých znaků „typických“ Romů, jde zároveň o postavu, která má své vlastnosti a povahu, a proto ne ve všech ohledech naplňuje zažitou představu o

⁷⁴ Takto označené texty jsou obsahem samotného projektu Czech Kid., práce je však kompletována ještě před oficiálním spuštěním projektu a před jazykovými korekcemi, je tedy možné, že se výsledné texty mohou od textů uvedených v této práci ještě mírně odlišovat.

Romech. Daniel ukazuje, že i ti, které není možné nazvat „ukázkovými“ Romy, nemusí být charakterově špatnými lidmi, za které bývají některými příslušníky majority považováni.

Kdybych nechodil na box, tak vůbec nevím, co bych dělal. Asi ve třinácti nás jednou přeřadili s klukama nějaký skinheadi a dostali jsme docela drsnou nakládačku. Tehdy jsem si řekl, že se musím naučit nějaký pořádný sport, abych se uměl bránit. Od té doby chodím na box a teď by si na mě už jen tak někdo netroufnul. Od nás tam chodí celkem dost kluků, některým se totiž stalo to co mně. Trénujem občas i mladší kluky, ale nejlepší jsou stejně samotný zápasy.

*Jinak chodím rád s klukama na fotbalík, nebo jen tak ven, nesnáším být večer doma v bytě, to jsem radši s klukama jen tak venku a kecáme nebo jdeme makat do posilky!
(viz .Příloha 2)*

Samotné postavy bylo nutné v tomto směru formovat v kontextu reálných zkušeností a příběhů podobných mladých lidí, s cílem nevytvářet neexistující obraz, fabulaci osob.

Vznik postav a jejich charakteristik byl tedy současně korigován informacemi z prováděných šetření i z přímých rozhovorů v neziskových organizacích. Z nich vyplynuly některé hlavní znaky, které samotnou postavu „domodelovaly“ resp. upřesnily některé charakteristiky a vazby, které bylo nutné dodržet, aby postava zůstala věrná skutečnosti.

Prvním obrazem, který byl vytvářen se tedy stal model rodiny, která se ve vztahu ke svým dětem maximálně podřizuje touze, aby „děti něčeho dosáhly“ a snaží se jim v tomto ohledu poskytnout maximální podporu. Usiluje o plnou integraci (v některých případech až asimilaci), přizpůsobuje se požadavkům majority z hlediska svého postavení, způsobu života (zájmové kroužky apod.) i částečně hodnotové orientaci. Tomuto modelu odpovídá tedy svou charakteristikou tj. na hraně integrované a asimilované rodiny právě Andrea.

Druhý model, který představuje Daniel, vychází naopak spíše z kategorie „dvojití identity“⁷⁵, neboli rozpolcených Romů.

Jedná se o osoby, které většinou pocházejí z romské komunity, dobře se v ní vyznají a mají v ní přátele příp. rodinu, nicméně se již určitým způsobem integrovali také do majoritní společnosti a stojí proto často na pomezí mezi tím čí názory a pohled vlastně zastávat či obhajovat. Ve mnoha případech se sice stále cítí být součástí romské komunity a tradičních hodnot, které nese, na druhou stranu však usilují o jiný způsob života, který je svázán se zapojením do života většinové společnosti. V kontaktu s majoritou tak akceptují

⁷⁵ jak je tato skupina nazývána ve výzkumu Jadwigy Šanderové (Šanderová, 2003)

roli integrovaného člověka, který často brání postoje menšiny; naopak v kontaktu s vlastní komunitou se dostávají do role, kdy je nucen vysvětlovat či obhajovat postoj majority a způsob jejího jednání a hodnot.

I rodinné podmínky pak bývají v tomto případě mnohdy odlišné a je to v první řadě sám mladý člověk, který se rozhodne svou situaci změnit, bez ohledu na podporu či postoje své rodiny. Konkrétních důvodů, které je k tomuto postoji vedou může být několik. Někdy je jím příslušník majority, který dodá danému člověku důvěru, častým impulzem může být také sport, který člověka, pokud je v něm úspěšný, vede k určité vytrvalosti, disciplíně a bývá mnohdy provázen dalšími integračními znaky, jakými jsou např. právě snaha pokračovat alespoň ve studiu apod.

Rozpor a diverzita mezi postavami byla tedy podložena těmito nejčastějšími případy. Andrea představuje osobu, která má dobré rodinné zázemí, které jí vede na cestě k úspěchu, Daniel je naopak člověk, kterému sport (v jeho případě box) pomohl k jistému nadhledu, osobnímu růstu a změně prostředí, které mu ukazuje další možnosti.

Kromě celkově pozitivní profilace postav vyplývá z výzkumů, které byly představeny v předchozí kapitole, také jasná potřeba upozornit na některé aspekty romské kultury, které jsou přínosné, inspirativní a obohacující, a to nejen pro romskou komunitu ale i pro majoritní společnost.

Jednou z těchto kladných charakteristik je bezesporu rodinná soudržnost a vzájemná pospolitost rodinných příslušníků, která je sice obecně známa, konkrétní podobu či některé ze zvyklostí a přínosů, které přinášejí však majoritní společnost většinou nezaznamenává či vnímá převážně v negativní kontextu (např. stěhování slovenských Romů za českými příbuznými apod).

V projektu je tento aspekt spojen s postavou Daniela a kromě popisu v samotné postavě se následně objevuje právě v kontrastu k dalším postavám také v některých dialozích.

Soudržnost rodiny a vzájemná péče je v postavě vázána jednak na vztah mezi sourozenci, konkrétně mezi Danielem a jeho mladšími sestrami, které má na starosti, dále pak celkově „rodinnějším“ životem, který se projevuje v častějších návštěvách příbuzných a soužitím s babičkou.

Přestože je tato rodinná soudržnost v postavě „mladého člověka“ reflektována především jako „povinnost“ a „otrava“ z celkového vyznění je patrný silný vztah mezi jednotlivými členy v rodině.

Mám dvě mladší ségry se kterejma je máma doma, jinak s náma bydlí taky tátova babička a jednu dobu bydlela taky teta se strejdou protože je vystěhovali, to jsem byl ale ještě malej. Často k nám ale chodí i teď na návštěvu, takže mám někdy pocit jako by tu ještě pořád bydleli ☺!

Ségry jsou fajn, jen mě někdy štve, že je musím brát často s sebou, když jdu s klukama ven. Jednou mi ta mladší někam zmizela a když jsem to zjistil měl jsem chvíli celkem nahnáno, doma bych to pěkně schytil, že jsem na ní nedohlídnul. (viz .Příloha 2)

Obě romské postavy mají větší počet sourozenců, což odpovídá reálným statistikám, v obou případech jsou tyto vztahy, zejména pak vůči rodičům poměrně bezproblémové; v případě Andrey je pak v konkrétním dialogu doplněna také reflexe nízkého počtu rozvodů v romských rodinách⁷⁶, coby protiklad ke špatným rodinným vazbám v postavě Pavly jako Češky.

Pavla: U táboráku jsem neseseděla od té doby, co od nás táta odešel.

Andrea: Jo počkej, ty vlastně nemáš tátu co?

Pavla: Nemám no, ale nechci se o tom moc bavit.

Andrea. Já si to nedokážu představit, naši se sice hádají, ale nikdy by se nerozvedli.

Pavla: Někdy je lepší, když se rozvedou, mně stačí brácha, hrozně si rozumíme.

Abu-Jamal: To moje ségra to má těžký, protože naši jsou poněkud striktní, hlavně táta, takže jí nechce nikam pouštět a já se o ní musím starat.

Jožo: Já bych se teda taky raději o někoho staral , než byl pořád sám.

Magdaléna: Jo, to máš pravdu, být jedináček není žádná výhra, jak si všichni myslí.

Rodiče se o tebe pořád bojí a furt tě hlídají, kam jdeš, kdy přijdeš a tak podobně. Vůbec mě to nebaví.

Daniel: No, zase když máš sourozence, tak je máš neustále na krku, kamkoliv jdu musím je vzít s sebou. Ale na druhou stranu jsem rád, že je nás doma víc, nedokážu si moc představit, že bych sám. (viz.Příloha 3.)

Kladem tématu je tedy spíše jeho vyznění jako něčeho samozřejmého, o čem člověk ani neuvažuje, že by bylo mohlo být jinak a zároveň pozitivního „vypíchnutí“ toho, co je na větší rodině i na fungujících rodinných vztazích dobrého.

⁷⁶ K rozvodům v romské populaci dochází oproti majoritě z dlouhodobého hlediska poměrně málo (počet rozvedených Romů dosahuje 6ti%, u majority až 13ti%) (Výzkum, 2002: s.22). Tradičně nízký počet rozvodů byl zmiňován i při osobních rozhovorech v brněnských organizacích (Rozhovor 3 a 4), dle sdělení je však v posledních letech je zaznamenáván jejich nárůst především s ohledem na ekonomické výhody nesezdanosti.

Celkovým poselstvím samotných postav je pak především zdání jejich „normálnosti“. Postavy musely být dostatečně věrné, zároveň však měly protirečit tomuto silnému stereotypu, který je u spousty, i mladých lidí, podložen buďto zprostředkovanou nebo osobní zkušeností s romskými čtvrtěmi nebo s životem v romských ghettech. Úlohou postavy Daniela je tak bořit stereotyp nepřátelského, zlého rváče; úlohou Andrey je ukázat „jiný typ“ Romů, na které je často díky jejich menšímu zastoupení v populaci naprosto zapomínáno. Vybážením čistě negativních charakterů, kterými jsou Romové prezentováni může nalomit tradiční obraz a poukázat na chybnost paušálního přístupu.

5.4.1.2. Chybné stereotypy

Druhou oblastí předsudků resp. oblastí, ze které se předsudky generují a která následně ovlivňuje vnímání a neprojevované postoje majority k jinému etniku je soubor, který je možné označit jako „chybné stereotypy, fámy“. Jde o názory, které nejsou ničím fakticky podložené, v některých případech jsou dokonce v rozporu s každodenní skutečností, a přesto z velké míry pomáhají vytváření výše zmíněnému negativnímu obrazu o určité skupině. Důvody existence těchto neopodstatněných, v Allportově slovníku „iracionálních“ (Allport, 2004:s.48-59) předsudků jsou různé – někdy k jejich vzniku dochází z důvodu, který byl uveden již v předchozí části, tj. kumulací negativních vlastností, které se přidávají k vybrané kategorii (např. právě ke kategorii Rom), jiným důvodem může být např. neznalost či špatný výklad některých jevů či zvyků.

Způsobem jak je možné podobně chybné představy měnit, je na jedné straně vysvětlením, pokud se jedná o zavádějící výklad určitého chování apod, v ostatních případech pak především upozorněním na ně a uvedením jasných argumentů, které tento předsudek vyvracejí.

Konkrétním příkladem takového stereotypu, který bývá deklarován v průzkumech mezi majoritou je představa o tom, že jsou Romové špinaví (Štegmánová,2000). V projektu je tento předsudek řešen prostřednictvím jednoho z dialogů, ve kterém se v kontrastu s těmito představami naopak objevuje někdy až přehnaná čistota Romů, která je typická chozením na koupaliště – odporem k špinavějším rybníkům nebo velkým důrazem na nošení čistých věcí, kterému odpovídá častější praní prádla (Rozhovor 3) apod. K dalšímu z podobných mýtů, který však patří ke zvykům romských rodin jen není mezi

majoritou příliš rozšířen je vyhazování zbytků od jídla resp. nejedení ohřívaneho jídla (Huebschmannová, 1999).

Jožo: Ty brďo, to je vedro! Skočíme na koupák?

Daniel: Jo, na koupaliště bych šel, mají otevřeno do šesti a je strašnej hicák.

Ali: Neee, pojdte radši na rybník.

Daniel: Tak tam teda nejdú, ta voda je hnusná... nevíte co v tom plave.

Ali: Co blbneš, dyť voda v rybníku je v pohodě, ty seš ňáká citlivka.

Daniel: Vám se nekluje koupat se s kachnama a kaprama dohromady?! Dyť na koupaku máte čistou vodu.

Jožo: Tím bych si nebyl tak jistej. Já sem to sice nikdy neviděl, ale moje babička řkala, že u nich v bazénu si malý cikánata praly špinavý spodní prádlo.

Daniel: Hele bacha! Nevím jak je to u tvojí babičky, ale já jsem tady nic takovýho neviděl a pořád ta voda bude lepší v bazénu než nějaký bahňák s kachnama. To slyším každou chvíli, že jsme špinavý, ale přitom neznám Roma, kterej by byl špinavý a měl špinavý hadry. Už si někdy viděl, aby Andrea měla ušmudlaný ty bílý kalhoty, co pořád nosí? Mě třeba vadí, že u vás jíte den starý jídlo.

Otázka:

Proč se Daniel štítí jíst ohřívaneé jídlo? Klikni sem (viz.Příloha 3.)

Dialog v tomto případě uvádí jasné argumenty a snaží se poukázat na nedostatečnou podloženost některých označení, která jsou vžitá, spojená více se sociální identifikací Roma jako nepracujícího, zákonitě tedy zanedbaného, nemytého člověka, aniž by byla konfrontována s často protichůdnou realitou i zkušeností mnohých příslušníků majority. Zdůrazněna je v tomto případě i např. barva oblečení, která je pro mnoho Romů obvyklá a zároveň asociovaná s čistotností. Příběh s rozhodováním o tom, na kterém místě se budou postavy koupat pak na jednu stranu upozorňuje opět na preferenci čisté, „dezinfikované vody“, na druhou stranu odkazuje na jedno ze specifik, odlišnost, která je pro Romy charakteristická (nechození na rybník), z postoje majority však málo reflektovaná.

Poslední z příkladů nejedení ohřívaneho jídla zůstává v podobě nezodpovězené otázky, která vede k poskytnutí bližších informací v odkazu „Materiály pro učitele“, kde jsou kořeny tohoto zvyků dále rozvedeny.

Cílem zůstává navést návštěvníka stránky k vlastní iniciativě v poznávání specifik jiných etnik a k uvědomění, že příčiny, které mohou vést k určitému chování či jednání mohou být různé a ne vždy musejí odpovídat našim prvotním představám a zdůvodněním.

Naformátováno: Odsazení: První řádek: 0 cm

Příkladem další chybné úvahy, která bývá spojována s konkrétními předsudky vůči Romům je vnímání Romů jako cizinců, přistěhovalců „v naší zemi“. Tento názor zaznívá od více než poloviny lidí, další jen o něco menší skupina (43%) by Romy z České republiky rovnou vystěhovala (Voříšek, 2002)⁷⁷. Přestože je pravda, že převážná část Romů, kteří žijí v současné době na našem území je slovenského původu a dostala se na české území až po druhé světové válce (nicméně v rámci jednotného československého státu), Romové jsou etnikem, jehož příslušníci žijí na českém území trvale již několik staletí a možný návrat do „původní vlasti“ je proto v tomto kontextu z velké míry nereálný. V myslích majority však nadále panuje přesvědčení, že se nejedná o obyvatele České republiky a je tedy možné je jako „nechtěné“ vrátit zpět tam, odkud přišli.⁷⁸

Přestože se tento konkrétní problém v dialogích přímo neobjevuje a je řešen spíše v kontextu problematiky toho kdo je vlastně Čechem a jak se pozná kdo je Čech, je otázka historie romského etnika na našem území otevírána v rámci příběhu Danielovy babičky a její zkušenosti z koncentračního tábora. Samotný příběh byl koncipován především jako ukázka zkušeností a historie Romů na českém území, odkazuje však zároveň na dlouhodobost jejich pobytu zde, i na dlouhodobost špatných poměrů, které zde vůči Romům vládou. Příběh má mimo jiné seznámit návštěvníky stránky s útlakem Romů/romským holocaustem, který byl velice dlouho popírán.

....A moje vzpomínky? Nejhorším obdobím v mém životě byla válka. Celou moji rodinu odvezli do koncentráku. Jsem se sestrou jediná z celý naší rodiny, které jsme to přežily. Zemřela tam moje maminka, teta a její děti, můj strýc zemřel v Osvětimi... Ještě teď, když slyším něco o koncentracích tak mi běhá mráz po zádech a pláču. Mívám doteď hrozné sny o tom, jak mám strašný hlad a jak nosíme kameny, občas z toho sna i křičím, to mě pan syn budí a nemůžu dál spát. Takových je to let a pořád se mi o tom zdá!

Strašně moc lidí tam zemřelo na špatný jídlo, na bití a taky na tyfus... v některých byly i ty komory. Pro mě ale bylo nejhorší to bití a hlad, byla jsem ještě malá... moje sestra ještě dneska špatně chodí a má tam odtamtad'. (viz.Příloha 2.)

⁷⁷ Tento postoj potvrzuje svými zjištěními také Tatjana Šišková, která uvádí, že Romové jsou v pracích dětí „bráni jako noví přistěhovalci – jako Ukrajinci či Vietnamci. (Šišková, 1998: s 135)

⁷⁸ Konkrétní vyjádření některých studentů pražských základních škol uvádějí, že by Romové „měli táhnout odkud přišli, nemají sem vůbec co líst, protože v roce 1900 u nikdo takový nebyl“ (Šišková, 1998: s. 136)

Výpověď' babičky je však zároveň chápána i jako jakési memento možných důsledků přehnaného a neopodstatněného pocitu nadřazenosti, který je v českém prostředí vůči Romům stále cítit⁷⁹ a uchovává si některé rysy, společné s tehdejší situací.

*Dneska už je to dávno pryč... i když občas se bojím o svý děti, rasismu je tu spousta....
Zapomenout by se na to ale nemělo, to by bylo špatně. (viz.Příloha 2.)*

Poslední podobnou oblastí, kterou je možné o této skupiny zařadit je problematika romského jazyka, která na jedné straně není majoritou jako odlišnost vnímána případně ceněna (jak tomu bývá např. u jiných jazykově odlišně mluvících dětí) na druhé straně je zde zdůrazněn kulturní prvek a důvody vzniku některých problémů.

Jak uvádějí některé materiály i jak potvrdily osobní rozhovory (Rozhovor 5) romština nebývá často vnímána jako znalost, která by mohla být přínosem společnosti či by pro konkrétního jedince mohla znamenat jisté ocenění.⁸⁰ Naopak, spíše je chápána jako překážka, nesrozumitelná řeč⁸¹, která v českém prostředí nemá uplatnění a dokazuje pouze odlišnost tohoto etnika od české společnosti. Současná podoba mluvené romštiny odpovídá navíc spíše romskému etnolektu češtiny (Balabánová, 1999:339) než původní romštině a v případě jejího předávání bývá na dítě mluveno současně česky i romsky, což je v rozporu se standardním přístupem pro výuku v bilingvních rodinách, kdy jeden z rodičů mluví jedním jazykem, druhý druhým. Vedlejším důsledkem této výuky i zmíněného etnolektu je proto často horší znalost českého jazyka, která bývá v některých případech majoritou vnímána více jako nedostatečná inteligence než jako problém způsobený dvojjazyčností.

Ve škole mám občas problém se slohama, dělám hrubky, takže jsem měl češtinu vždycky za 3. Moje babi, co s náma bydlí, mluví jen romsky, takže s ní se bavím „po našem“.

Někdy mě šve, že nikdo ve škole neocení, že mluvím ještě jiným jazykem. Když má někdo za tátu Angličana a mluví od mala anglicky tak je ten největší frajer a když mu nejde čeština tak mu to každé odpustí, ještě je to směšný jak mu to nejde! Ale romsky!...každé automaticky počítá s tím, že musím česky umět a když to napíšu špatně dívaj se na mě jako na negramota! (viz.Příloha 2.)

⁷⁹ S tezí „Některé rasy jsou ostatním nadřazené“ souhlasila třetina mladých lidí, soulad s názorem, že česká populace je nadřazena romské vyjádřila dokonce většina dotazovaných. (Voříšek, 2002)

⁸⁰ „Nemluvte cikánsky – my jsme slušní lidi a sou tady děti!“ vyjádření slovenské Romky při setkání s M.Huebschmannovou (Huebschmannová, 1999:s.25)

⁸¹ tzv. „cikánská hantýrka“ (Huebschmannová, 1999:s.24 zvyraznění v originále)

Daniel se současně snaží poukázat jak na chybnost tohoto přístupu, tak také na výhody, rozmanitost a zajímavost každého jazyka, ze které však zároveň mohou pramenit některá nedorozumění.

Je třeba ale zvláště, jak se spousta věcí dá vyjádřit v obou jazycích jinak. Někjaká slova ani v češtině neexistují nebo se musí vyjadřovat hrozně komplikovaně. Třeba „čoro“ znamená romsky chudý i osiřelý. V češtině je to jinak, každý to slovo znamená něco jiného. (viz.Příloha 2.)

Historie a současný stav romského jazyka mimo jiné dobře přibližuje některé aspekty romské historie, kultury a zkušeností Romů v českých zemích. Stejně jako v případě Danielovy babičky je i zde poukazováno na špatný přístup a historické nespravedlnosti, ke kterým ze strany Čechů k Romům došlo, které si však spousta lidí neuvědomuje či si podíl Čechů na současné situaci Romů nepřiznává⁸².

Romsky i česky mluví v současné době necelých 30% Romů (v případě dětí je udáváno 38%), pouze nebo většinou česky mluví však až 43% (Výzkum 2002). Některá vyjádření Andrey, která jsou spojena a odkazem na romštinu mají z tohoto důvodu také informační/vysvětlující charakter.

Dnes už romsky moc romských dětí nemluví. Může za to částečně to, že se komunisti hodně snažili, abysme se co nejlépe asimilovali, splynuli s ostatními. Byla potlačovaná a zakazovaná romská kultura a tím všechno, co s ní bylo spojený. Romština se navíc vždycky předávala spíš ústně než písemně, takže během těch pár let, kdy jsme byli nuceni jí až tak moc nemluvit ve spoustě rodinách úplně vymizela. S ní se také ztratila spousta tradic a zvyků, který byly pro Romy důležitý. Přijde mi to hrozná škoda a myslím, že právě ztráta romský identity a nějakých jistot bere hodně Romům chuť něco měnit, o něco se snažit. (viz.Příloha 2.)

Mnohé z podobných stereotypů či fám jsou, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, předávány a šířeny pomocí médií. Ty bývají leckdy zdrojem nejrůznějších nepřesných či zkreslených informací, díky své síle však často dochází k tomu, že je na jejich základě vytvářen či utvrzován veřejný názor. Problémem mnohdy nemusí být ani samotná pravdivost konkrétních informací, nýbrž jejich výběr z celé škály, která se nabízí.

⁸² Zodpovědnost české společnosti na současné situaci Romů přiznává pouze 15% mladých lidí. (Voříšek, 2002)

Atraktivnost a populismus ve výběrů témat jsou často jediným důvodem proč jsou dané zprávy šířeny a bývají určující také pro způsob, jakým budou prezentovány. Vyváženost podobných informací či snaha analyzovat příčiny vzniku některých situací zůstává v naprosté většině bez povšimnutí. Dialog věnovaný médiím se proto snaží upozornit právě na jednostrannost informací, které jsou vysílány či publikovány a na spornost toho, co je možné považovat za pravdivost či objektivitu v určitém sdělení. Dialog se obsahově věnuje oblíbenému tématu kriminality cizinců a Romů, které patří k nejčastějším předsudkům, které v souvislosti s těmito skupinám lidé uvádějí⁸³.

V klubovně na lyžáku sedí u televize. Proběhne informace o nárůstu kapesních krádeží..

Pavla: Hmmmm...to mi máma taky říkala, že u nich v krámě krade už každé druhé! A taky říká, že to jsou samý cikáni.

Andrea: No to je přesný, jakmile někdo něco ukrade musí to být vždycky Rom

Olga: ...nebo Ukrajinec...

Tim: Počkejte...to přeci není pravda, to nikdo neříká...

Andrea: Jak to že ne? Ty nekoukáš na televizi a nečeš noviny? Slyšels někdy něco dobrého o Romech?

Olga: O Ukrajincích taky slyšíš jenom jak nám berou práci anebo že to jsou mafiáni.....a nikdy se nedozvíš, že některý, který tu jsou, mají vejšku....

Pavla – A to chcete říct, že ty zprávy lžou nebo co?

Jožo – A ty chceš říct, že ne? Vždyť si vzpomeň kdy jsi naposled viděla nějakou dobrou zprávu o těch "cizincích"?! Minimálně říkají jen to, co se jim hodí!

.....

Daniel – ...a co takhle Vlastík ze Superstar...?? ☺

Andrea – Ale to je něco jiného..to je show-business... tam se o Tobě mluví, protože se to prodává! (viz.Příloha 3.)

5.4.1.3. Nevědomé předsudky

Další, poněkud méně uchopitelná forma projevování předsudků, se objevuje v podobě jejich „nevědomého používání“. Je možné sem zahrnout např. narážky, vtipy nebo někdy i určitá slovní spojení, která často používáme, aniž bychom si byli vědomi, že vlastně pracujeme s určitým prototypem, který v nás podvědomě upevňuje zažitě představy „mlčky předpokládáme, že jde o typické, přirozené vlastnosti“ (Allport, 2004:s.81) dané

⁸³ Agresivitu a kriminální chování uvedlo jako jednu z negativních vlastností Romů 27% dotázaných, přímo nepoctivost pak dalších 10% (Výzkum, 2002). Souhlas s tvrzením, že Romové jsou kriminálníci vyjadřují také mladí lidé a to v 37,5% případů (Voříšek, 2002)

skupiny. Základem mnoha rčení či paušálních označení bývají totiž právě zažitá stereotypy, jejichž význam a i urážlivost pro druhé osoby nejsou jako ponižující často vůbec vnímány. V projektu se tento způsob projevu předsudků objevuje ve dvou dialozích, které sice explicitně nediskutují romské téma, odkazy a logika argumentů, která je v těchto dialozích používána je však snadno přenositelná a dotýká se obecných problémů, se kterými se setkávají příslušníci jakékoliv menšiny či marginalizované skupiny.

Prvním z dialogů je dialog „Máte doma černocho?“ , který odkazuje na ustálená rčení, která mají silný urážlivý leckdy rasový podtext. Snahou není prezentovat tento problém čistě jako útok na skupinu, která ve rčení vystupuje, ale spíše upozornit na generalizaci v běžném slovníku, která nebývá jako útočná či urážející už ani vnímána. Dialog slouží zároveň jako cesta k zamyšlení vzniku těchto jazykových spojení, které leckdy nemají v českém prostředí opodstatnění a nesou předsudečné názory, které se vztahují k některým dobovým, někdy i ryze historickým zkušenostech či událostem. Podobná spojení současně poukazují na trvanlivost a „tradiční“ tohoto předsudečného typu uvažování ve společnosti.

Magda: Hele, máte doma černocho nebo co?

Jami: A proč bych jako měl mít doma černocho???!?!!

Magda: No, že nezavíráš dveře.....táhne!

Jami: Cože? Co to má co doma dělat s černochem? Vy snad máte doma černocho, aby Vám zavíral dveře nebo co???

Magda s ostatními se směje ..“ale, ne, to se jen tak říká!”

Ali: Ty to fakt neznáš?

Jami: No já to slyším poprvé!A Tobě to nepřijde divný? Mě by to možná docela naštválo asi být Tebou.

Ali:hmmm...takovejhle hlášek je hafo a nejenom o černoších. (viz. Příloha 3.)

Druhým případem je dialog „Blondýny jsou hloupý, šprtky brejlatý“. I tento dialog upozorňuje především na bezobsažnou, prázdnou generalizaci a má mimo jiné zdůraznit jeden z podstatných atributů všech předsudků, kterým je urputné přesvědčení o správnosti svých úvah a skutečné existenci „typických“ vlastností, které některé skupiny sdílejí. Dialog ukazuje jeden ze způsobů, jakým jsou předsudky či zažitá představy v myslích lidí trvale udržovány, i když jsou mnohdy v rozporu s konkrétními zkušenostmi. Allport podobné jednání nazývá „nástrojem znovuopevnění“ (Allport, 2004: s.55). Ve skutečnosti

se jedná čistě o způsob obrany člověka, který ve snaze neměnit svůj chybný postoj zavádí „instituci výjimek“.

Jako ukázková byla vybrána relativně nekonfliktní skupina blondýnek, které dodává dialogu spíše jisté odlehčení, zároveň však umožňuje poukázat na absurdnost podobných spojení a chybnost postupu, logiky, která je při generalizacích používána. Možná záměna vybrané skupiny za jinou (ať již etnickou, náboženskou apod) je zde pak nasnadě.

Jožo: A Jami, znáš ten o blondýnkách? Proč se blondýna plazí v obchodáku po zemi?

Hledá nízké ceny.

..přichází Olga...

Olga: Ahoj, co tady řešíte?

Jožo: No Tebe přeci.

Olga: Jak to?

Jožo: Myslíš, že jsou blondýny hloupější než tmavovlásky? Nám to připadá, že jo! Když si vybavím blondýny, který znám a tmavovlásky, vyjde mi to jasně ve prospěch černovlásek.

Olga: co je to za pitomý počty? Copak barva vlasů něco mění a inteligenci? Vůbec nechápu, kde se tyhle vtipy a názory berou! Zrovna od Vás bych čekala něco inteligentnějšího!!!

Jami: No na druhou stranu se podívej kolem sebe! Když jdeš nějakým obchodákem kolik těch zmalovanejších holek s obrovskými taškami v rukou jsou blondýny! Navíc já kromě Tebe neznám skoro žádnou se kterou se dá normálně pokecat! To je nějaký divný, ne?

Olga: Ale vždyť je to jenom o tom, co se nosí. Až poletí černá barva, budou out zase všechny černovlásky! Nebo si myslíte, že jenom kvůli tomu, že má někdo světlý vlasy tak je mimo? To je přeci blbost!

Jami: Ale ne všechny blondýny! Jenom ty obarvený a zmalovaný jsou pitomý!

Olga: No tak to sorry to bych se urazila! Jestli mezi ně počítáš i mě!?

Jami: Ale ne, ty jsi samozřejmě výjimka!

Jožo: A výjimka potvrzuje pravidlo!:-)

Olga: No to je super to si stejně tak můžete myslet, že všechny brejlatý jsou šprtiky, šampóni jsou teplouši a já nevím co ještě. A když tomu náhodou někdo neodpovídá tak je prostě výjimka. To je trochu primitivní, ne? Navíc na to vždycky doplatí nejvíc ty, kterých se to netýká! To je strašně nespravedlivý! Tak se všichni obarvíme, sundáme si brejle a můžeme se pobít..

Jožo: Ježíš, vždyť to byl jen fór...

Olga: Já vím, ale mně to už fakt štve....To mám chodit neupravená a hnusná jenom kvůli tomu, aby si o mě někdo nemyslel, že jsem blbá!?!? (viz. Příloha 3.)

5.4.2. Předsudky projevované

Druhým souborem, který byl ze zjištěných poznatků identifikován jsou předsudky „projevované“. Dle vymezení Allporta se již jedná o předsudky, které jsou natolik silné, že je jejich „vlastníci“ nejsou schopni potlačit a otevřeně je tedy dávají na veřejnosti najevo (Allport, 2004: s.46-47).

5.4.2.1. Verbální odmítání

Prvním, z tohoto souboru ještě relativně mírnějším výrazům negativního postoje patří slovní útoky mířené na příslušníky určité skupiny. Urážky, nadávky a hrubé chování jsou zmiňovány jako druhá nejčastější výtky Romů vůči chování majority (Romská komunita ve městě, 2003). Osočování, resp. slovní útoky mají samy o sobě poměrně rozmanitou škálu svých projevů, jak byly zmíněno v teoretické části nejčastěji jím bývají poznámky či vyjádření, které jsou řečeny v prostředí známých, osobních kamarádů či příbuzných, od kterých očekáváme podporu a souhlasnou reakci na naše názory. V případě, že jsme si však svými názory dostatečně jisti a máme pocit, že také v širší veřejnosti získají kladnou odezvu neexistuje zde objektivní překážka, proč bychom svůj pocit neměli projevit i před veřejným publikem.

Příčin a způsobů, jakým dáme svůj postoj najevo je celá řada, mnohdy se ani nejedná o konkrétní důvod, proč danou skupinu osočíme či urazíme, ale spíše o příležitost, která se naskytne a my můžeme projevit naši averzi.

Podobným případem je právě situace, která byla vybrána v “Czech Kid“u, kdy je urážka použita bez ohledu na situaci čistě jako demonstrace pohrdání někým, kdo jinak vypadá.

Andrea říká Danielovi: Slyšel jsi to? Jak ten kluk říkal: “Začlání nám smradlavý cigoši”.

Daniel: Hmm, já už to nějak neřeším..... a cikán jsem, i když smradlavej fakt ne!:-)

Andrea: To ale přece není o tom, jestli jsi cikán nebo nejsi, ale že ti někdo nadává, ne?

Daniel: ???A to se s ním mám pobít, nebo co???mí kámoši si občas taky nadávají do cikánů a nepřijde jim to!

Andrea: Mě ale štvě, že to říká, i když to s tím nemá co dělat! Nenadává ti, že tu blbě stojíš, ale že jsi Rom! To je uhozený, ne??? (viz. Příloha 3.)

Podobné projevy jsou vzhledem k útočnému charakteru také jinak zaznamenávány samotnou „napadenou“ skupinou. Daniel s Andreou v tomto případě ukazují dvě poměrně časté reakce, které je možné na slovní útoky zaznamenat – prvním východiskem je ignorace poznámek či urážek, někdy se snahou nenechat se vyprovokovat k přímému střetu, jindy čistě ze zvyku na podobné projevy.

Druhou reakcí je naopak značná citlivost na podobné téma, která vede k obranné reakci jako v případě Andrey či k protiútoky ve snaze bránit se vůči takovýmto postojům.

V uvedeném dialogu se touto reakcí více projevují také charaktery a pozadí obou romských postav.

Andrea se vzhledem k rodinnému zázemí a „spořádanosti“ rodiny setkává ve svém nejbližším okolí převážně s pozitivními reakcemi díky tomu, že sousedé její rodinu znají a nemají s ní problémy. Jakmile však vykročí z tohoto prostředí na veřejnost „vypadne“ ze své „obránné sítě“ a naráží na stejné předsudky a kategorizace jako všichni jiní Romové, protože je považována za „nepřízřívobivého“ jedince. Andrea se proto s útoky na svou osobu jako na Romku setkává nejčastěji při návštěvách diskoték a jiných veřejných míst.

Díky tomu, že žijem mezi bílejšíma nemáme až tak velký problémy. Když jsme se sem ale přistěhovali docela dlouho trvalo, než si na nás všichni zvykli. Asi čekali, že když jsme Romové, bude u nás hluk a nepořádek nebo nevím co! ☹

Ale teď už tady mám spoustu známých a naši taky, nesečkala jsem se s tím, že by někdo něco říkal nebo si na nás stěžoval.

Občas se ale bojím na diskotékách a domů bych sama třeba nikdy nešla. Už se mi několikrát stalo, že když jsem se vracela s kamarádama, tak na nás pořvali nějaký skinheadi a chtěli se prát. Hrozně jsem se bála a doma jsem se pak bezmocností nad tou situací rozbřečela. Nechápu proč jenom kvůli tomu, že vypadám jinak, si ty lidi můžou dovolit říkat takový věci. (viz.Příloha 2.)

Právě z tohoto rozporu tj. mezi chováním lidí, kteří ji znají a z chování některých členů majority, která ji předem odsoudí jen s ohledem na její romské rysy má více důvodů bojovat proti neoprávněnosti některých názorů a má snahu změnit postoje veřejnosti vůči Romům.

Určitě bych se chtěla dovědět víc o historii Romů, o našich původních tradicích a zvycích. Chtěla bych nějak přispět k tomu, aby se zlepšilo mínění Čechů o Romech a zároveň aby se Romům pomohlo líp tady žít. Museli jsme se vzdát velký části své kultury a svého způsobu života a myslím, že spousta Romů nedokázala dodnes najít cestu jak v tomhle jiným světě dál žít. (viz.Příloha 2.)

Její postoje jsou pak následně i v dialozích daleko vyhraněnější a na předsudky nebo i poznámky majority citlivější než třeba v případě Daniela, který tento konflikt, rozpor nezažívá v tak velké míře. Její úloha tak často spočívá v tom vysvětlit a odůvodnit nesmyslnost a bezdůvodnost některých postojů, které jí, integrované Romce připadají nesprávné.

5.4.2.2. Diskriminace

Jak vyplývá ze zjištěných výzkumů mnozí Romové se kromě osobních útoků či urážek setkávají také přímo s diskriminací, a to v nejrůznějších oblastech. Asi nejtypičtější oblastí je diskriminace na trhu práce, dále pak v oblasti bydlení či služeb, často uváděná je však také skrytá diskriminace ve školství.

Diskriminace na trhu práce, jak bylo naznačeno v předchozí kapitole, je asi nejčastějším a v mnoha případech i prokázaným projevem nerovného chování majority vůči Romům v české společnosti. Její projevy mají různé formy, od přímého odmítnutí s ohledem na příslušnost k etnické skupině až po osobní nedůvěru, která se však navenek projevuje přiřazováním k podřadnějším pracím apod. Diskriminační zacházení v oblasti práce je v "Czech Kid"u vyjádřeno ústy Daniela, který se s ní setkává jak v osobním životě na brigádě,

Když jsem si sháněl brigádu 3krát mě odmítli, i když den předtím vzali dva jiný kluky od nás ze třídy. Cejtil jsem se hrozně blbě, ani se mě na nic neptali, jen mi rovnou řekli, že volno nemají. Začal jsem pak chodit s bílými, aby mě vůbec někam vzali, ale stejně jsem i pak dostával horší práci než oni a pořád mě chodili hlídat jestli makám. (viz.Příloha 2.)

tak je konfrontován s problémy v zaměstnávání prostřednictvím své maminky, která poté co nesehnala práci zůstává doma s Danielovými sestrami. Snaží se proto také komentovat některé z důvodů, které vedou k většinové nezaměstnanosti Romů a způsobují mnohdy i rezignaci Romů hledat práci. Ukazuje tím druhou stranu problému, která bývá ze strany některých členů majoritní společnosti přehlížena či záměrně ignorována ve snaze zdůvodňovat příčiny vysoké nezaměstnanosti „nechutí“ Romů pracovat. Touto stranou

bývá kromě obecné problematičnosti získání zaměstnání⁸⁴ i právě neochota majority zaměstnávat Romy.

Všichni nás hází do jednoho pytle! Říká se, že Romové nechtějí pracovat a že žijí jen ze sociálních dávek. Spousta Romů ale ochotna pracovat je, jen jim nikdo z bílých práci nedá! A když to člověk zkusí pětkrát a pokaždý ho odmítnou, tak už člověk nemá ani chuť zkoušet to dál. (viz.Příloha 2.)

Kromě diskriminace, která je ve velké míře způsobována přesvědčením o nedostatečných schopnostech a vlastnostech Romů je zde tedy současně komentován další předsudek, který je s tímto tématem úzce spojován – snahu Romů pouze zneužívat sociální systém⁸⁵.

Projevy diskriminace často ani nemusí být způsobeny negativním smýšlením samotných zaměstnavatelů, ale mohou být pouze reakcí na předsudky, které sdílí veřejnost, tedy zákazníci. Typickým příkladem bývá návštěva obchodních schůzek příslušníky majority, nebo snaha „skrývat“ pracovníky, kteří jsou díky svému zevnějšku spojováni s danou etnickou skupinou⁸⁶.

Podobným snahám skrývat pracovníky nebo neupozorňovat na skutečnost, že zde pracují příslušníci jiných etnických skupin z obavy, aby neodešli zákazníci se proto věnuje samostatný dialog, který líčí opět Danielovy zkušenosti.

Daniel našťvaně kope míčem proti zdi.

Suong: Co děláš?

Daniel: Co myslíš asi?

Suong: Vypadáš dost našťvaně?

Daniel: Taky že jsem

Suong: A co tě tak nakrkló?

Daniel: Máme ve škole praxi... no a....

Suong: Jó, ty jseš na učňáku, vid'?

Daniel: No právě. Těšil jsem se jak budu dělat na place, ale oni se se mnou ani nebavili a šoupli mě rovnou do kuchyně

⁸⁴ jež je v oblastech, kde Romové žijí, většinou poměrně vysoká

⁸⁵ Tento názor zaznívá ze strany majority od 43% dotazovaných, vysoké procento však také uvádí, že si „Romové v tomto ohledu s Romy nezačínají“ (Výzkum, 2002)

⁸⁶ Občas chodím pomáhat do malé továrny, kde můj synovec pracuje. Brousím tam nože, spravuju deštníky a boty. Dva bratři mého synovce jsou bílí. Kdykoliv někdo přijde, můj synovec s tmavou kůží se schovává, protože zákazníci by řekli, že ta dílna je plná Romů a že tam nebudou chodit.“ (Karel Kloc in Paul Polansky, 1998)

Suong: A co je na tom špatného?

Daniel: Špatného by nebylo nic, ale jsem jedinej ze třídy kdo na place ještě nebyl...

Suong: Vždyť na tebe přijde řada. Přeci se střídáte...

Daniel: Já mám spíš pocit, že mě tam šéf ani nechce pustit. Asi se bojí, že by mu odešli hostí!

Suong: Myslíš? Jaks na to prosím tě přišel?

Daniel: Nevím... Loni to bylo stejné. Do telefonu mi řekli, že mě určitě chtějí, že mají nedostatek personálu, ale jakmile jsem se tam ukázal, tak mi řekli, že místo nemají. Tak jsem to zkusil ještě jinde a tentokrát se mnou hlásil i kámoš a i když se učím na číšníka o rok dýl, tak vzali jen jeho.

Suong: a víš už kde je zakopanej pudl?

Daniel: Pudl je v tom, že jsem černej!!!!..... A říká se zakopanej pes nebo jádro pudla...(viz. Příloha 3.)

Diskriminace v oblasti vzdělávání nebývá sice ze strany majority vnímána jako zásadní problém, se kterým by se Romové v Čechách potýkali⁸⁷, při bližší analýze některých postupů zejména v rozřazování dětí do škol či přístupu učitelů k romským dětem je však možné ji vyzorovat. V mnoha případech se jedná více o formu nepřímé diskriminace, než cíleného vyloučení některých jedinců ze „služeb“, které jsou nabízeny ostatním žákům, existují však již zatím vždy neprokázaná podezření na tyto případy.⁸⁸ Dopady pro konkrétní jedince zůstávají nicméně ve velké většině případů stejné. Asi nejčastěji uváděným problémem bývá již zmíněné přerazování romských dětí ze základních škol do škol speciálních (dříve zvláštních), a to mnohdy ne z důvodu nízké inteligence ale z důvodu odlišných znalostí a dovedností romských dětí, které jsou způsobovány jiným druhem rodinné výuky či sociálním prostředím, ve kterém dítě vyrůstá a kde se učí.(Balabánová, 1999:s.337)

Podobné důvody, vedoucí k menšímu úspěchu romských dětí v českém vzdělávacím systému nebývají v této souvislosti příliš často blížeji specifikovány, vysvětlovány zodpovědnost za převahu Romů ve „zvláštních“, speciálních školách zůstává tak pouze na straně Romů a je přisuzována jejich nižší inteligenci.

⁸⁷ Stejně podmínky Romů i majority ve vzdělávání uvádí 62% dotazovaných, o něco horší podmínky přiznává Romům pouze necelých 22% dotazovaných. (Občané o soužití, 2003)

⁸⁸ Příkladem může být soud ve Strasbourgu, který probíhal mezi Českou republikou a 18ti mladými Romy z Ostravska, kteří byli umístěni do zvláštních škol – dle žalujících neoprávněně a bez znalosti důsledků svého jednání. Diskriminační přístup nebyl ze strany státních úředníků u soudu sice prokázán, postižené rodiny však zvažují odvolání.

Právě obecný postoj veřejnosti k tomuto tématu je také námětem jednoho z rozhovorů, který se týká zvláštních (speciálních škol) a snaží se poukázat na některé z tradičních pohledů a názorů, které tento předsudek podporují (ty reprezentuje Pavla). Kromě toho však nabízí některé z argumentů a skutečných důvodů, které mohou v pozadí této skutečnosti stát. Dialog Co je to ta speciální škola? je doplněn také o další otázky, které mají otevřít diskusi o tomto tématu a o tak často deklarované rovnosti v šancích v dnešní společnosti.

Jami: Hele, co je to speciální základní škola?

Andrea: Nevím, nemyslíš zvláštní školu?

Jami: Včera říkali v televizi něco o speciálních školách a Romech.

Andrea: Tak to jsou určitě zvláštní školy. Tam chodí děcka, který nesthájí základku.

Jami: To je divný, včera bylo ve zprávách, že 80% dětí v těch vašich speciálních školách jsou Romové.

Pavla: Co je na tom? Kdo jiný, než cikáni a sociálové?

Jami: To mi teda divný je, vždyť je jich tu hrozně málo!

Otázka:

Má Jami pravdu? Jakou část populace tvoří Romové?

1 – 3 %

3 – 10 %

Pavla: No ale všichni jsou blbí.

Andrea: To chceš jako říct, že jsem blbá, jo? To trochu přeháníš, ne?

Jami: A jak jsi na to přišla?

Pavla: Protože jsou všichni ve speciální škole, ne!

Andrea: No to je teda fakt logický! Nemůže to být třeba někdy tím, že mají daleko horší podmínky, jak a s kým se učit? Mně třeba pomáhali naši a když nevěděli, tak jsem šla za učitelkou. Znáš ale taky lidi, který to měli daleko horší! Víš jak to musí být těžký, když seš na všechno sama a místo, aby ti někdo pomohl, tak Tě odstrkují a říkaj, že na to nemáš a že máš jít za kámošema do zvláštní???

Otázka:

Myslíte si, že všechny děti, které jsou ve zvláštních školách jsou tam oprávněně? Myslíte si, že mají Romové stejné šance na studium jako ostatní děti? Co vše potřebujete k tomu, abyste mohli studovat?

Je lépe hodně nadané a méně nadané děti vyčleňovat do jiných škol nebo je lépe, aby se všichni učili společně ve stejné škole? Vyjmenujte důvody obhajující Váš názor.

5.4.2.3. Fyzické napadání, rasové útoky

Za poslední oblast projevů předsudků vůči Romům je možné považovat fyzické napadání, tj. přímé útoky, se kterými se Romové ať již na svou osobu nebo na svůj majetek setkávají. Přestože oficiální statiky, mluvící o celkovém počtu extremistických útoků⁸⁹ uvádějí relativně menší počet případů (v loňském roce jich bylo 253), míra zkušeností s hrozbou nebo přímým násilím, kterou deklaruje až třetina Romů svědčí spíše o skutečnosti, že většina podobných útoků se sice děje, nebývá však na polici hlášena.

Útoky samy o sobě představují jednu z forem již skutečného ohrožení života, která v mnoha případech vede či posiluje pocity trvalého strachu, obav a nedůvěry vůči majoritě a jejím postojům. Mnohdy nedostatečný zájem o prošetření podobných kauz i nízká úroveň potírání neonacistických hnutí, která vede k nepotrestání pachatelů navíc napomáhá mnohdy větší brutalitě či opakování útoků.⁹⁰

Projekt reaguje na tyto krajní projevy na několika místech. Prvním je zkušenost Daniela s přímým útokem na svou osobu, se kterým se kdysi setkal.

„Asi ve třinácti nás jednou přepadli s klukama nějaký skini a dostali jsme nakládačku.“

(viz .Příloha 2)

Pro Daniela stejně jako pro velkou část Romů, kteří se s něčím podobným setkali to výrazně ovlivnilo život⁹¹.

Já jsem se chvíli potom bál někam chodit, že ty kluky zas potkám a dostanu znova.

(viz .Příloha 2)

Podobné zážitky vedou v mnoha případech k potřebě nějakým způsobem reagovat, nějak se chránit, aby se podobná věc nemohla opakovat. Spojení sportu, který je jedním z hlavních atributů Daniela, s prožitým útokem se proto snaží přirozeným způsobem propojit jednotlivé charakteristiky postavy s tématy, které postavy přinášejí (v tomto

⁸⁹ které jsou navíc souborem všech extremistických činů tj. které byly spáchány proti různým skupinám obyvatel

⁹⁰ Statistiky uvádějí v případě rasových útoků až 50ti procentní podíl recidivistů.

⁹¹ Příkladem může být příběh Anny Polákové a jejích zkušeností s útokem na svou rodinu a děti (Poláková, 2002).

případě tedy konkrétně na fyzický útok) při zachování některé z variant skutečných sportovních začátků mladých lidí⁹².

Tehdy jsem si řekl, že se musím naučit nějaký pořádný sport, abych se uměl bránit. Od té doby chodím na box a teď by si na mě už jen tak někdo asi netroufnul. Od nás tam chodí celkem dost kluků, některým se totiž stalo to, co mně. (viz .Příloha 2)

Konkrétní dialog, který se odkazuje na zkušenost mladých lidí s útoky je spojen více s rasismem jako takovým, jeho obětí je tedy přítel jedné z postav, černoch. Dialog tak upozorňuje na čistě rasový motiv takovýchto útoků, které nebývají vyvolány chováním či vlastnostmi jednotlivých osob ale pouze barvou jejich pleti.

Jožo: Hele Time, co ti to vyrostlo pod okem?

Tim: Vidíš, ne?

Jožo: Kdes k té nádhře přišel?

Suong: Ty ses pral, co?

Tim: Nepral, dostal jsem na budku. Šel jsem s kamarádem z Holandska po ulici a pěkně nás zbušili.

Pavla: To jen tak, jo? To jste šli po ulici a jen tak jste dostali? To přece není možný, ne?

Tim: Asi to možný je, zvlášť když je někdo černej.

Pavla: No ty moc černě nevypadáš. I když teď s tím make-upem...

Tim: Já ne, ale kámoš je z Antil.

Jožo: Antil?

Tim: Z Antil, no prostě je černej. A s tím byl problém. Dva si vzali do parády kámoše, dva mě, dopadli jsme ještě docela dobře. (viz .Příloha 3)

Diskutovaným tématem, souvisejícím s rasovými útoky bývá četnost a důslednost jejich prošetřování. Na problematiku spojenou s kvalifikací jednotlivých přestupků, prokázání motivu útočníka a následně častou bezmocností domoci se potrestání viníka upozorňuje pokračování prvního rozhovoru, které se věnuje právě nahlášení přestupku na policii. V dialogu se současně objevuje zkušenost Daniela i jistý pesimismus a skepse k možnostem řešení těchto případů⁹³, která pramení z nedůvěry k odhodlání policistů zaobírat se podobnými otázkami a kauzami⁹⁴.

⁹² „Znám spoustu takových případů“ (Rozhovor 5)

⁹³ Objasnování násilných projevů je velmi obtížné zejména proto, že se jedná o skupinové akce. Určení konkrétního účastníka vyžaduje provedení řady důkazů včetně znaleckých zkoumání. (Extremismus, 2004)

⁹⁴ Průzkum v Jablonci nad Nisou ukázal, že až 60% Romů si myslí, že policie nezajišťuje v jejich městě Romům dostatečnou ochranu. (Romská komunita ve městě, 2003)

Suong: *Tak co Tvoje oko? Už vypadáš celkem dobře!*

Tim: *.....hmmm..dik. Já už jsem v poho, jen kámoš je ještě doma se sádrou.*

Suong: *Cože, fakt? Tak to dostanou aspoň dva roky, ne?*

Tim: *Ha..ha.tak to bych chtěl vidět!Tos nebyla u toho výslechu!*

Daniel: *U výslechu? Vy jste šli na policajty????*

Tim: *My ne, ale otec, když nás viděl! Nejdřív jsme jeli do nemocnice a pak hned na policajty.*

Dan: *No a? Jaký to bylo? Nedostali jste ještě jednu? 😊*

Tim: *Neee, nejdřív nás sice nechali vychladnout na chodbě, protože to vypadalo, že budou volat soudního tlumočnicka. Nakonec jsme ale ještě dopadli dobře, protože mohl tlumočit můj táta.*

Suong: *No tak víte teda o těch klucích něco? To se přece musí nějak vyšetřit?!*

Dan: *Prosim Tě! I kdyby je Tim znal, tak by to ničemu nepomohlo, potrestaný stejně pořádně nebudou.*

Tim: *Jak to? Přece když se ví, kdo to udělal, tak se musí nějak řešit, ne?*

Dan: *Řešit?!! Třeba já jednoho z těch kluků, který mě kdysi zmlátili taky znám, bydlí vedle v baru a nevypadá, že by měl strach, že by se mu mohlo něco stát.*

Tim: *No to je teda pěkně blbý. Táta taky říkal, že i kdyby je potrestali, tak stejně jenom za ublížení na zdraví, nějaký rasistický motiv by jim nikdo nedokázal!*

Dan: *No, vždyť to říkám!! Nauč se boxovat, jako jsem to udělal já, když mě zbušili, to je lepší řešení než chodit na policajty! 😊*

Tim: *No možná by to bývalo praktičtější než ten volejbal, co dělám! 😊 (viz .Příloha 3)*

5.4.2.4. A jeden dialog navíc

Poslední ukázkou, jak je možné upozornit na některé předsudky vůči Romům a mnohdy i paradoxy, které se ve vztahu k rasismu a osobních útoků na Romy objevují je dialog „Baby letí na černý“, který reaguje na skutečnost, že většina mladých lidí má ve velké oblibě osoby s tmavou pletí resp. černochoy⁹⁵, zatímco v případě skupin jiných je stejná barva pleti znakem nepřijatelným. Dialog se snaží s trochou nadsázky vést návštěvníky stránky k zamyšlení nad důvody oblíbenosti některých osob a k definici skutečných znaků, kterých si je třeba na osobách všimnout, za základě kterých je hodnotit.

⁹⁵ „Dokonce i v některých téměř rasistických úvahách jsou černoši popisováni pozitivně“ (Šišková, 1998:s.135)

Dan: Hele, minulej tejden jsem viděl Tvoji ségru a nějakym klukem???

Ali: No jo, kolem ní se furt motá strašně kluků...ale s tímhleťm už chvíli je...

Dan: No, vždyť okolo Tebe je taky pořád spousta bab!:-)

Ali: No, zas tak moc ne....:-)ale ségra říká, že je tím, že táta je černoch, tak jsme prej pro ostatní zajímavý!

Dan: no to je dobrý...-) ...to mě by asi nikdo neřekl, že tím, že jsem Rom, jsem pro někoho zajímavěj...spíše naopak!@!

Ali: No vidíš, tobě nadávaj do „černejch hub“ a mě za to maj rádi. To je nějaký ujetý, ne?

Otázky: Proč si myslíte, že jsou černoši oblíbení? Proč je Vám někdo sympatický a jiný ne?(viz .Příloha 3)

5.5. Závěr kapitoly

Závěrečná kapitola se snažila přiblížit dostupné cesty a způsoby, jakými je možné na předsudky ve společnosti reagovat, jak proti nim bojovat. Poukázala nejprve na principy a východiska multikulturální výchovy jako prostředku, který cíleně pracuje s postoji, názory a vztahem lidí k jiným etnikům a kulturám. Stručně také zachytila různorodost forem a chápání multikulturální výchovy. Následně se zaměřila na jeden konkrétní projekt, který předkládá jisté možnosti, jak s předsudky a bojem proti nim zacházet.

Kapitola představila projekt „Czech Kid“ jako relativně novou, moderní formu multikulturálního vzdělávání, které kombinuje několik obecných přístupů boje s předsudky:

- projekt je zpracován alternativní formou, tj. je vytvářen v podobě, která se přizpůsobuje požadavkům a zálibám mladých lidí jakými jsou internet, kreslené postavičky/seriály apod., čímž se snaží odbourat počáteční odstup a nezájem v řešení těchto témat
- je maximálně konkrétní a přístupem k jednotlivým postavám osobní, čímž zvyšuje zainteresovanost návštěvníků v řešených navozených situacích a vede k hlubšímu zamyšlení se nad nimi (dochází k větší projekci sebe sama v daných situacích)
- zachycuje problémy z pohledu menšiny, který mnozí návštěvníci stránek neznají nebo si jeho odlišnost neuvědomují
- zprostředkovává mnohdy první „kontakt“ s příslušníkem daného etnika (i když jde pravda o virtuální postavičku)

- skrze postavy poskytuje odpovídající množství informací, kterými se snaží rozšířit znalosti návštěvníků o jednotlivých etnických skupinách
- zahrnuje prvky kritického myšlení tj. úvodními dialogy, na které navazují samotné otázky podněcuje k diskuzi, která rozvíjí tvorbu samostatného názoru a vede k analýze a zamyšlení.
- pracuje s příběhy, které využívá jak pro modulaci a přiblížení jednotlivých postav, tak i v dalších částech (např. v materiálech pro učitele jako způsob vysvětlení určitého problému), čímž ulehčuje pochopení problému i způsob zpracování získané informace, tj. zachycení podstaty a poučení, které je příběhem předáváno.

Samotný projekt v sobě tedy zahrnuje některé z hlavních prvků, které se i v teoretických přístupech ukazují být vhodnými prostředky boje s předsudky resp. jako způsoby jak je možné na ně upozorňovat, ve vlastním myšlení reflektovat, případně měnit.

Druhá, praktická část této kapitoly pak ukázkou jednotlivých dialogů či příběhů spojených s postavičkami demonstrovala zpracování stanovených témat do podoby tohoto projektu. Zmíněná témata, poukazující na jednotlivé předsudky, jež se v předchozí kapitole ukázala pro české prostředí jako relevantní, byla zakomponována do profilů postav a dialogů, které jsou samotným obsahem projektu „Czech Kid“.

Odpověď na stanovenou výzkumnou otázku „jak“, se tedy v aplikaci na tento nástroj skrývá v jednotlivých, dílčích textech, které přibližují povahu a život postaviček a dále v podobě v jaké byly vytvořeny samostatné dialogy. Ty byly v kapitole také blížeji vysvětleny a vztaheny na konkrétní teoretické základy, o které se opírají. Odpověď na otázku hledající způsob a možnosti není tedy v konkrétním receptu či taxativním výčtu jednotlivých kroků, ale spíše v procesech, postupech a přístupech, které je možné využít a které se ukazují jako funkční.

6. Závěry / Diskuze

Tato práce, věnovaná existenci předsudků ve společnosti, se snažila poodkrýt problematiku zafixovaných představ a neměnných postojů vůči druhým lidem, které velice často provází naše vztahy a chování k osobám z jiných etnik, ras či národnostních skupin. Snažila se nejprve zmapovat dostupná teoretická východiska, vysvětlující vznik a příčiny předsudků ve společnosti, následně pak možnosti, které jsou doposud na tomto poli využívány k boji proti těmto trvalým a mnohdy neoprávněným představám.

Ukázalo se, že možnosti změny předsudků v myslích nás všech jsou vzhledem k podstatě předsudků relativně omezené; jisté způsoby a cesty, jakými na ně lze působit a alespoň dílčím způsobem je redukovat, však existují. Práce dále zkoumala konkrétně předsudky vůči romské menšině, typologii těchto předsudků i formy, jakými jsou projevovány. Analýzou dat a samostatnými rozhovory se zástupci romských neziskových organizací bylo ověřeno, že zde předsudky vůči této skupině skutečně existují, ze zjištěných informací byla navíc identifikována základní témata, která jsou jimi nejvíce zatížena. Tato témata byla následně rozřazena do dvou hlavních skupin – na předsudky pocíťované a předsudky projevované. Těmto skupinám byla pak věnována také praktická část práce, která jednotlivé předsudky „transformovala“ do konkrétní podoby multikulturního projektu, který na ně upozorňuje a dále s nimi pracuje.

Projekt i samotná práce narážejí samozřejmě na určitá omezení, která se odvíjejí od obecných možností měnit či ovlivňovat neopodstatněnou stereotypizaci a neoprávněné předsudečné jednání. Jak bylo ukázáno v první kapitole, předsudky nejsou způsobem myšlení, které by mělo být vymýceno, od kterého by se člověk měl zcela oprostit, jelikož vycházejí z některých myšlenkových procesů, které mají v lidském chování a postojích své využití. Jde tedy spíše o určitou reflexi našich názorů a kritické zvážení jejich podloženosti, kterého bychom si měli být vědomi. Současně je nutné hledat vždy určitou míru možného zobecnění našeho hodnocení - chování i charakteru druhých lidí. To jsou cíle, které je nutné si v konkrétních projektech klást, a změny, o které bychom měli usilovat. Dosažení podobných změn je i tak procesem pomalým a dlouhodobým, jež musí vycházet ze skutečného vnitřního přesvědčení člověka, tzn., že jakékoliv záměrné snahy urychlit proces přeměny postoje či přesvědčení nebo zapůsobit na něj jsou velmi limitované a jejich výsledek mnohdy dočasný.

Projekt, který byl v této práci popsán, má snahu působit relativně netradičním způsobem, neboť tak činí ne formou poučování a vysvětlování, ale spíše cestou, která je pro mnoho lidí přirozenější, a proto také snadněji přijatelná, uchopitelná, a tudíž i více efektivní. Projekt zároveň čerpá z výhod práce s mladými lidmi, kteří své životní názory a postoje teprve vytvářejí a jsou tak daleko více ovlivnitelní a ochotní vydávat se jinými cestami, objevovat nové způsoby. V tom je jistá přednost i naděje realizovaného projektu.

Pokračováním mé práce by měla být nepochybně bližší studie, analyzující změny postojů studentů či návštěvníků stránek z dlouhodobějšího hlediska. Ta by pak jednoznačně potvrdila či vyvrátila vhodnost zvolených postupů, ale i poukázala na skutečné možnosti boje se změnou lidských postojů. Samotný projekt je současně také pouze určitým začátkem, odrazovým můstkem pro skutečnou práci s předsudky, která se i v daném projektu bude odehrávat především v konkrétních třídách, za vedení pedagogů. Na nich leží ta největší zodpovědnost, ale zároveň také moc a právo „dotvořit“ tento materiál a rozhodnout tak o výsledku, kterého bude dosaženo. Projekt je tedy pouze nástrojem, který nabízí určité možnosti využití, je však vždy na samotném pedagogovi, jak s ním bude umět pracovat a zda s ním bude chtít pracovat.

I z důvodu ulehčení práce s tímto nástrojem je proto dalším krokem před aplikací projektu školení pro jednotlivé pedagogy, které by mělo jeho „potenciál“ přiblížit a odkrýt.

Práce popisuje postup a logiku, se kterou tento projekt resp. konkrétní výstupy, vznikaly a ukazuje základních východiska, kterými byly podepřeny, i jak těchto východisek bylo dosaženo – (z čeho bylo čerpáno). Kromě zájemců o samotný projekt je tak možným zdrojem postupů či některých zmíněných principů multikulturní výchovy pro jiné projekty, které hledají vhodné způsoby práce s cílovou skupinou. Možnost převzetí „Czech Kidu“ je samozřejmě pouze částečné, jedná se však v první řadě o inspiraci v postupech či některých formách práce, které mohou vytvoření dalších nástrojů napomoci.

Seznam použité literatury a zdrojů

Literatura:

1. Allport, Gordon W. 2004. „*O povaze předsudků*“. Praha: Prostor. (Allport,2004)
2. Banks, James A., Cherry A. McGee Banks.1989. „*Multicultural Education: Issues and Perspectives*“. Boston. Allyn and Bacon (Banks, McGee Banks,1989)
3. Balabánová, Helena. 1999. „*Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění*“. In Socioklub. *Romové v České republice*. Praha:Socioklub, s. 333 – 349. (Balabánová, 1999)
4. Dohnalová, Marie, Jaroslav Malina, Karel Müller.2003. „*Občanská společnost: Minulost-současnost-budoucnost*“. Brno: Nadace Universitas Masarykiana. (Dohnalová, Malina, Müller,2003)
5. Doubravová, Marta. 2003. „*My & oni, studenti brněnských středních škol a odborných učilišť a Romové*“. Nepsaná bakalářská práce. Brno: FSS MU. (Doubravová, 2003)
6. Fiske, Susan T. 2000. „*Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: evolution, culture, mind, and brain*“.European Journal of Social Psychology, 30: 299-322. (Fiske,2000)
7. Frištenková, Hana.1999. „*Interetnický konflikt po roce 1989 s ohledem na soužití s Romy*“. In Socioklub. *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, s. 244 – 266. (Frištenková, 1999)
8. Gaine, Chris, Gaby Weiner. 2005. *Kids in Cyberspace*. Oxford: Symposium Books. (Gaine, Weiner 2005)
9. Goffman, Erving. 2003. *Stigma – poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON (Goffman, 2003)
10. Hammer, Mitchell R., Milton J. Bennett, Richard Wiseman.2003.„*Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory*“. International Journal of Intercultural Relations, 27: 421-443. (Hammer, Bennett, Wiseman,2003)
11. Hernández, Hilda. 1989.„*Multicultural education, a Teacher's Guide to Content and Process*“. Merrill Publishing Company. (Hérmendez, 1989)

12. Hill, Miriam E., Martha Augoustinos.2001. „*Stereotype Change and Prejudice Reduction:Short- and Long-term Evaluation of a Cross-cultural Awareness Programme*“. Journal of Community& Applied Social Psychology,11: 243-262.
(Hill, Augoustinos, 2001)
13. Hirt, Tomáš. s.d.,„Etnicita, etnikum, etnické skupiny“ [online]. Člověk v tísni spol.při ČT o.p.s. [Cit. 12. ledna 2006]
Dostupné z: <http://www.varianty.cz/download/doc/texts/3.pdf>
(Hirt)
14. Homoláč, Jiří, Kamila Karhanová, Jiří Nekvapil. 2003. „*Obraz Romů ve středoevropských masmédiích po roce 1989*“.Brno: Doplněk.
(Homoláč, Karhanová, Nekvapil, 2003)
15. Horváthová, Jana. 2005. „*Kdo jsou hrdinové romského obrození?*“. In Wyatt, Chad Evans. „Roma Rising: Romské obrození“. Praha: Nakladatelství Argo a Nadační fond Dobrý souseď. s.185-192.
(Horváthová, 2005)
16. Huebschmannová, Milena. 1999.“*Několik poznámek k hodnotám Romů*“. In Socioklub. Romové v České republice. Praha:Socioklub, s. 16 - 66.
(Huebschmannová, 1999)
17. Jakoubek, Marek.2004.“Romové-konec (ne)jednoho mýtu“. Praha: Socioklub.
18. Jiráček, Jan. 2003. „*Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni*“. In Multikulturní centrum Praha. Nečitelní cizinci – Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku. Praha: Multikulturní centrum Praha: s.9-10.
(Jiráček, 2003)
19. Leyens, Philippe Jacques, Brezo Cortes, Stéphanie Demoulin, John F. Dovidio, Susan T. Fiske, Ruth Gaunt, Maria–Paola Paladino, Armando Rodriguez-Perez, Ramon Rodriguez-Torres, Jeroen Vaes.2003. „*Emotional prejudice, essentialism, and nationalism. The 2002 Tajfel Lecture*“. European Journal of Social Psychology, 33:703-717.
(Leyens et al.,2003)
20. Markvart, Ivo. 2004. „*Cizinci tu nejsou cizí!?*“. Louny: Městská knihovna Louny a os Knihovna třetího tisíciletí Louny.
(Markvart,2004)
21. Oláh, Vlado.2005. „*Romové a jejich identita*“.Romano hangos 7 (18-19): 15.
(Oláh, 2005)
22. Polansky, Paul.1998.“*Těživé mlčení – Svědectví těch, kteří přežili Lety*“. Praha: G plus G.
(Polansky, 1998)
23. Poláková Anna. 2002. „*Výpověď Anny Polákové*“ [online]. [cit.12.dubna 2006]. Dostupné z <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18846>>
(Poláková, 2002)

24. Sedláková, Renata. 2004. „*Presentation of the Roma ethnic minority in the Czech media*“ – zkrácená verze článku Media jako nástroj sociální exkluze – ukázka prezentace romské menšiny v českých médiích. [online]. [cit. 21. února 2006]. Dostupné z <www.iccv.ro/romana/conf/conf.sibiu.2004/abstracts.htm> Dne 21.2.2006 (Sedláková, 2004)

25. Štegmánová, Kateřina. 2000. „*Stereotypy vůči Romům u studentů vysokých škol v Brně*“ Nepsaná diplomová práce. Brno: FSS MU. (Štegmánová, 2000)

26. Tappan, Mark B., Martin J. Packer (eds). 1991. „*Narrative and Storytelling: Implications for Understanding Moral Development*“. Jossey-Bass Inc., Publishers. San Francisco. (Tappan, 1991)

27. Voříšek, Pavel. 2002. „*Romové očima dospívajících*“. Nepsaná diplomová práce. Brno: PedF MU. (Voříšek, 2002)

28. Wagner, Peter. 2003. „*Veřejná pomluva*“. In Multikulturní centrum Praha. Nečitelní cizinci – Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku. Praha: Multikulturní centrum Praha. s. 37-39. (Wagner, 2003)

29. Webster, Yehudi O. 1997. „*Against the multicultural agenda—a critical thinking alternative*“. London: PRAEGER. (Webster, 1997)

Webové stránky:

<http://www.athinganoi.cz/index.php?action=10&actjump=1&jump=1&lang=cz&id=0&hide=0&gallery=&image>, o.s. Athinganoi [cit. 6. května 2006]

<http://www.diskriminace.cz/dt-vyzkum/#odkaz12>, Poradna pro občanství/ Občanská a lidská práva [cit. 24. dubna 06]

<http://www.diskriminace.cz/dt-zakon/#odkaz3>, Poradna pro občanství/ Občanská a lidská práva [cit. 24. dubna 06]

<http://www.iqrs.cz/cz/organizace.phtml?kid=6&cid=35>, IQ Roma Servis [cit. 6. května 2006]

<http://www.palaestra.ecn.cz/o%20nas.htm>, Palaestra [cit. 6. května 2006]

<http://rs.drom.cz/cs/zrizovaci-listina.php>, Drom [cit. 6. května 2006] (Drom)

<http://www.slovo21.cz/index.php?id=kdojsme>, Slovo 21 [cit. 6. května 2006] ([Slovo 21](#))

<http://www.varianty.cz/notions.php?id=43>, Člověk v tísní, spol při ČT o.p.s. [cit.6. května 2006]

Použité výzkumy:

1. Anketa romské realie. 2003. Společnost přátel časopisu Romano džaniben. [cit.10.května 2006]
Dostupné z <<http://www.mkc.cz/cz/studie-a-vyzkum.html#a3>>
(Anketa,2003)
2. Frištenská, Hana. 2003. „Analýza faktorů, ovlivňujících společenskou integraci Romů v ČR“ In Socioklub. Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření“, s. 16-25. Nепublikovaný rukopis.
(Frištenská,2003)
3. Frištenská, Hana, Petr Víšek. 2003. „Závěry a doporučení“ In Socioklub. Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření“, s. 4-12. Nепublikovaný rukopis.
(Frištenská,Víšek, 2003)
4. „Jak jsme na tom s tolerancí?“. 2005. [online]. CVVM Sociologický ústav AV ČR. [cit. 6.ledna 2006] Dostupné z: <<http://www.cvvm.cas.cz>>
(Tolerance, 2005)
5. „Občané o soužití s Romy a o jejich možnostech ve společnosti“.2003. [online] CVVM Sociologický ústav AV ČR. [cit. 6.ledna 2006] Dostupné z: <<http://www.cvvm.cas.cz>>
(Občané o soužití, 2003)
6. „Problematika Extremismu v ČR v roce 2004“. [online]. Praha: Ministerstvo vnitra ČR. [cit. 12.dubna 2006].
Dostupné z: (<http://www.mvcr.cz/2003/odbor/obp/ext2004.pdf>)
(Extremismus, 2004)
7. „Romové optikou české veřejnosti a českých médií.“ 1998. Focus
(Focus,1998)
8. „Romská komunita ve městě – názory Romů“. 2003. STEM. In Socioklub. Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření“, s. 239-268. Nепublikovaný rukopis.
(Romská komunita ve městě, 2003)
9. Šanderová, Jadwiga. 2003. „Analýza dotazníkového šetření mezi úspěšnými Romy“. In Socioklub. Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření“, s. 86-112. Nепublikovaný rukopis.
(Šanderová,2003)
10. Večerka, Kazimír.2003. „Vyhodnocení hloubkových rozhovorů s úspěšnými Romy“. In Socioklub. Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření“, s. 112-135. Nепublikovaný rukopis.
(Večerka, 2003)

11. „Výzkum internetnických vztahů – Zpráva.“ [online]. 2002. FSS MU. [cit.22.února 2006]
Dostupné z: <http://www.fss.muni.cz/spsp/cpsims/projekty/vyzkum_internetnickych.pdf>
(Výzkum 2002)

Naformátováno: Písmo: není Kurzíva

12. „Zásah mediální kampaně – Zpráva.“ [online]. 2001. AISA Ltd, zhotoveno pro Člověk v tísni o.p.s., [cit.22.února 2006]
Dostupné z: <http://www.varianty.cz/download/doc/books/22.pdf>.
(AISA, 2001)

Naformátováno: Písmo: není Kurzíva

Rozhovory:

Rozhovor 1. Gabriela Hrabaňová a Nikola Ludlova. o.s. Athinganoi. Vedla Eva Látalová.
[cit.21.června 2005]
(Rozhovor 1)

Rozhovor 2. Martina Horváthová a Lidijs Grebo. Slovo 21. Vedla Eva Látalová.
[cit.21.června 2005]
(Rozhovor 2)

Rozhovor 3. Simona Wachsbergerová. Drom. Vedla Eva Látalová. [cit.27.ledna 2006]
(Rozhovor 3)

Rozhovor 4. Julek Kliment. IQ Roma Servis. Vedla Eva Látalová. [cit.27.ledna 2006]
(Rozhovor 4)

Rozhovor 5. Jan Balog. Palaestra. Vedla Eva Látalová. [cit. 6.prosince 2005 a 25.dubna 2006]
(Rozhovor 5)

Slovník důležitých jmen a pojmů

Allport Gordon, W. (1897 - 1967) - byl americký psycholog, který se narodil v Indianě roku 1897. Byl jedním z prvních psychologů, kteří se věnovali studiu osobnosti. Ve svých pracích zkoumal převážně postoje, předsudky a náboženskou víru člověka. Jeho teorie osobnosti odmítala Freudovu psychologii i behaviorismus, zdůrazňovala naopak jedinečnost každého člověka a jeho potřebu řešit problémy z hlediska aktuálních existujících podmínek. Věnoval se sociální psychologii a studiu lidské povahy, o které věřil, že je určující pro tvorbu osobnosti člověka. Je autorem knih *The Nature of Prejudice* (1954)/ *O povaze předsudků* (2004), *The Individual and His Religion* (1950), *The Psychology of Rumor Becoming* (1947), *Basic Considerations for a Psychology of Personality* (1955), *Pattern and Growth in Personality* (1961),

Etnikum - Pojmem etnikum se označuje historicky vzniklá skupina lidí, kteří mají společný historický původ, rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu a tradice a obývají společné území.

„Czech Kid“ – multikulturní projekt, vznikající na FHS UK, který se snaží přinášet téma menšin a cizinců do českých škol prostřednictvím výukového materiálu – internetové stránky. Projekt představuje 10 rozdílných, graficky zpracovaných postavíček, které jsou nositeli určitých témat, současně pak představiteli etnických skupin či menšin, které v České republice žijí. Stránka obsahuje do 3 základní oddíly – profil postavy, ve kterém postava vypráví něco o sobě; dialogy, ve kterých jsou mezi postavíčkami řešena konkrétní témata a odkaz na materiály pro učitele, kde jsou samostatně zpracována některá zásadní témata, která s vedenými rozhovory tématicky souvisejí.

Generalizace – zevšeobecnění: v souvislosti s předsudky a stereotypy je generalizace spojena s přehnanou paušalizací (nejčastěji charakteru jednotlivých osob), která není podložena dostatečnými zkušenostmi nebo která je použita v nevhodné situaci.

Kategorie: souhrnná představa v naší mysli o vlastnostech a charakteru určitých skupin, o kterou se opíráme při našem jednání a chování.

Multikulturní výchova – multikulturní výchova jsou nejméně 3 věci: idea nebo koncept, vzdělávací reforma a proces. MKV zahrnuje ideu, že všichni studenti – bez ohledu na jejich pohlaví a sociální třídu, etnické, rasové nebo kulturní charakteristiky – mají rovné příležitosti v procesu učení na školách. (Banks, McGee Banks,1989)

Národnostní menšina – skupina osob téže národnosti žijící v prostředí jinonárodností většiny. Určující je tedy kvantitativní poměr příslušníků národností v daném teritoriu. (Šišková, 1998:s.199)

Postoj – relativně stabilní, naučená dispozice chovat se určitým způsobem k nějakému objektu (Šišková, 1998:s.199)

Předsudek – „antipatie, která vychází z chybné a strnulé generalizace“. Předsudky můžeme pocítovat (tj. smýšlet o ostatních lidech bez ohledu na jejich skutečné vlastnosti) nebo je veřejně vyjádřit. Předsudky bývají namířeny nejčastěji proti určité skupině jako celku, anebo proti jedinci, protože je příslušníkem této skupiny. (Allport,2004)

Rasismus – ideologie, která představuje soubor koncepcí, vycházejících z xenofobie a tvořících jeho ideologickou nadstavbu. Předpokládá fyzickou a duševní nerovnost lidských plemen (ras) a rozhodující vliv rasových odlišností na historii a kulturu lidstva. Pracuje s představou, že lidstvo je rozděleno na vyšší a nižší, méněcenné rasy. (Šišková, 1998:s.199)

Rasová diskriminace – rozlišování, vylučování, omezování nebo znevýhodňování, založené na rase, barvě pleti nebo na národnostním či etnickém původu, jehož cílem nebo následkem je znemožnění nebo omezení uznání a užívání lidských práv a svobod na základě rovnosti. (Šišková, 1998:s.199)

Rom/Romové – Rom může být definován různým způsobem. Např. jako antropologický typ s charakteristickou pigmentací vlasů a pokožky. Dále jako nositel romské kultury v antropologickém smyslu, tzn. jako ten, kdo byl socializován do určitého systému hodnot, principů sociální organizace, norem apod. Třetím pojetím je vnímání Roma jako příslušníka romského národa a neposlední je označení Roma jako

charakteristiky připsané zvnějšku tj. Rom je ten, kdo je za Roma považován významnou částí svého okolí. ((Moravec, 2003 in Sociální práce č. 4, s. 24)

Stereotyp: Stereotypy jsou zafixované obrazy v hlavě, díky kterým vnímáme chování a vlastnosti členů společenských skupin jako jednotné, neměnné a dané. Stereotypizace je pak klasifikace členů společenské skupiny jako by byli všichni stejní a jednání s příslušníky této skupiny jako se nevyznačovali žádnými jinými než skupinovými charakteristikami (Šišková, 1998:s.199)

Stigma: V antice bylo stigma chápáno jako „označování tělesných znaků určených k tomu, aby vyšlo najevo cosi neobvyklého a špatného o morálním statusu označovaného“. V dnešní době je stigma vnímáno spíše jako znak, který poutá na jeho nositele značnou pozornost (jiná barva pleti, specifický druh postižení apod.), čímž je přivádí k nepřírozenému chování. (Goffman,2003)

Znak: Znak je konkrétní, často vizuální charakteristika na základě které hodnotíme člověka – ať již kladně či záporně. V souvislosti se vznikem stereotypů, jsou pak pomocí znaků při procesu generalizace přiřazovány osoby či události do jednotlivých kategorií.

O autorce

Eva Látalová se narodila v Mělníku roku 1981. Po ukončení osmiletého gymnázia a krátkodobé zahraniční stáži ve Velké Británii pokračovala ve studiu na Univerzitě Hradec Králové, kde se zaměřila na oblast Managementu cestovního ruchu a na studium jazyků. V průběhu studia absolvovala čtvrtletní stáž na německé univerzitě v Koblenzi a zapojovala se do aktivit spojených se zajištěním nejrůznějších festivalů a kulturních akcí. Studium ukončila bakalářskou prací věnované památníkům koncentračních táborů v Německu (KZ Gedenkstaeten in Deutschland), která se kromě vývoje a vzniku těchto specifických institucí zabývala také jejich pedagogickou činností směřující k výchově k toleranci a boji proti rasismu. Současně se také začala věnovat činnosti v nestátních neziskových organizacích, což ji dále přivedlo ke studiu oboru Občanský sektor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. V době studia se zapojila do výzkumu Indexu občanské společnosti v České republice, který realizovala NROS ve spolupráci s FHS UK a do vytváření multikulturního projektu „Czech Kid“ (FHS UK). Dva roky pracuje v Nadaci rozvoje občanské společnosti v oddělení evropských programů. Zajímá se o multikulturní a rozvojovou výchovu, díky své závěrečné práci také o romskou problematiku v České republice.

Rejstřík

„Czech Kid“	1, 4, 5, 6, 8, 9, 14, 61, 63, 65, 67, 88, 89, 98, 101
etnika.....	8, 17, 20, 24, 27, 37, 41, 42, 56, 57, 60, 64, 66, 73, 74, 89
kategorizace	19, 20, 23, 39, 80
menšina	30, 99
multikulturní výchova.....	1, 6, 8, 59, 60, 99
postoj.....	14, 15, 20, 24, 25, 28, 30, 36, 43, 44, 46, 51, 53, 56, 66, 69, 73, 78, 79, 84
projevy	8, 13, 16, 40, 57, 58, 80, 81, 85
předsudky....	1, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 28, 31, 33, 34, 39, 41, 47, 56, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 71, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89, 91, 92, 98
přesvědčení	14, 20, 24, 32, 34, 37, 49, 56, 58, 66, 73, 78, 91, 92
Romové....	4, 10, 11, 21, 22, 28, 31, 36, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 65, 66, 71, 73, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 96, 99
stereotypy.....	5, 6, 19, 33, 39, 47, 56, 58, 65, 71, 77, 94, 98

Seznam příloh

Příloha 1. Metodologie

Příloha 2. Profily postav

Příloha 3. Dialogy

Příloha 4. Materiály pro učitele

Příloha 5. Postavičky - obličej